

ОТРУТА- ЦЕ ЛІКИ

Або про що ваджраяна

Дзонгсар Джам'янґ Кх'єнце

Отрута - це ліки

Або про що ваджраяна

Дзонгсар Джам'янг Кх'єнце

Популярне видання

УДК 24-186
К-97

ISBN: 978-617-8310-56-1

Кх'єнце Дзонгсар Джам'янг

Отрута — це ліки: або про що ваджраяна /
пер. з англ. Марія Васильєва. - К., 2026. - 264 с.

Перекладено за виданням: Poison is Medicine: Clarifying
the Vajrayana, Dzongsar Jamyang Khyentse

Переклад: Марія Васильєва
Літературна редакторка: Ірина Малій
Ініціаторка проекту: Марина Рябікіна
Дизайн та верстка: Яна Соколова
За підтримки Сергія Зинов'єва

© Siddhartha's Intent, 2021, текст.
© Марія Васильєва, 2026, переклад.

Усі права захищено. Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена чи поширена в будь-якому вигляді або за допомогою будь-якого засобу, електронного чи механічного, зокрема фотокопіювання, запису чи будь-якої іншої системи зберігання і пошуку інформації, без попередньої письмової згоди видавця.

*Присвячую
цю книжку тим,
хто не відкинув ваджраяну
як примітивне марновірство,
а натомість здатен зацікавитися,
чим вона є насправді,
і є достатньо сміливим,
щоби досліджувати та застосовувати
у своєму житті
цей славетний, безкомпромісний,
сповнений сенсу шлях,
який ніколи не підкоряється
соціальним нормам
та очікуванням.*

Зміст

<i>Про цю книжку.....</i>	<i>5</i>
<i>Передмова.....</i>	<i>10</i>
<i>Вступ.....</i>	<i>18</i>
<i>I Я та мої гуру.....</i>	<i>10</i>
<i>II Моє перше знайомство із західними учнями.....</i>	<i>27</i>
<i>III Радше випадково, ніж навмисно.....</i>	<i>32</i>
<i>IV Дгарма на противагу культурі, традиціям та звичаям....</i>	<i>37</i>
<i>V Чи потрібно оновлювати Буддадгарму?.....</i>	<i>47</i>
<i>VI Труднощі перекладу.....</i>	<i>52</i>
<i>VII Про натхнення та раціональність.....</i>	<i>61</i>
<i>VIII Погляд: все або нічого.....</i>	<i>74</i>
<i>IX Методологія ваджраяни.....</i>	<i>87</i>
<i>X «Тримайте її в таємниці! Бережіть!».....</i>	<i>97</i>
<i>XI Передумови для шляху ваджраяни.....</i>	<i>106</i>
<i>XII Ваджраяна не для вас.....</i>	<i>115</i>
<i>XIII Ваджраяна для вас.....</i>	<i>124</i>
<i>XIV Гуру.....</i>	<i>128</i>
<i>XV Учень.....</i>	<i>142</i>
<i>XVI Динаміка стосунків гуру-учень.....</i>	<i>155</i>
<i>XVII Обітниці та обіцянки.....</i>	<i>176</i>
<i>XVIII І що тепер?.....</i>	<i>192</i>

Про цю книжку

Книжка «Отрута — це ліки» написана у відповідь на непорозуміння та хибні уявлення про ваджраяну, які виявились у 2010-х роках у результаті скандалів, пов'язаних з гуру ваджраяни. Це не впровадження до шляху ваджраяни. Якщо ви нічого не знаєте про буддизм і ще менше про ваджраяну, ця книжка може бути не для вас. Ті, хто має певні знання і досвід глибокої та осяжної традиції тантри, можливо, зрозуміють цю книжку трохи краще, ніж ті, хто їх не має, але швидше за все, як перші, так і другі будуть однаково спантеличені. Так чи так, попередити — значить озброїти.

Одна з причин написання цієї книжки криється в тому, що я хочу, аби ми всі розглянули та проаналізували з якомога більшої кількості поглядів різні питання, які випливали на поверхню через нещодавні скандали з вчителями ваджраяни. Як багато тибетські ламы насправді знають про своїх нетибетських учнів? Які аспекти тибетського буддизму вкорінені в тибетській культурі та її уподобаннях, а які — у ваджраяні? Чому вчителі ваджраяни інколи мають вигляд і поведяться як деспоти або рок-зірки? А що як практики чистого сприйняття та дотримання самай — це лише привід для лам контролювати своїх учнів та примушувати їх до абсолютного послуху? Чи можете ви сказати «ні» своєму гуру ваджраяни? Чи потребує ваджраяна оновлення, щоби бути більш релевантною для сучасного світу?

Я знаю, що багато хто з вас читає цю книжку, бо відчуває занепокоєння від того, що ви дізналися про гуру ваджраяни за останні кілька років. Навіть ті з вас, хто практикує тибетський буддизм уже кілька десятиліть, почуваються збентеженими, адже попри ваш тривалий зв'язок із традицією, ви розумієте, що не отримали повного та автентичного впровадження до ваджраяни. Якою б не була ваша причина прочитати цю книжку, я сподіваюся, що після того, як ви поміркуєте над її змістом, ви відчуєте себе краще підготовленими для того, щоби продовжувати йти непереврешеним шляхом ваджраяни.

Мушу повторити та наголосити, що ця книжка не є впровадженням до буддизму. Вона не була написана для тих, хто нічого не знає про вчення Будди, і вона точно не призначена для тих, хто нічого не знає про ваджраяну.

Враховуючи все викрите у світі ваджраяни за останні кілька років, я хотів би запропонувати майбутнім учням ваджраяни кілька порад із тантричних текстів про те, як обрати свого гуру. А втім, у цій книзі я не завжди даю пояснення термінів ваджраяни, і навіть коли це роблю, мої визначення і приклади неодмінно розпливчасті та завуальовані, адже вчення ваджраяни потрібно зберігати в таємниці.

Сьогодні наші шанси зустріти просвітленого магасиддгу мізерні, а стати його чи її учнями й поготив. Незалежно від того, наскільки сильно ви хочете йти тантричним шляхом, вибір тантричного вчителя може лякати. Це як лотерея! І хоча нам постійно говорять про те, як важливо перевіряти гуру та шлях, нам рідко пояснюють, що саме потрібно аналізувати і як це робити. Я сподіваюся, що ця книжка вкаже вам правильний напрямок, забезпечивши інструментами, необхідними для ретельного вивчення гуру, перш ніж вирішити. Водночас додаю, що якщо, якимось дивом, гуру, який вас зацікавить, виявиться магасиддгою, жодне слово з цієї книжки не буде доречним чи потрібним.

Звісно, тільки Будда чи інший магасиддга може визначити, чи є гуру справжнім магасиддгою. Ніхто інший не може цього зробити. Крім того, з погляду практики, така інформація учневі не потрібна. Найважливішим є і завжди буде те, що ви відчуваєте. Які почуття ви маєте до людини, яку збираєтеся попросити стати вашим гуру ваджраяни? Що вам підказує ваша інтуїція? Наскільки сильним є ваше бажання йти шляхом ваджраяни? Ваші відповіді значною мірою залежатимуть від того, що буддисти називають «пунья» (санскр. punya) — це те, що спрощено та досить некоректно перекладають словом «заслуга». Отже, замість того, щоби гаяти час на роздуми про те, чи є гуру магасиддгою, дозвольте вашій пунї, тобто заслугі, вказати вам правильний напрямок.

Відносно недавнє перенесення Дгарми Будди з Тибету та Азії до Америки, Європи та Австралії мимоволі призвело до великої плутанини стосовно шляху ваджраяни. Неправильно витлумачена мова та одностороння фіксація на тибетській культурі в поєднанні з невдалим вибором часу спричинили різного роду непорозуміння щодо буддизму в цілому і ваджраяни зокрема. Як наслідок, постало багато запитань, на які потрібно дати відповідь. Проблема в тому, що ваджраяна рідко послуговується чорно-білими визначеннями, рішеннями, правилами чи настановами. І оскільки я не маю жодного наміру впровадити ці визначення, рішення чи правила, я пропоную поміркувати над тими питаннями,

проблемами, сумнівами та аргументами, які нам вже відомі, і спробувати поглянути на них з якомога більшої кількості різних ракурсів та перспектив. У цьому процесі спробуймо максимально використати спритність і проникливість ваджраяни та повною мірою оцінити її пишноту.

Так, ваджраяна каже, що певні думки та вчинки здатні відправити нас прямісінько у ваджрове пекло й лишити там. Але за мить, та сама ваджраяна нагадує, що достатньо всього лише раз промовити стоскладову мантру Ваджрасаттви з повним зосередженням, і всі минулі, теперішні та навіть майбутні забруднення будуть цілковито очищені. Інакше кажучи, різниця між «приреченістю на вічність» та «цілковитим звільненням» — це не більше, ніж незначна зміна виміру.

Ця книжка заснована на чотирьох лекціях, які я прочитав у центрах Рігпи в Берліні, Парижі, Лераб-Лінгзі та Лондоні на початку 2018 року, невдовзі після публікації викривального листа, написаного вісьмома учнями Сог'яла Рінпоче своєму гуру, за вісімнадцять місяців до його смерті. Багато запитань, які я отримав тоді від учнів спільноти Рігпи, а також від інших послідовників та практиків ваджраяни були не лише цікавими, але й глибокими, проникливими та надзвичайно щирими — настільки, що після завершення цієї подорожі мене попросили викласти суть наших розмов у більш стислій формі. Це одна з причин, чому я написав цю книжку.

Я також хотів би скористатися цією можливістю, аби сказати, наскільки я вражений тим, що, попри приголомшливі викриття та бентежні історії — особливо щодо гуру ваджраяни — якими нас засипали останнім часом, так багато людей продовжують цінувати шлях ваджраяни й іти ним.

Перш ніж ми підемо далі, я повинен пояснити, що хоча чоловіки протягом століть монополізували роботу гуру в тибетському буддизмі, я часто описуватиму гіпотетичного гуру, якого ви шукаєте, використовуючи займенники «вона» та «її», частково для того, щоби збалансувати історично вживані «він» та «його», а частково тому, що я не хочу образити моїх більш політкоректних читачів.

Я не очікую, що кожен, хто прочитає цю книжку, погодиться з усім, що я пишу. Я знаю, що деякі з вас, особливо ті, хто залишає коментарі на моїх сторінках у соціальних мережах, вважають, що я роблю занадто багато різких заяв, які ви тепер вважаєте моєю фірмовою рисою. Попри це, я сподіваюсь, що

інформація, яку ви знайдете на цих сторінках, допоможе вам побачити своїх гуру та людей, з якими ви разом практикуєте, в іншому світі.

Ваджраяна — це найкраще, що коли-небудь траплялося на цій планеті. Вона не тільки вчить нас мислити поза межами самсари, але й показує, яким чином одночасно бути як всередині, так і ззовні цих меж. І хоча бурхливий океан заздрощів, гніву, гордині, сумнівів, жадібності та омани, що сповнює наш ум, може здаватися надзвичайно бентежним, ваджраяна каже нам, що так зовсім не повинно бути. Протиотрута від усієї цієї трутизми знаходиться всередині нас, а не ззовні. Ми вже маємо потрібну дозу. Не бракує ані краплі. Нічого не треба покращувати, вдосконалювати, налаштовувати чи пристосовувати. Наша вроджена мудрість — це і є протиотрута, яку ми шукаємо. Вона перебуває в ідеальному стані та доступна для негайного використання — як і завжди. Чи вам занадто складно це прийняти? Якщо ні, то чому б не спробувати віднайти власну вроджену мудрість. Як це зробити? Йдучи слідами мудрості, якими є ваші емоції.

Суть послання ваджраяни полягає в тому, що «отрута — це ліки», як вона є, без додавання чи віднімання будь-чого. Я сподіваюсь і молюсь, щоби ви ніколи не втрачали ентузіазму й цікавості до цього славетного, пишного, незрівнянного шляху.

Велика подяка всім, хто зробив можливою мою поїздку 2018 року до центрів Рігпи в Берліні, Лераб-Лінгзі, Парижі та Лондоні; всім, хто надіслав свої запитання; чудовим дослідникам зі спільноти Рігпи, зокрема Кетрін Пол і Гіллу Кейні, а також Гелен Каргілл та команді транскрибаторів Рігпи, які так швидко і якісно розшифрували ці вчення. Дякую Адаму Пірсі, Алексу Трисольо, Енн Бенсон, Аріджиту Боузу, Арне Шеллінгу, Бадрі Нараяну, Девіду Гаггерті, Деборі Дорджі, Ієну Айвзу, Ларрі Мермельштейну, Прапанту Вармі, Сурешу В'ясу й Таші Колману за відповіді на невпинний потік запитань. Дякую Долмі Гюнтер, Якобу Лешлі, Карін Берендт, Нікко Одісеосу, Філіпу Філіппу, Річарду Діксі, Рону Стюарту, а також Rigpa Vision Board (Раді Бачення Рігпи) та її членам — Фіану Леру, Мауро де Маршу, Філіппу Корну, Сету Дайю, Верені Пфайффер, Вінсіан Райкрофт та Ярі Вролійкс — за прочитання та надання детальних і корисних коментарів до різних робочих версій цієї книжки. Дякую Ен Цондрю, Крісу Джею, Пемі Майї, Сарі К. К. Вілкінсон і Тоні Віттакеру за чудову коректуру та Андреасу Шульцу за дизайн цієї книжки.

Насамкінець я маю згадати, що саме Джанін Шульц зібрала докупи всі мої несамовиті й хаотичні текстові та голосові повідомлення, які склали цю книжку, а також допомогла дослідити тарозпізнати численні аргументи та погляди, що містяться в ній.

*Дзонгсар Джам'янг Кх'єнцє
Лютий 2021 року*

Передмова

Коли Ісаак Ньютон написав про те, що стоїть на плечах велетнів, цим він визнавав свою вдячність науковим попередникам та підкреслював ідею кумулятивного прогресу — або, як він казав, можливість «бачити далі», що ґрунтується на перевершенні тих, хто йшов перед ним. Тибетський буддизм по-іншому змальовує передання мудрості: велетні попередніх поколінь з'являються вгорі (зазвичай сидючи на квітучих лотосах), а їхній наступник шанобливо стоїть внизу. Тож тут духовне досягнення полягає радше в тому, щоби відповідати стандартам минулого, а не затьмарювати їх. Наукове знання починається з позиції незнання і розвивається поступово; дгармічне знання починається зі всевідання, яке за визначенням не може бути покращене, і зводить еволюцію до способів, якими передаються вічні істини. Визнати джерело своєї ученості та досягнень — це ознака смирення і чесності, особливо в поєднанні з вдячністю. З часом вдячність може перерости у щось більш сердечне, радше схоже на поклоніння. Згадаймо, наприклад, як Альбер Камю захоплено вшановує свого вчителя Луї Жермена: «Без Вас, без ласкавої руки, яку Ви простягнули бідній маленькій дитині, якою був я, без Вашого вчення і прикладу, нічого цього не сталося б... Я обіймаю Вас усім серцем». Ці слова, написані невдовзі після присудження Камю Нобелівської премії з літератури, перегукуються з висловами буддійських молитовних віршів: «Гуру невідплатної доброти, у пам'яті моїй один лиш ти».

Звичайно, буддизм, особливо у формі ваджраяни, розвиває принцип вдячності набагато далі, ніж будь-який вид світської освіти. Адже тут вчителі — це не просто наставники зі способів життя, а нагадування про його глибинну реальність, вони — дзеркало нашої істинної природи, як пояснює на сторінках цієї книжки Дзонгсар Кх'єнцє Рінпоче.

А втім, навіть у буддизмі існує багато різних типів вчителів: від скромних старців або наставників колісниці основи до шанованих «кальямітр», тобто духовних вчителів магаяни, і грізних гуру або ваджрових майстрів тантраяни. У Тибеті, де лами досягли безпрецедентного впливу в суспільстві, та сама система, яка створила могутні й заможні родоводи перевтілень тулку, також породила бунтівних «божевільних» адептів, які захоплювалися

викриванням лицемірства, а також йогинів-відлюдників, які залишали переповнені монастирі в пошуках справжнього усамітнення в гірських печерах і скитах. Водночас тибетська література розробила складну систему, визначивши різні типи гуру: тих, хто дарує тантричні посвяти, тих, хто дарує передання езотеричних текстів, та тих, хто ділиться ключовими настановами про засоби осягнення, з особливою пошаною до тих, хто поєднує всі ці три ролі, і так званих гуру серця, що передають найвищу мудрість — вказують на природу ума.

Абсолютний гуру — це не що інше, як саме усвідомлення. І, як пояснює у своєму дивовижному посібнику з духовної практики «Осяйний світоч мудрості» (тиб. Єше Салдрон) попередник Дзонгсара Кх'енце Рінпоче, Джам'янг Кх'енце Чок'ї Лодро (1893-1959), цей внутрішній учитель, або керівний принцип, завжди з нами, допомагаючи нам прямо чи опосередковано, незалежно від того, усвідомлюємо ми його чи ні. Покладатися лише на власну внутрішню мудрість чи інтуїцію може здатися привабливим, але передання знань і навичок часто вимагає більш відчутного зв'язку. Ми потребуємо інших, мудріших і досвідченіших за нас, які могли б розпізнати та вказати на наші слабкості та сліпі зони. Саме тому внутрішній гуру проявляється як вчителі з плоті й крові, що мають власні риси та особливості.

Традиційні джерела наголошують на необхідності перевіряти вчителя, перш ніж офіційно вступити у стосунки «гуру-учень», а системи буддійської освіти часто поєднують суворе схоластичне навчання з тривалими періодами медитативного усамітнення, щоби підготувати вчителів до дотримання найвищих стандартів. Але так чи інакше, в останні роки щось деє пішло не так. Гуру не виправдали очікувань та перестали відповідати ідеалам, а учні повсякчас виявилися неготовими впоратися з наслідками цього. Тож сьогодні настанови про те, як слідувати за гуру, і сама система підготовки майбутніх учителів потребують термінового переосмислення.

У цьому й полягає виклик, який у цій книжці приймає Дзонгсар Кх'енце Рінпоче. Як висококваліфікований представник традиції, який до того ж добре знайомий з особливостями сучасної культури, він чудово підготовлений для виконання цього завдання. Але його ролі навряд чи можна позаздрити. За умов, коли буддійський світ розділений на майже непримиренні угруповання, емоційна напруга така, що кожен, хто забажає надати дискусії більшій багатогранності, ризикує бути атакованим з обох боків. Про те, щоб задовольнити всіх, що навіть у найкращому разі було б відчайдушною надією, здається, не може бути й мови.

Деякі критики заходять так далеко, що виступають за повне

усунення на позір проблемних аспектів тибетського буддизму, причому головною мішенню для них є аспект відданості гуру. Вони стверджують, що поклоніння окремій особі небезпечно, оскільки сприяє зловживанням на кшталт культу особистості та неналежній поведінці. Воно не було притаманне ранній буддистській традиції і є не більш ніж залишком феодального впливу, застарілим пережитком, якому не може бути місця в раціональному, прогресивному буддизмі, що зароджується в сучасному світі. Аргументом на користь такої позиції є нещодавні події, що відбулися в Рігті, Шамбалі та інших місцях.

Проте залишаються й ті, для кого відданість — це сама суть шляху. Без неї, стверджують вони, буддизм став би сухим, млявим, відірваним від серця. Адже не можна заперечувати, що безліч учнів протягом століть зробили гуру-йогу основою своєї практики та приписували будь-який прогрес у медитації, проникненні в природу реальності або плеканні любові та милосердя настановам і благословенню, які вони отримували від своїх учителів. Багато з найвідоміших творів буддистської літератури, від пісень Сараги до пісень Міларепи, містять зворушливі поетичні вирази пошани, вдячності та туги, а все одкровення, відоме як «Сердечна сутність всеосяжного простору» (тиб. Лонгчен Ньінгтік), повстало через натхненну відданість Джигме Лінгпи до Лонгчена Рабджамі. Враховуючи приклади та практичні посібники, що описують палку відданість як панацею та надійний засіб для здобуття осягнення, не дивно, що захоплення деяких людей своїми гуру здатне витримати будь-яку критику.

Отже, в дискусії про майбутнє тибетського буддизму є дві крайнощі: реформатори-модерністи, для яких традиція є системно корумпованою і схильною до зловживань, і ті, хто ігнорує чи применшує нещодавні скандали та продовжує слідувати традиції, не зважаючи ні на що. Тим часом десь посередині — у звичному середовищі потенційних спадкоємців Шак'ямуні — перебувають нечисленні ряди тих, хто виступає за те, що з давніми традиціями та ідеалами необхідно давати собі раду, а не відкидати їх. Для цих гіпотетичних прихильників золотої середини, вади не є ендемічними для самої системи, а виникають через неспроможність дотримуватись її принципів.

Традиційні наративи встановлюють планку відданості та самовідданості на недосяжній висоті: випробування, з якими зустрівся Наропа під час практики з Тілопою; труднощі, яких зазнав Міларепа за наказом Марпи; митарства Садапсарудіти заради отримання настанов Праджняпараміти від бодгісаттви Дгармодгати; служіння Мандарави та Еше Цог'ял Падмасамбгаві тощо. У минулому такі легендарні зустрічі та часто згадувані парадигми стосунків між гуру та учнями могли надихати покоління

ня практиків, але сучасні читачі схильні сприймати їх не тільки з благоговінням, але й з підозрою. Якщо вчитель накаже учневі вкрати, самотужки збудувати дев'ятиповерхову вежу чи стояти та чекати сім років, поки він вийде з медитації, це ймовірно так само призведе до юридичного покарання, як і те, коли він вдарить учня по обличчю брудною сандалею. Ба більше, такі провокаційні стосунки не обмежуються далеким минулим; навіть нещодавні епізоди з біографій гуру-держателів традицій передання було б складно відтворити в наші дні. Згадаймо, наприклад, як п'яний Кх'енце Єше Дордже (1800-1866) ображав Патрула Рінпоче (1808-1887), або як Джам'янг Кх'енце Вангпо (1820-1892) вимагав, щоби Гатона Нгаванга Лекпу (1867-1941) неодноразово виганяли з зали зібрань монастиря Дзонгсар — багато хто, напевно, вважав би таку поведінку в кращому разі проявом злого умислу.

Ще більш проблематичними є випадки очевидного примусу жінок до виконання подружніх обов'язків. Знову ж таки, у нещодавніх скандалів є історичні прецеденти. Наведемо лише один такий приклад: тиск, який чинили на Серу Кхандро Кюнзанг Декійонг Вангмо (1892-1940), щоби вона вступала в статеві стосунки з різними ламами, зокрема з Адзомом Друкпою (1842-1924), який був на п'ятдесят років старший за неї. Це викликає запитання про те, яку свободу в тибетському буддійському суспільстві мали навіть найшанованіші жінки-практики. Сучасна наука також звертається до ролі таємниці у стосунках між гуру та дружиною і того, наскільки жінки минулого, зокрема напівлегендарна Єше Цог'ял, можуть слугувати прикладом для наслідування. Водночас, завдяки довгоочікуванім, значним зрушенням у сфері гендерної рівності, тибетські жінки отримали більше можливостей для духовного розвитку, включно з досягненням найвищих наукових ступенів, таких як «гешема» і «кхенмо», які нарешті стали доступними завдяки зусиллям, спрямованим на покращення освіти монахинь.

З огляду на те, що історичні джерела звеличують мовчазну згоду і покірність до потенційно небезпечної межі, одним із можливих шляхів розв'язання цієї проблеми може бути протиставлення розповідей про послух наративам, що ґрунтуються на здоровому глузді, раціональності та аналізі. Безумовно, в історії були буддійські філософи, які мали відмінні, іноді протилежні, погляди від своїх учителів. У недалекому минулому можна пригадати Алака Дамчо Озера, який стверджував, що його обов'язком було висвітлити ймовірні помилки в працях його вчителя Джамгона Міпхама Намг'яла Г'яцо (1846-1912), або ж палкі дискусії відомого іконоборця Гендюна Чопеля (1903-1951) зі своїм колишнім учителем Шерабом Г'яцо (1884-1968) про форму Землі. Величезна кількість тибетської біографічної літератури містить

ще багато прикладів того, як учні спростовували погляди своїх вчителів або знаходили креативні способи виконувати їхні вказівки. (Існує навіть академічний дослідницький проєкт, присвячений вивченню прикладів такого витонченого контраргументаризму). Проте це дуже делікатне питання, ускладнене тим, що ваджраяна часто пишається своїм виходом за межі раціональності та потурає грайливому нехтуванню умовностями.

Виокремлення (обмежених) можливостей для нонконформізму та ввічливої незгоди не мусить підривати авторитет справжніх вчителів чи сприяти відвертій ворожнечі. Дійсно, обітниця самаї, прийняті під час тантричної посвяти, зосереджені насамперед на тому, щоби жодним чином не засмучувати та не гнівити гуру. Самаю часто пояснюють за допомогою переліків – довгих списків приписів і заборон, які становлять етичні принципи ваджраяни. Ці приписи передбачають вимогу вважати свого вчителя Буддою і підкорятися кожному його чи її наказу. Невиконання цієї вимоги тягне за собою тяжкі наслідки, включно з, наприклад, переродженням у пеклі. Таким чином, деякі слова та образи нагадують договір Фауста з Мефістофелем – його порушення тягне за собою не що інше, як (духовне) знищення. Враховуючи очевидні ризики, постає логічне запитання: навіщо будь-якій розсудливій людині погоджуватись на таку угоду, навіть за наявності гарантій? Єдина відповідь у тому, що потенційні вигоди мають переважати потенційні небезпеки. Дійсно, самаї можна описати й у позитивному ключі: дотримуйтесь своїх обітниць і отримаєте відповідну винагороду, правильним чином йдіть за зовнішнім гуру і розпізнаєте свого внутрішнього гуру. Зрозуміло, що таке формулювання передбачає, що гуру також виконуватимуть свою частину угоди та не зловживатимуть своїм становищем.

Тексти визнають, що навіть справжні вчителі іноді можуть помилятися або здаватися недосконалими просто через те, що вони – люди. Можна сказати, що бути людиною – значить помилятися. Але це не означає, що водночас вони втрачають свою досконалість в абсолютному сенсі. Як пояснює Гуру Падмасамбгава в «Усуненні несприятливості» (тиб. Тендрел Ньесел) з одкровення Тертона Сог'яла (1856-1926), навіть еманції Будди можуть здаватися недосконалими, але це пов'язано з мінливістю сприйняття звичайних істот, яке, наче хмара, тимчасово затуляє сонячне сяйво. Тим часом справжнє тіло Будди, залишається бездоганною, безформною дгармакаєю.

Найвища досконалість вчителя іноді виражається простими словами. Джигме Тенпей Ньіма (1865-1926) говорить, що незалеж

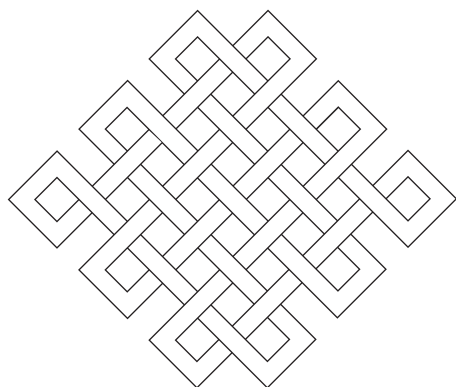
но від того, чи є гуру насправді просвітленим, викладання Дгарми здійснюється лише завдяки натхненню та благословенню будд, і тому роль гуру полягає в тому, щоби бути посередником на кшталт духовного медіума або оракула. Вчитель є Буддою через те, що він є каналом, через який передається послання будд. Важливим є саме те, що передається, а не пристрій, завдяки якому з'являється послання. Інший відомий приклад про стару жінку і собачий зуб свідчить, що першорядне значення має саме сприйняття учня: стан будди в очах того, хто дивиться.

Дзогчен, або Велика Досконалість, йде далі, навчаючи своїх послідовників бачити в учителів не стільки втіленого будду, скільки будду-дгармакаю за межами тіла (і тисяч природних впливів, яким піддається тіло). Ця теза наполегливо просувається в одному епізоді з життя Кхенпо Нгаванга Пелзанга (1879-1941). Одного разу, коли він допомагав своєму літньому вчителю Ньюшулу Лунгтоку (1829-1901/2) сходити до вбиральні, він повторив жартівливе зауваження останнього про те, що його пояс з вовчої шкури схожий на хвіст. Така невинна річ можливо не здається нам проблематичною, але Ньюшул Лунгток все ж дорікнув своєму учню, нагадавши, що сприйняття прояву гуру (та, вочевидь, і його одягу) як чогось звичайного може перешкоджати просуванню в практиці. Це, своєю чергою, нагадує часто цитоване висловлювання Будди з «Ваджрачхедіка-сутри» (Сутри «Діамантове лезо»): «Ті, хто бачать моє тіло як звичайну форму і чують мій голос як звичайний звук, стали на хибний шлях; такі люди насправді мене не бачать».

Зважаючи на численні ризики та складнощі, не дивно, що хтось не хоче слідувати за гуру, принаймні формально. Однак, здається, в житті неможливо уникнути тієї чи іншої форми відданості. Як зазначає у своїй книзі Девід Фостер Воллес, ми всі чомусь поклоняємось: владі, грошам, етичним принципам чи інтелекту. Буддиськими словами, можна сказати, що кожен йде своїм шляхом. Питання не тільки в тому, куди він нас веде, але й у тому, хто вказує нам шлях. Якщо ми хочемо вчитися на власних і чужих помилках, неможливо безтурботно йти тим самим шляхом, навіть не зупиняючись, щоби поставити запитання. Однак нам не варто також повністю відмовлятися від попереднього шляху заради іншого, здавалося б, безпечнішого, де ми зустрінемо лише новий набір припущень, цінностей та ідолів. Залишається можливість слідувати за мудрими, сповненими співчуття дороговказами — зовнішніми та внутрішніми, людськими та надлюдськими — як спосіб «бачити далі», за межі індивідуальних звичок і культурних норм.

У міру того, як тибетський буддизм намагається навести лад у своєму домі, прагнення до істини розширилося, увібравши в себе дослідження того, що пішло не так у минулому, і як уникнути таких помилок у майбутньому. Хоча такий аналіз важливий і необхідний, було б прикро, якби пошук відповідей повністю замінив більш трансцендентну форму пошуку істини. Ця книжка не допускає такого результату. Вона уникає простих відповідей і будь-якої спокуси сказати людям лише те, що вони хочуть почути. Хоча такий підхід може викликати критику з боку самопроголошених охоронців ортодоксальності в соціальних мережах, будь-що менше лише нашкодить справжній традиції.

*Адам Пірсі
Жовтень, 2020 року*

Вступ

Кілька років тому до мене підійшла дуже схвильована жінка з Бразилії. Вона так нервувала, що не могла вимовити ані слова. Після кількох фальстартів їй вдалося попросити мене про приватну зустріч, тож я відвів її в тихе місце й став чекати, поки вона заговорить. Було видно, що її долали сумніви, і вона відчайдушно намагалася прийняти рішення. Через хвилину-другу вона взяла себе в руки, витерла хусточкою помітно спітнілі долоні, а потім висловила офіційне прохання стати моєю ученицею. Так ось у чому справа! Вона хотіла, щоб я став її гуру ваджраяни.

Упродовж років я отримував багато подібних прохань, переважно від нетибетців (людей, що народилися за межами гімалайського регіону) – що саме собою цікаво, і про це йтиметься далі в цій книзі. Як і та бразилійка, багато хто з цих людей настільки знервовані, що ледве можуть дивитися мені в очі, і я знаю з досвіду, що чоловіки хвилюються ще більше, ніж жінки. На жаль, більшість так званих «лам» зрідка це помічають. Хотілося б, щоб ті з нас, хто отримав посаду духовного вчителя, або ж гуру, були більш чутливими до того, через що проходять сучасні люди заради духовного життя. Це дуже зворушливо. Ми, лами, повинні бути уважнішими до тривоги, яку відчують наші потенційні учні. Чому? Тому що це очевидне свідчення того, що вони усвідомили, що безумовна відданість іншій людині, особливо гуру ваджраяни, – це величезна справа, і все ж готові піти на цей ризик.

На жаль, сьогодинішні гуру дуже швидко втрачають ентузіазм. Вони не помічають, як важко сучасним учням просити вчителя стати їхнім гуру, і через що люди готові пройти заради цього. А втім, чи лами не повинні хвилюватися так само, як і учні? Адже стосунки між гуру та учнем на шляху ваджраяни не тільки набагато складніші, ніж подружні стосунки, але й мають набагато вагоміші наслідки. Власне кажучи, гуру ваджраяни, який серйозно ставиться до своєї обітниць бодгісаттви, повинен розглядати кожного учня як свій головний проект, не тільки в сенсі допомоги в досягненні його просвітлення, але і як крок до просвітлення незліченної кількості інших істот. Для мене дивовижно, що в таких лам, як я, не пітніють долоні та вони не відчують трепет кожного разу, коли приймають нового учня. Я сподіваюся і молюся, щоб всі майбутні гуру стали такими ж зворушеними та схвильованими, як їхні учні.

У сутрах ми читаємо, що бодгісаттви минулого добровільно

жертвували абсолютно всім, навіть власним життям, заради одної строфи вчення Дгарми. Я б сказав, що хвилювання і страх, які відчують сучасні люди, коли просять когось стати їхнім гуру ваджраяни, дуже схожі на добровільну жертву — зречення — яку відчували бодгісаттви.

У якийсь момент кожному, хто слідує традиції ваджраяни, скажуть, що йому потрібен гуру. «Життя коротке! Час спливає. Тобі слід знайти собі гуру!». Тиск можуть чинити також доброзичливі й турботливі, але надмірно старанні старші учні, які у своєму прагненні прорекламувати унікальні якості свого улюбленого вчителя, заганяють нових учнів у кут, спокушаючи й навіть підштовхуючи їх обрати собі гуру ваджраяни. У результаті це стається занадто швидко.

Якщо ви достатньо виражені та розсудливі, щоб усвідомлювати величезний ризик, на який йдете, віддаючись гуру ваджраяни, весь цей процес викликатиме у вас тривогу. «Чи здатен я на це? Чи спроможна моя гуру виконати свою частину роботи? Чи гідна вона довіри?».

Ваша тривога швидко перетвориться на страх якщо вам скажуть, що коли стосунки між гуру ваджраяни та учнем різко погіршуються, учень потрапить прямісінько в пекло. Це широко розповсюджене припущення абсолютно не відповідає дійсності. Знову і знову найбільш поважні тантричні тексти стверджують, що коли між гуру та учнем виникає «іскра», обидва досягнуть просвітлення, але якщо стосунки якимось чином зіпсуються, обидва потраплять у ваджрове пекло. Отже, гуру теж можуть потрапити до пекла, за винятком якщо гуру магасиддга і подбає про те, щоб ученьникнув переродження в нижчих світах, включно з ваджровим пеклом. Що таке ваджрове пекло? Традиційно вважається, що це пекло, призначене саме для практиків ваджраяни, які порушують свої самаї, і з якого майже неможливо вибратися. Але це окрема тема, яку ми обговоримо в цій книзі дещо пізніше.

Ясно одне: ніколи не треба вступати в стосунки гуру-учень у ваджраяні легковажно, як це часто буває. І коли щось йде не так, джерело проблеми — непорозуміння, хибу або допущену помилку — зазвичай можна простежити аж до того моменту, коли учень увійшов на шлях ваджраяни й вперше вступив у стосунки з гуру.

Я та мої гуру

Я народився в сім'ї затятих буддистів і виріс у традиційно буддійській країні. Мені ніколи не доводилося просити К'ябдже Сак'я Трізіна стати моїм гуру. Я ніколи не відчував хвилювання, як та бразилійка, щодо того, чи приймуть мене мої гуру. Я ніколи не питав себе: «Чи буду я хорошим учнем?». Можливо, підсвідомо, вроджена зарозумілість не давала цій думці навіть промайнути в моїй голові. Мені ніколи не доводилося перевіряти свого гуру або вдаватися в питання, чи можу я йому довіряти. Мені також не довелося його шукати, бо в гімалайських країнах, таких як Тибет і Бутан, ми зазвичай отримуємо своїх гуру у спадок. Бутанці, наприклад, вважають своїм гуру ваджраяни будь-якого вчителя, який є їхнім сільським ламою або сімейним гуру. Ніщо в текстах ваджраяни не підтримує таку практику, але люди часто роблять саме так.

Для мене К'ябдже Сак'я Трізін став одним із гуру частково тому, що монастир Дзонгсар — це монастир традиції сак'я, а частково тому, що він був тим, хто розпізнав мене як втілення Джам'янга Кх'енце Чок'ї Лодро. К'ябдже Ділго Кх'енце Рінпоче став моїм гуру, тому що після смерті Кх'енце Чок'ї Лодро саме К'ябдже Рінпоче взяв на себе багато його обов'язків, і це здавалося природним. З іншого боку, Дуджом Рінпоче став моїм гуру, тому що в селі, де я народився, усі сприймали його як втілення Гуру Рінпоче, причому настільки, що коли я був малим, мої вчителі докоряли мені, коли я ставився до Рінпоче як до свого дідуся. Проте жодна з цих причин не відповідає порадам, описаним у текстах ваджраяни. Тож мої власні гуру не були обрані «за інструкцією».

Я отримав тантричне вчення від кількох десятків гуру, більшість із яких були учнями Кх'енце Чок'ї Лодро. Жодного з них я не обирав сам. Часто К'ябдже Ділго Кх'енце Рінпоче або один із моїх інших гуру обирали їх для мене, тому що ці лами найбільше мені підходили й могли дарувати конкретне вчення або посвяту (*абгішеку*, санскр. *abhiseka*). Я ніколи не отримував тантричних вчень випадково! Те, що тантричний лама опинився в моєму місті й був учнем Кх'енце Чок'ї Лодро, не означало, що я автоматично отримував від нього вчення. Мої гуру й наставники дуже ретельно підходили до вибору як вчень, які я мав отримати, так і всіх гуру, які мали мені їх передати. Моя освіта була спланована з особливою ретельністю. Пам'ятаю, що ще підлітком прагнув отримати конкретне вчення від конкретного вчителя. Коли я розповів про це К'ябдже Ділго Кх'енце Рінпоче, він

сказав: «Дозволь мені подумати». Наступного дня він відповів: «Зараз не час». Для мене настанови моїх гуру були подібні до того, якби кожну страву готував шеф-кухар з трьома мішленівськими зірками. Я міг розслабитися, знаючи, що кожне їхнє рішення щодо моєї освіти буде правильним. Мені пощастило, а може я був просто дуже розпеченим?

Наскільки я пам'ятаю, мені довелося ретельно вивчити лише трьох гуру, перш ніж попросити їх про вчення, і, що цікаво, всі три були жінками: Сак'я Джецунма, тітонька Дечен-ла і Лама Мунцо. Відтоді я отримував вчення від Сак'я Джецунми й тітоньки Дечен-ли, але поки що не мав заслуги отримати вчення, або *абгішеку*, від Лами Мунцо — я все ще сподіваюся і молюся, що одного разу це станеться.

Слід зазначити, що хоча в мене було багато можливостей отримати абгішеку ваджраяни від мого батька, Тхінле Норбу Рінпоче, я ніколи не хотів цього робити. Кілька разів він просив мене упорядкувати його тексти та підготувати вівтар для передання абгішеки, але я ніколи не залишався, щоб її отримати. Чому? Тому що я не був впевнений у своїй здатності зберігати чисте сприйняття мого батька як гуру ваджраяни. Він був передусім моїм батьком, і моє сприйняття його як батька було надто глибоко вкорінене, аби я міг бачити його як гуру ваджраяни. Тому, хоча він неодноразово дарував абгішеку Кродікалі, я навмисно не отримував її, а пізніше благав його сестру дарувати її мені замість нього. Тітонька Дечен-ла жила в Лхасі. У ті часи подорожі між Індією та Лхасою були чимсь нечуваним, тож ми ніколи не зустрічалися на сімейних зібраннях. Оскільки я ледве її знав, мені було значно легше сприймати її як гуру та встановити наші стосунки гуру-учня на міцному підґрунті.

Як би я не старався, я часто опиняюсь на вченнях та посвятах (*абгішеках*), про які не просив і які не хочу отримувати, адже я надто боязкий, щоби встати та піти геть. Щоразу, коли це трапляється, я дотримуюся порад ваджраяни й у жодному разі не беру в них активної участі. Оскільки я присутній не за власним бажанням отримати абгішеку, людина, яка проводить ритуал, не є для мене дарителем посвяти. Натомість я просто перебуваю на церемонії, щоб не створювати негативу й уникнути образ. Отже, на мою думку, я не отримую посвяти.

Усі мої гуру були і є найлагіднішими людьми — особливо К'ябдже Сак'я Трізін, К'ябдже Ділго Кх'єнце Рінпоче та К'ябдже Дуджом Рінпоче. Завжди люб'язні та турботливі, вони дуже добре піклувалися про мене. Я не згадаю, аби хтось із них підвищив на мене голос, не кажучи вже про те, щоб давати мені нездійсненні завдання на кшталт «побудувати дев'ятиповерхову вежу до заходу сонця» або ж бити мене шкребком для спини. Коли вони розповідали мені історії

про те, як Міларепу неодноразово бив його вчитель Марпа, я ніколи не уявляв, що вони збираються те саме зробити зі мною. Їхні розповіді про Марпу та Міларепу неймовірно мене надихали. Адже я народився в тому місці й у той час, коли такі історії розповідали, щоби надихнути нас на практику Дгарми, а не використовували як докази в судових позовах про відшкодування моральної шкоди або для виправдання учнів, які полишили шлях ваджраяни. Я ніколи не замислювався, чи здатна одна людина побудувати дев'ятиповерхову будівлю, і не один раз, а цілих одинадцять разів. Думка: «Чи правдива ця історія?» ніколи не приходила мені в голову. Я взагалі не замислювався про такі речі. Чи був Міларепа архітектором за освітою? Чи міг Наропа справді вижити, стрибнувши з даху високої будівлі? Я не знав про це й зовсім цим не переймався. Як і всі інші. Нас надихало те, що Міларепа і Наропа невтомно прагнули до вчення Дгарми. Для нас натхнення було важливішим за правдивість деталей, і я можу чесно сказати, що сьогодні ці історії надихають мене ще сильніше, ніж понад півстоліття тому. Чи робить це мене легковірним та інфантильним? Можливо. Але хто з нас не такий?

Сучасні люди схильні вважати історії життя Міларепа та Наропа міфами чи казками. У своїй статті «Чому я полишив гуру-йогу»¹ Стівен Бетчелор припускає, що Тілопа і Наропа — це вигадані персонажі, а їхні життєписи — лише алегорії. Не в змозі уявити їх у сучасному світі, він вирішив повірити, що їх взагалі не існувало. Я ж навпаки вважаю за краще вірити не тільки в те, що Міларепа і Наропа дійсно жили, але й у те, що їхні історії правдиві.

Деякі люди завжди готові до самопожертви заради досягнення своїх цілей. Танцюристи, художники та музиканти страждають від болю, а іноді переживають жорстокі знущання заради свого мистецтва. Мені розповідали, що, згідно з традицією, першою частиною навчання гри на таблі є гра на камінні, а не на барабанах, і для того, щоб музиканти навчилися тримати руки в правильній позиції, їм іноді прив'язують до зап'ясть каміння. В ім'я свободи та справедливості громадські діячі піддаються ув'язненням і навіть тортурам. Здається, те, скільки страждань ми готові витримати заради освіти, залежить від того, чого ми хочемо досягти в житті. Якщо ваша мета — прожити безтурботно до самої смерті у своїй зоні комфорту, навряд чи ви кинете собі виклик або підете на ризик. Проте якщо ваше найбільше прагнення — стати професійною балериною, вас не зупинять навіть криваві мозолі. А якщо ви хочете стати танцівником

¹ Stephen Batchelor. "Why I Quit Guru Yoga. Does elevating the guru to the same status as the teachings themselves set the stage for teacher-student abuse?" Tricycle, winter 2017.
<https://tricycle.org/magazine/quit-guru-yoga/>

Катхакалі, ви будете в захваті від навчання того, як вставляти насіння під повіки, щоби білки очей набули традиційно червоного кольору. Чи кинув би Нельсон Мандела виклик системі апартеїду, якби його пріоритетом був власний комфорт і добробут?

Культурне сприйняття: смирення

Хоча мені було незручно від щирого смирення і поваги, які мої гуру виявляли до мене як до людини, це відчуття дискомфорту завжди було змішане з благоговінням і навіть трепетом. Мої гуру завжди були смиреними, не тільки стосовно мене, але й до всіх, кого вони зустрічали. Коли вони навчали, то завжди закінчували свої поради словами: «Але хто я такий, щоби вказувати вам, що робити? Це не моя справа! На жаль, у цьому світі більше немає тих, хто дійсно має право давати такі поради, і тому це завдання випало на мою долю». (Занадто багато лам в наші дні говорять протилежне: «Слухайте і беріть близько до серця все, що я вам скажу, тому що я точно знаю, про що говорю!»).

Багато років по тому, намагаючись практикувати смиренність зі своїми учнями, я казав їм те саме, що говорили мені мої гуру Звичайно, зараз ми знаємо, наскільки культурний контекст є важливим при викладанні Дгарми, але в той час я не мав про це жодного уявлення. Тому я був абсолютно не готовий, коли одна жінка дуже засмутилася, почувши, що єдиною причиною, з якої я даю їй поради, є те, що нікого іншого немає поруч. А ще я сказав їй, що не маю ані високого осягнення, ані знань. Після цього вона була розлючена на мене ще кілька місяців. Якщо я справді ніхто, сказала вона, то який сенс їй бути моєю ученицею? Вона, звісно, не була ні тибеткою, ні бутанкою. У гімалайській культурі учнів вчать захоплюватися скромністю гуру. Так вже сталося, що заслуга цієї жінки «зустріти правильного гуру» не супроводжувалася заслугою вміти надихатися смиренністю.

Що, якби я продавав себе як духовного «когось», як це роблять багато гуру в наші дні? Що, якби люди повелися на всі ці помпезні перебільшення і переконали себе, що я був якимось святим? Чи не створило б це набагато небезпечнішу ситуацію в довгостроковій перспективі, ніж просте виявлення того, що людина, яка навчає вас буддизму, просто ніхто? Мене дивує, що так багато сучасних людей сповнені готовності та бажання отримувати вчення від гуру, які відкрито заявляють, що вони просвітлені, всевідаючі й всемогутні. У цьому немає нічого поганого, якщо гуру дійсно просвітлений і таке інше, а що, як ні? А що, якщо це шахрайство? Чи не краще слідувати за гуру, який чесно вам скаже, що хоча він і не просвітлений, ніж ризикувати бути ошуканим самопроголошеним гуру? А що, як ваше рішення слідувати за хвальком означатиме втрачену

можливість отримати вчення від скромного, смиренного гуру, який згодом виявиться просвітленим? Хіба ви не будете картати себе за те, що втратили таку можливість? Схоже, в наш час учні западають на балакунів, а коли ті розчаровують, подають на них до суду. Але розчарування можна було б цілком уникнути, якби учні докладали трохи більше зусиль, щоби перевірити гуру, перш ніж пірнати з головою в стосунки з ними.

Я познайомився із західною культурою та літературою, які заохочують інтелектуальну допитливість та критичне мислення, ще до того, як мій спосіб мислення повністю сформувався. На Заході вчать самостійно думати, аналізувати й все ставити під сумнів. Коли я відкрив для себе, як працює цей дух допитливості, він почав впливати на моє мислення. А втім, слова Будди продовжували мати на мене набагато більший вплив.

Будда вчив, що нам слід перевірити вчителя, перш ніж він чи вона стануть нашим гуру, і що ми ніколи не повинні слідувати за кимось тільки тому, що вони харизматичні, цікаві або знамениті. Передусім він казав, що ми повинні слідувати за вченням, а не за вчителем. Нещодавно я вирішив випробувати цю пораду, хоча й ретроспективно. Я почав з того, що застосовував до своїх гуру певну інтелектуальну допитливість західного типу. Звісно, зараз я знаю навіть більше про справжні якості моїх наставників, ніж у дитинстві. А проте, я ламав собі голову в пошуках спогадів про недоліки К'ябдже Ділго Кх'єнце Рінпоче, К'ябдже Дуджона Рінпоче та К'ябдже Сак'я Трізіна, а потім пропускав ці спогади через призму того, що я знаю про вразливості у ХХІ столітті. У результаті, я невимовно жалкую про те, що не впав ниць їм у ноги та не благав їх прийняти мене в учні, віддавши їм своє тіло, мову й ум. Якби я міг відмотати своє життя назад, я б зробив саме так. Якби я мав можливість благати їх прийняти мене таким чином, це змило б безліч затьмарень і накопичило б океани заслуг.

Тулку: талон на харчування для всієї родини?

Можливо, ви здивуєтеся, дізнавшись, що я не претендував на посаду вчителя, а отримав її у спадок. Коли я зростав, тибетці, які стали біженцями наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років, відчували нагальну й цілком зрозумілу потребу зберегти свою культуру, традиції та Дгарму. У результаті, з огляду на моє походження, моя майбутня професія ніколи не викликала сумнівів. Бути ламою — часто прибуткова справа, але я можу впевнено сказати, що моя сім'я, яка дозволила мені стати вчителем, ніколи не була корисливою. Ніхто з них не очікував, що я стану годувальником сім'ї, і я не пам'ятаю, щоби мої родичі коли-небудь отримували матеріальну вигоду від мого положення — скоріше навпаки.

Мій батько, Тхінле Норбу Рінпоче, був категорично проти того, щоби хтось заробляв на життя Дгармою, і був відомий своєю гострою, ретельно аргументованою критикою щодо цього. Коли мене визнали втіленням Джам'янга Кх'енце Чок'ї Лодро, замість того, щоб сказати, як він мною пишається, він сказав, що волів би, аби я був безіменним гомченом — звичайним практиком. Чому? Тому що він боявся, що як тулку Кх'енце я стану пихатим та егоїстичним, і, як наслідок, запламую ім'я Кх'енце Чок'ї Лодро. Він також боявся, що я накопичу тяжкі кармічні борги, приймаючи подарунки від людей, яким доводиться важко працювати, щоб заробити собі на життя. Хоча ми не часто зустрічалися, першими словами мого батька до мене завжди були докори — і зазвичай він мав рацію. Єдиний лист, який він мені коли-небудь надіслав, починався з чудово складеного вірша вшанування будд, бодгісаттв і гуру, а далі містилися десять сторінок вишуканої поезії, кожен рядок якої був гострою критикою. Ніхто не любить, коли йому докоряють, але мій батько був чудовим поетом і мені подобалися його вірші. Тож я читав його слова знову і знову, поки не вивчив їх напам'ять. Я досі можу пригадати більшу частину з них і завдяки моїм вчителям почав цінувати кожен окремий склад.

Те, що його син став тулку, мій батько зовсім не сприймав як виграш у лотереї, чим це стало зараз. Його ставлення було протилежним сьогоднішньому жадібному до грошей духовному матеріалізму — і я справді захоплююся ним за це. Занадто багато сімей змагаються одна з одною, щоби проптовхнути своїх синів у вчителі заради пільг і привілеїв.

Бути ламою: палиця з двома кінцями

Не можу сказати, що я не користуюся деякими перевагами, пов'язаними з тим, що я лама. Мені завжди дістаються найкращі місця, мені ніколи не доводиться стояти в черзі, мені ніколи не бракує товариства, а ярлик Рінпоче, напевно, робить мене привабливішим для протилежної статі. Але всі привілеї мають зворотний бік: життя лами часто стає стресовим через безпідставні, нелогічні й несправедливі припущення та очікування інших людей. «Бути ламою» означає не лише контактувати з великою кількістю старанних, адекватних та розсудливих учнів, але й з меншою групою тих, хто страждає від виснажливої ненависті до себе і тому проектує на свого лама немислиму кількість очікувань і припущень. Лами часто бувають самотніми, вони часто нудьгують, а ще вони завжди перебувають у центрі уваги, що ніколи не буває комфортним. Кожен аспект життя лами ретельно вивчають та обговорюють, що може порушувати особисті кордони. Деякий часу мене була параноя видаляти всі свої текстові повідомлення і розмови

у WeChat, незалежно від того, наскільки невинними вони були. Але тепер я зберігаю кожне слово на випадок, якщо воно знадобиться як доказ. Навіть усміхнутися комусь може бути ризиковано — як це трактуватимуть? Тепер, коли всі є професійними фотографами, кожен мій погляд і жест фіксують, а потім викладають у соціальні мережі, щоби перетворити на предмет нескінченних спекуляцій. Кожне слово, сказане ламою, особливо на публіці, трактують настільки вільно, що біле часто стає чорним. Більше неможливо просто пожартувати чи когось подражнити. Кожне моє слово — навіть про Дональда Трампа — сприймають настільки серйозно!

За іронією долі, лами, які живуть у центрі уваги, також викликають заздрість, і не лише серед своїх так званих учнів, а й серед інших лам. Оскільки лицемірство й удавання інституціоналізовані в тибетському буддизмі та передаються без змін із покоління в покоління, ревності, які один лама відчуває до іншого, зрідка виявляються на публіці. Цікаво, як з цим радять держателі традицій передання, особливо молоде покоління.

Чи був би я щасливішим як віолончеліст чи юрист? Чи мав рацію мій батько? Чи варто було мені стати безіменним гомченом? Хто ж його зна.

II

Моє перше знайомство із західними учнями

Я вперше навчав нетибетців (західних людей) у Катманду в 1978 році. Хоча я був абсолютно неготовий навчати *інджі*, озираючись назад, я пам'ятаю, що мене надзвичайно цікавив Захід. У той час, коли більшість моїх колег-рінпоче не мали жодного інтересу до сучасного світу, я хотів знати все. Звідки приїхали довговолосі гіпі? Що їх спонукало? Я й гадки не мав. Звідки мені було знати?

Наскільки я бачив, все, що їх об'єднувало, — це блакитні очі, каштанове, руде й світле волосся та бліда шкіра. Я нічого не знав про рух проти війни у В'єтнамі, Аллена Гінзберга чи «Бітлз».

Мені було сімнадцять, і я захоплювався фотографією. Я пам'ятаю, як цікаво було розмовляти про фотографію з Ані Лодро Палмо, яка вивчала мистецтво в Род-Айлендській школі дизайну. І як я радів своїй першій 35-міліметровій камері Мінолта, яку мені подарував Якоб Лешлі. Я був спраглий пізнати Захід так само, як інджі прагнули пізнати Дгарму. Але жодного разу я не замислювався над тим, як їхнє культурне, духовне чи політичне підґрунтя може вплинути на їхнє розуміння того, що я їм казав. Якщо чесно, я не був упевнений, наскільки щирим був їхній інтерес до Буддадгарми. Звідки мені було знати? Можливо, вони просто були зачаровані екзотичними азійськими культурами, так само як я був зачарований фотографією — чи підсів на ганджу.

Наприкінці сімдесятих ставлення тибетців до західних людей було неоднозначним. Фонди та урядові програми були надзвичайно щедрими до тибетського народу. Самі тибетці більше знали про окремих співчутливих людей, напрочуд велика кількість яких спонсорували монахів і лам, будували школи й монастирі та докладали чимало зусиль аби підтримати намагання тибетців роздмухати жаринки своєї культури, що загасали. У процесі цього тибетці звикли вважати всіх західних людей спонсорами. Західні спонсори безумовно багаті, думали тибетці, адже всі вони такі щедрі. Лише через багато років ми, лами, почали усвідомлювати, наскільки біднішими за нас насправді були деякі з наших спонсорів.

² Прим. пер.: інджі (тиб. *in ji*), дослівно «англієць», вживається тибетцями для позначення всіх іноземців, що виглядають, як європейці.

Ми також вважали, що більшість західних людей — гіпі, здебільшого тому, що ті, кого ми зустрічали, зазвичай мали довге волосся, ретельно нафарбовані нігті й носили джинси. Хоча було очевидно, що західні люди цікавляться Дгармою, більшість тибетців сумнівалися, чи будуть вони серйозно ставитися до вивчення і практики.

А проте, жоден з моїх перших західних друзів не був легковірним чи неписьменним. Деякі з них були випускниками Оксфорду, Кембриджу та університетів Ліги Плюща, тож дурними вони точно не були. Більшість із них подорожували до Катманду, щоб отримати вчення від великих майстрів, таких як К'ябдже Діло Кх'енце та К'ябдже Дуджом Рінпоче, тож їм не було сенсу марнувати свій дорогий час на те, щоб слухати мене. Те, що відбувалося, було радше тим, що буддисти пояснюють як вплив кармічного зв'язку чи кармічного боргу. Багато західних людей, з якими я познайомився в той час, стали практикачами Дгарми на все життя. Я часто дивувався, чому Ані Лодро Палмо, Чарльз Гастінгс, Сандра Скейлз та інші слухали підлітка, який ледве бельмекав англійською. Чи могли вони взагалі зрозуміти те, що я говорив?

Оскільки ніхто з моїх вчителів ніколи свідомо не готував мене до викладання нетибетській аудиторії, я не мав жодного уявлення про те, як говорити про Дгарму з людьми, які не вирости серед молитовних прапорів і ступ та не співали дгармічних пісень. Ці інджі не вважали звіроголових божеств священними істотами, не кажучи вже про сприйняття їх як прояв власної істинної природи, і вони, звичайно, геть не розуміли парадоксу, який полягає в недовоїстості порожнечі та проявлення. Багато аспектів тибетського буддизму, напевно, здавалися їм доволі надуманими, особливо «гуру шин'я парампара» (санскр. *guru śiṣya paramparā*) — передання від вчителя до учня або ж учнівство, — що майже зникло в більш сучасних культурах. Тому мені не спадало на думку, що коли європеець, австралієць чи американець просили тибетського ламу стати їхнім гуру, насправді вони шукали батька, товариша, коханця, богоподібного спасителя, отця-сповідника чи просто доброзичливого друга, з яким можна було разом проводити час.

Треба також сказати, що, за великим рахунком, тибетські ламы вважають інджі нецивілізованими варварами. Ламы ніколи не помічають, наскільки західні люди освічені, аналітичні та системні. І вони абсолютно не усвідомлюють, наскільки високо в багатьох західних культурах цінується критичне мислення та дослідницький дух. Чимало західних людей, яких я зустрічав, є відкритими до всього нового в такій мірі, яку зрідка побачиш у гімалайців. Коли я зростав, тибетські, бутанські та непальські практики тантричного буддизму геть не цікавилися тим, що виходило за межі їхньої безпосередньої системи координат. Західні люди також мають сильне відчуття духовності, що, знову ж таки, мало хто з тибетських лам

взагалі помічає.

Тибетці вважають, що всі західні люди — матеріалісти. Проте якби вони приділили трохи більше уваги західній культурі, то, можливо, змінили б свою думку. Найбільш шановані та ціновані мислителі й митці сучасного світу є для тибетців загадкою, так само як і фільми на кшталт «Моя вечера з Андре», в якому, серед іншого, ставиться запитання, чи були б ми щасливішими, якби намагалися жити спонтанно, в цей момент? І протягом століть у центрі уваги великої кількості творів західної музики, мистецтва і літератури — переважна більшість з яких значно перевершує тибетські аналоги — було вшанування і славлення Бога.

Навіть зараз, через шість десятиліть після того, як тибетський буддизм почав свій вихід із Країни Снігів, більшість лам майже нічого не знають про світ за межами своєї батьківщини. Багато хто вважає, що життя на Заході схоже на тупий, банальний, стереотипний голлівудський фільм. Лами ще не усвідомили, наскільки глибокий вплив на їхніх західних учнів — свідомий чи несвідомий — справили історія, релігійні вірування, етика, мораль тощо, які пронизують їхню мову, літературу, пісні, мистецтво, театр і впливають на їхні визначення моралі та етики.

Я сам неодноразово бачив, як охоче західні люди відмовляються від своїх релігійних і культурних коренів заради вивчення Дгарми. Ми, лами, мусили б їм допомогти, але цього не робимо. І якщо ми навіть не спроможні запитати про їхні симптоми, як ми можемо почати діагностувати їхні проблеми, не кажучи вже про те, щоб запропонувати їхнє розв'язання?

Трунгпа Рінпоче

Чоґ'ям Трунгпа Рінпоче був першим тибетським ламою, який по-справжньому зацікавився західними людьми та їхньою культурою. І мені прикро це казати, але, здається, він буде й останнім. Лише побачивши, як Трунгпа Рінпоче презентує Дгарму на Заході, я почав розуміти, що західні люди мають геть інші уявлення, ніж тибетці. Методи Трунгпи Рінпоче були продумані до найменших дрібниць. Пам'ятаю, я дивився, як учнів Шамбали в Карма Чолінґзі, штат Вермонт, муштрували, наче солдатів. Пізніше я дізнався, що Трунгпа Рінпоче наполягав на тому, щоб вони салютували на англійський манір, а не на американський. Рінпоче також просив своїх американських учнів практикувати британську вимову, знову і знову повторюючи з британським акцентом фразу «Cathy's hair is black» (У Кеті чорне волосся). Спершу мені це здавалося безглуздим марнуванням дорогоцінного часу. Що він таке робить? Лише через багато років я почав цінувати його методи.

Під час церемоній ваджраяни в тибетських монастирях ченці сидять рівними рядами, співають в унісон, б'ють у барабани та сурмлять у роги, виконуючи ретельно складені ритуали, що практикуються без змін вже сотні років. Ченці монастиря Міндроллінг славляться досконалістю своїх групових практик. Сто монахів можуть одночасно, без жодного звуку, підняти свої ваджри та дзвоники. Ритуали ваджраяни є невіддільною частиною тибетської культури та ефективним методом гармонізації тіла та ума. В певному сенсі, це своєрідна практика пам'ятування.³ Але як цей дуже тибетський метод адаптувати для нетибетців? Трунгпа Рінпоче, здається, був єдиним тибетським ламою, який мав сміливість і уяву експериментувати. Він навчав своїх американських учнів практики стройової підготовки, змушуючи їх крокувати нога в ногу, як солдати, і навчав їх британської вимови, щоб підвищити рівень їхньої усвідомленості. На мою думку, його ідеї були блискучими.

Так само, як для того, щоб вказати на Місяць, потрібен палець, так і затьмареній людині потрібна посудина, культура, щоби в неї помістити мудрість, яку ця людина прагне осягнути. Чи слід цілком і повністю імпортувати тибетську культуру в Америку? Ні, — сказав Трунгпа Рінпоче, — не слід. Навіщо імпортувати тибетський палець, щоб вказати на західний палець, коли насправді ви хочете вказати на Місяць? Це безглуздо. Чи можна помістити недвоїсті вчення в посудину, сформовану юдео-християнськими цінностями і традиціями? Можливо. Багато хто з нас захоплювався сміливими, хоча й дещо авангардними спробами Трунгпи Рінпоче. А проте, новини про його експерименти викликали подив вдома, в Гімалаях, і навіть серед тих небагатих західних людей, які вже добряче занурилися в тибетську культуру.

Я намагаюся сказати ось що: потрібен час, щоб зрозуміти, як представити Дгарму учням із різних культур. Потрібен час, планування, бачення і старанність. І сама лише пропозиція змін неминуче викликає різку критику. Хто з нас наважиться попросити американців вимовляти голосні, як англійці, або одягне гіпі у військову форму? Навіть те, як Трунгпа Рінпоче облаштовував вітвар, було шедевром — він не перевантажував західних учнів тибетськістю, але й не відходив надто далеко від тибетської традиції. Він вирішив носити костюм і краватку замість важкої парчі й капелюхів і називав себе «Мукпо», що означає «Брунатний». Він не перевантажував своїх учнів тибетською атрибутикою, але й ніколи не забував про своє тибетське коріння. Він адаптував традицію, в якій зростав, відповідно

³ Пам'ятування (санскр. *smṛti*, тиб. *dran pa*) — не забування об'єкта зосередження (медитації). Часто, особливо поза буддійським контекстом, зветься усвідомленням або усвідомленістю (англ. *awareness*) чи «майндфулнес» (англ. *mindfulness*).

до місця, часу та людей, яких він навчав. А ще майстерно влітав у неї аспекти японської естетики, яку він та його учні вважали такою привабливою.

Трунгпа Рінпоче, великий провидець, помер занадто молодим. Його смерть стала не тільки великою втратою для Дгарми, але й для всього майбутнього буддизму на Заході. Мушу зізнатися, що спершу я критично ставився до його методів. Але поступово почав розуміти, що, навчаючи таких різних людей, слід враховувати не лише їхнє культурне походження, але й особливості покоління, в якому вони народилися.

Мені дошкуляє, що про ексцентричну поведінку Трунгпи Рінпоче говорять частіше, ніж про його сміливий і винахідливий підхід до навчання американців. Подібно до того, як батьки годинами лепечуть до своїх немовлят, Трунгпа Рінпоче свідомо всотував якомога більше з американської культури, а потім намагався спілкуватися зі своїми американськими учнями на їхньому рівні. Скільки інших лам хоча б спробували так вчинити?

III

Радше випадково, ніж навмисно

Сьогодні ми знаємо, що Будда народився в Гімалаях на території сучасного Непалу, а потім провів своє життя, мандруючи регіоном північної Індії, що лежить на південь від Непалу. Проте триста років тому, після семисотлітнього мусульманського панування, Індія майже забула про Будду. Доти, доки кілька ексцентричних британських колонізаторів та управителів чайних плантацій не потрапили під чари Індії й не зацікавилися її місцевими мовами та культурою.⁴ Вивчаючи санскрит, вони натрапили на вчення Будди. Офіцер британської армії на ім'я Александр Каннінгем, як відомо, заново відкрив Боддгаю. Завдяки йому ми тепер можемо відвідати точне місце просвітлення Будди.

Впродовж XIX століття європейський інтерес до Будди зростав у міру того, як ставало відомо про нові відкриття в Індії. 1844 року французький вчений Ежен Бюрнуф опублікував перший загальний історичний нарис індійського буддизму «Вступ до історії індійського буддизму» (*«Introduction a l'histoire du Bouddhisme indien»*). Німецький філософ Артур Шопенгавер назвав буддизм «найкращою з усіх можливих релігій», і навіть Фрідріх Ніцше зацікавився буддизмом, хоча й з хибних причин. Швейцарський психіатр Карл Юнг писав: «Я відвідав святі місця буддизму в Індії та був глибоко вражений ними, не кажучи вже про прочитані буддійські книжки. Якби я був індійцем, то точно був би буддистом. Але на Заході ми маємо інші передумови».⁵

Міграція також відіграла важливу роль у поширенні буддизму впродовж XIX століття. У 1840-х роках китайські буддисти почали емігрувати до Америки; у 1870-х роках вони були першими, хто привіз буддизм в Австралію. У 1950-х роках в'єтнамські біженці втекли до Америки, де заснували перші буддійські інституції на Заході. На той час, коли тибетці переселялися до Індії в 1960-х роках, буддизм почав привертати велику увагу, зокрема завдяки гіпі, «стежці гіпі» (*hippie trail*), канабісу, поколінню бітників, гурту «Бітлз», трансцендентальній медитації та В'єтнамській війні.

⁴ У книзі Чарльза Аллена «Будда та сагіби» (Charles Allen "The Buddha and the Sahibs") розповідається історія повторного відкриття історії Будди в Індії протягом XVIII-XIX ст.

⁵ Carl Jung, Letters, vol. 1, p. 538.

Протягом століть християнські місіонери вирушали на Схід, щоб поширювати Євангеліє і навертати тубільців. Тому азіяцям ніколи не доводилося шукати християнського вчення. Для західних людей все було навпаки. Я чув дуже зворушливі історії про те, якими хитромудрими шляхами буддизм потрапив до Великої Британії, Америки та континентальної Європи — особливо про гіпі, які поїхали услід за «Бітлз» до Індії, випадково натрапили на буддизм, зацікавилися трансцендентальною медитацією і почали займатися йогою. Але мало тих, хто цікавився буддизмом у той час, цілеспрямовано шукали просвітлення, тому вони майже не проводили досліджень і не перевіряли факти. Все це зробило багатовікову подорож Буддадгарми на Захід, у кращому разі, безсистемною. Однак, попри хаотичний початок, результати поширення буддійського вчення в Європі, Америці та Австралії в цілому були добрими. Єдиним справжнім недоліком було те, що чимало нових буддистів залишилися з деякими досить важко спростовними хибними уявленнями та глибоко вкоріненими звичними моделями поведінки.

Як Буддадгарма поширилася на Схід

За століття до свого прибуття на Захід подорож Буддадгарми до Китаю, Японії та Тибету була менш хаотичною. Гадаю, буде справедливо сказати, що, оскільки низка тибетських правителів витрачала державні кошти, намагаючись забезпечити укорінення Слова Будди, буддійське вчення потрапило до Тибету завдяки державній підтримці. Оскільки проектом керував сам король, який мав повну підтримку свого уряду, самопроголошені гуру мали б двічі подумати, перш ніж називати себе автентичними буддійськими вчителями. У Китаї особиста залученість імператриці У Цзетянь до перекладу буддійських текстів китайською мовою підняла планку якості в геометричній прогресії — коли суверенний глава держави замовляв переклад, він повинен був бути досконалим. Таким способом буддизм процвітав в Азії протягом певного часу і, більшою чи меншою мірою, продовжував безбідно існувати протягом століть. Але, як і слід було очікувати, двері інституційної корупції були широко відчинені.

Тибет мав унікальне становище у світі. Закривши свої кордони для чужинців, мало хто з тибетців мав причини подорожувати чи вивчати іноземні мови. Там небагато було відомо про зовнішній світ і геть нічого про інші релігії. Донедавна в Тибеті не існувало такої речі, як книгарня духовної літератури (amazon.com винайшли лише в 1990-х), а це означало, що тибетці ніколи не мали можливості вибирати між книжкою «Ум дзен, ум початківця» («Zen Mind, Beginners Mind») і вступом до буддизму тхеравади. Вони навіть не підозрювали, що такі книжки існують. Жоден з великих вчених у Країні Снігів не

чув про Платона та його «Бенкет». Ба навіть «Дао де цзін» Лао-цзи не зміг перетнути китайський кордон. Якби будь-яка з цих книг і потрапила до Тибету, найімовірнішою реакцією було б несхвалення — звісно, з боку настоятелів монастирів. Для зовнішнього світу Тибет був романтичною, таємничою, магічною та забороненою землею. Але, як і багато закритих цивілізацій, тибетці вірили, що, оскільки вони зберігають так багато Дгарми в межах своїх кордонів, вони живуть у центрі всесвіту, і параноїдально боялися, що чужинці можуть їх забруднити.

У свої шістдесят я можу відверто сказати, що ніколи не чув тибетської пісні чи будь-якої іншої тибетської музики, яка б могла наблизитися до краси «Пасторальної симфонії» Бетховена. Я також ніколи не читав тибетського роману, який би так захоплював, як «Повість про Гендзі» Мурасакі Сікібу, чи тибетської книги про військову стратегію, яка була б такою ж блискучою, як «Мистецтво війни» Сунь-цзи. Насправді, наскільки мені відомо, не існує тибетських романів чи симфоній. Якби вони були, впевнений, що зі своїм інтересом до музики та літератури я б уже натрапив на них.

Тибетці жили у власному світі, тому вони могли використовувати буддиський термін «хінаяна», не замислюючись над тим, що він насправді означає. Вони були позбавлені чутливості, яка змушує сучасних буддистів здригатися, коли послідовників шправакаєни описують як «тих, хто їздить у крихітних машинках» або «інфантильних, нікчемних людей». І не дивно, що тибетці завжди дивилися зверхньо на все, що не є тибетським.

Протягом тисячі років усі тибетці так чи інакше були пов'язані з тією чи іншою формою буддизму ваджраяни. Від його молитовних прапорів і барабанів до таємних тантричних символів, зображених на традиційних тханках, та статуй демоноподібних свиноголових божеств у коронах з людських черепів у єднанні зі своїми дружинами. Буддизм ваджраяни був вплетений у саму тканину тибетського життя. Таємні тантричні символи продовжують відкрито виставляти напоказ, так само, як ірландці хизуються своїм національним триколором на парадах у День Святого Патрика в Дубліні та Нью-Йорку. Іноземці та іноземні газети майже ніколи не потрапляли в Тибет, а це означало, що тибетці ніколи не зустрічалися з критикою своєї культури. Уявіть собі, як супер критичний репортер «Нью-Йорк Таймс» у Золотене століття міг би насолоджуватися викриттям відверто порнографічного духовного мистецтва Тибету і звинуваченням тибетців у поклонінні демонам. Це правда, що з роками в Тибеті були засновані одна або дві католицькі та ісламські місії, але яким би непристойним не було для них сакральне мистецтво Тибету, священники та імами завбачливо уникали будь-яких коментарів. Впевнений, вони ділилися своїми справжніми почуттями щодо негідного тибетського еротичного мистецтва, коли поверталися додому, але в Тибеті вони були

дипломатичними та стриманими.

Самі тибетці настільки звикли до тантричних символів, що більше не бачать їх такими, якими вони є, і не замислюються над тим, як їх можуть інтерпретувати інші люди. З погляду Дгарми й, зокрема, тантри, наслідки їхньої сліпоти неоднозначні. Буддадгарма і мудрість ваджраяни були надзвичайно важливими для тибетців, що було добре для цілої країни. Але коли тибетська культура поглинула ваджраяну — і я, мабуть, мільйонний лама, який про це говорить, — це стало катастрофою для Буддадгарми й особливо для ваджраяни. Тільки-но символи ваджраяни, зображені на молитовних прапорах, тханках тощо, стали частиною повсякденного життя тибетців, ідея про те, що тантру слід тримати в таємниці, була повністю втрачена. Поки Тибет був ізольований і всі поділяли однакові уявлення, ця втрата таємності не мала великого значення. Але коли Країна Снігів стала відкритою, і лами почали мандрувати до Індії та на Захід, втрата таємниці почала мати велике значення.

До того, як опинитися у вигнанні, переважна більшість лам ніколи не чула про потужні, усталені релігії, які керують мільярдами людей на нашій планеті. Ніщо з їхнього попереднього життя не підготувало їх до зустрічі з витонченими й освіченими людьми двадцятого століття, які розуміються на квантовій механіці, мріють полетіти на Місяць чи Марс, побудувати найдовший міст у світі чи спроектувати найвищу будівлю. Несподівано лами опинилися в оточенні людей з абсолютно іншими поглядами на життя та найрізноманітнішими прагненнями. Їм одразу довелося зіткнутися з тим, що далеко не всі люди у світі схильні до буддизму. Гадаю, це було справжнім шоком. Ще гірше було те, що лами зіткнулися з існуванням релігій, які налічують десятки мільйонів вірників, викладають філософію, настільки ж складну, як і вчення Будди, а їхні обряди й культура є якщо не більш досконалими, то, принаймні, більш розвиненими. Візьмемо, наприклад, християнську церковну музику, яка набагато красивіша, різноманітніша й вишуканіша, ніж тибетська ритуальна. Величезні релігійні інституції світу мають неймовірний вплив, а великі університети вже тисячоліття викладають богослов'я та гуманітарні науки. Християни ніколи не задовольняються тим, що просто сидять у своїх церквах і моляться. Їхньою місією є служіння хворим і нужденним та спасіння душ. Саме тому християнські місіонери подорожують світом, будують лікарні та школи, і разом з цим проповідують Євангеліє.

Як біженці, лами опинилися в країнах, де соціальні норми, очікування, почуття індивідуальності та освіта геть не були схожі на тибетські. Але замість того, щоб докласти зусиль до вивчення культурного устрою в країнах, у яких вони оселилися, або замислитися над тим, як тантричні образи можуть бути інтерпретовані у Швейцарії та

Шотландії, лами або не помітили цих відмінностей, або були не здатні взяти їх до уваги. Усі вони побудували монастирі в тибетському стилі, а потім обклеїли стіни зображеннями божеств у єднанні, без жодних пояснень і без жодної гадки про те, як такі зображення можуть бути сприйняті.

З іншого боку, ці лами щойно втратили свою країну, тож, можливо, слід бути до них поблажливішими. Дгарма була вкрай важливою частиною їхньої культури та ідентичності, тож не дивно, що у вигнанні вони зосередилися на її збереженні. А втім, одним із наслідків їхньої цілеспрямованої відданості своїй культурі є те, що деякі китайські, тайські та бірманські буддисти вважають тибетський буддизм спотвореною формою індуїстського сексуального культу.

Більшість буддистів пишаються тим, що їхні предки рідко посілали місіонерів навертати світ до буддизму. Можливо, вони мають рацію. З іншого боку, відсутність буддійської місіонерської традиції може бути причиною того, що впровадження Буддадгарми на Заході призвело до таких непорозумінь.

Християнські місіонери були пристрасно віддані справі поширення Євангелія та спасіння душ. Вони вирушали в небезпечні, некомфортні подорожі до таких місць, як Перу, де так швидко, наскільки це було можливо, вивчали місцеву мову й культуру. Католицькі місіонери, які проповідували в Індії, використовували індуїстські звичаї та вірування. Мені розповідали про місіонерів-єзуїтів, які представлялися брагманами, носили дготі, голили голови, лишаючи лише один пучок волосся, ставали вегетаріанцями та пристосовували якомога більше індуїстських символів і звичаїв до християнського богослужіння. Свої церкви вони називали «ковілами» (храмами), святе причастя — «прасадом» (офіруванням їжі), Біблію — «Ведами», а католицьку месу — «пуджею» (вшануванням). Нещодавно, у 2008 році, Римо-Католицька Церква опублікувала індійську Біблію, яка містить цитати з Вед, Йога-сутр та Упанішад. Індіанізований Ісус більше не прибитий до хреста, а радісно танцює та грає на флейті, дуже схожий на Володаря Крішну.

Я не пропоную буддистам перейняти такий самий місіонерський запал, як у християн, але якби лами доклали трохи більше зусиль, щоби пізнати культуру, уподобання, звичаї та мови країн, у яких вони навчали, я вірю, що багато нинішніх хибних уявлень про ваджраяну ніколи б не вкоренилися.

IV

Дгарма на противагу культурі, традиціям та звичаям

Будда сказав Ананді: «Ти й такі, як ти, все ще слухаєте Дгарму обумовленим умом, і тому Дгарма також стає обумовленою, і ви не пізнаєте природу Дгарми. Це схоже на людину, яка вказує пальцем на Місяць, щоб показати його комусь іншому. Керуючись пальцем, інша людина повинна побачити Місяць. Якщо ж вона дивиться на палець і помилово приймає його за Місяць, то втрачає не лише Місяць, але й палець. Чому? Бо приймає палець, що вказує на Місяць, за сам яскравий Місяць.»⁶

«Шурангама-сутра»

У фільмі 1973 року «Вихід дракона» використовується цей самий приклад. Його наводить покійний Брюс Лі: «Це як палець, що вказує шлях до Місяця: не зосереджуйтесь на ньому, інакше прогавите всю цю небесну велич».⁷

Нові учні ваджраяни часто кажуть мені, що їм подобається вчення, але вони не розуміють інших аспектів азійської культури — в яких ідеться про реінкарнацію, божеств і всю цю історію з гуру. Для них азійська культура є синонімом ваджраяни, і це хибне уявлення говорить мені про те, що вони геть не розуміють ваджраяну. При глибшому вивченні, сама ваджраяна могла б розвіяти всі їхні заперечення та упередження — якби вони вивчали її належним чином.

Якщо ваш гуру ваджраяни наполягає на тому, що божества, яких ви уявляєте, повинні мати «тибетський» вигляд, щось серйозно не так. Це правда, що божества ваджраяни, як правило, мають свинячі чи кінські голови, шість рук, чотири ноги тощо, але жодна з цих форм не є продуктом тибетської культури. Скільки тибетців ви знаєте зі свинячою головою і шістьма

⁶ *The Śūraṅgama Sūtra*, www.buddhanet.net/pdf_file/surangama.pdf

⁷ Вихід Дракона (1973), <https://kinoukr.com/3550-vyhid-drakona.html>

руками? Ніхто на землі не є таким на вигляд! І оскільки шести-руке божество зі свинячою головою не від світу цього, воно не є тибетським. Насправді це поза межами тибетського чи нетибетського та всіх інших земних відмінностей.

Чи може символіка та ритуальні практики ваджраяни, що коріняться в тибетському буддизмі, мати сенс для нетибетців? Наприклад, елементи ваджраяни, які містяться в найбільш базових вченнях, таких як Нгьондро? Чи є символіка ваджраяни суто тибетською?

Чітко це прояснімо: так само, як чашка і чай є двома окремими сутностями, тибетська культура, традиції та звичаї повністю відрізняються від Дгарми. Чашка має гарніший вигляд за чай, який вона містить. У чашки є ручка, і вона стоїть на блюдці. Ви можете її торкнутися, відчуті на дотик і використовувати. Чай неможливо пити без чашки, кухля, або якоїсь іншої посудини. Як і для чаю, нам потрібна посудина, з якої можна пити Дгарму, і саме тому культура, традиції та звичаї такі необхідні.

Люди завжди використовували символи. Від Лєвової капітелі Ашоки до зірок і смуг на американському прапорі — символи, які ми використовуємо, зумовлені нашими культурами. Червоний хрест на білому тлі — добре знана емблема Міжнародного Червоного Хреста. Але лише через двадцять років після заснування організації мусульмани виступили з рішучими запереченнями проти цього логотипу, оскільки для них хрест є християнським символом. Тож тепер в ісламських країнах використовується червоний півмісяць.

Де б не викладалася ваджраяна, вона завжди використовує місцеву культуру і символіку, намагаючись донести своє вчення до людей іншого культурного середовища. Наприклад, звичайні офіри — квіти та пахощі — були завезені до Тибету з Індії, так само як і характерно індійська офіра — вода для омивання ніг. Тибетці рідко миють тіло, не кажучи вже про ноги, але вони завжди офірують воду для омовіння ніг на своїх вітварях. Чому індійців так турбувало омовіння ніг і як вони це робили, було загадкою для більшості тибетців, але вони ніколи не пристосовували офіри до власного досвіду та вподобань.

Підготовчі практики ваджраяни, які називаються Нгьондро, включають специфічні методи, як-то поклони й ритуал, який передбачає насипання невеликих горсток рису, що символізують планети, Сонце та Місяць. Для деяких сучасних нетибетських буддистів ці практики видаються дивними, а ті, що передбачають візуалізацію мандал і дерев прихистку, здаються абсолютно чужорідними. Тому цілком зрозуміло, що деякі американці вважають дев'ятиденну медитацію *vipassani* (палі *vipassanā*) більш затишною і заспокійливою, а також менш загрозливою та

дивною, ніж Нгьондро. Тож зараз нові країни, де поширюється Буддадгарма — у Європі, Америці тощо — починають розвивати свою власну, простішу, більш дзен-буддійську культуру. І це добре. Я не маю жодного бажання їх знеохочувати. Культурна посудина може бути дуже допоміжною, коли справа доходить до подання буддійського вчення. Але американці повинні чітко усвідомлювати, що вони створюють нову культуру. Їм також слід пам'ятати, що без руйнування дуальності через практику, незалежно від того, скільки разів вони здійснять усі накопичення Нгьондро — десять, навіть двадцять разів — або наскільки дисциплінованими, спрощеними, дзен-подібними й вільними від культури є їхні щорічні дев'ятиденні ретрити випассани, їхня практика не призведе до значних результатів.

Можна стверджувати, що концепція безперервності передання вчень та інституції, які її підтримують, є продуктом тибетської культури. Однак, якщо заглибитися далі в історію, можна побачити, що концепція безперервності передання зародилася в Індії. Традиція, у якій я народився, надає великого значення безперервності передання, і мене виховували так, що я двічі подумав, перш ніж піду вслід за гуру, чий вчення, здається, з'явилися за одну ніч.

Якось одна західна жінка запитала мене, чи мені подобається Ошо. «Так, подобається. — відповів я, — Він дуже мені подобається. Він дотепний, проникливий і, хоча моє сприйняття звісно обмежене, він не схожий на лицеміра. У мене лише одна з ним проблема: він ніколи не згадує про свого гуру, або гуру свого гуру тощо».

Щойно ці слова злетіли з моїх вуст, як обличчя жінки змінилося. Вона народилася в культурі, яка цінує оригінальність та винахідливість, тому відсутність в Ошо визнаного гуру або традиції передання її взагалі не турбувала.

Можливо, ви думаєте, що як атеїст чи агностик, або, ще краще, модерніст, ви не підвладні упередженням, що виникли з архаїчних релігій вашої країни. Але чи так це насправді? Бути «модерністом» не означає, що ви автоматично позбулися всіх слідів своєї національної культури та звичок. Англomовні атеїсти продовжують користуватися мовою, що сформувалася під впливом християнських цінностей. Мова та література мають такий потужний вплив на мислення носіїв англійської мови, що його важко уникнути. Візьмемо, наприклад, слово «світський». У наші дні так звані духовні вчителі зі шкіри пнуться, аби представити свої навчальні курси світськими, віддаляючи якомога більше власне, «нове» вчення, від старих, «архаїчних» релігійних традицій. Але, на думку історика Тома Голланда, не існує такого поняття, як світськість. Англійська мова настільки забарв-

лена християнськими асоціаціями та вкорінена в християнських цінностях, що «Сліди християнства продовжують настільки глибоко пронизувати мораль та переконання людей, що багато навіть не помічає їхньої присутності».⁸

Духовний шлях — відносно нове поняття, яке було винайдене на Заході. Спочатку те, що ми зараз називаємо буддизмом і даосизмом, було просто способом життя. В Індії, наприклад, індуїстська традиція, відома як «ашрама», поділяє життя людини на чотири етапи: «брахмачар'я» (неодружений, учень); «гріхастха» (одружений домогосподар); «ванапрастха» (мешканець лісу) та «санньяса» (зреченець, аскет).

Кажуть, що навіть царі та царевичі не могли дочекатися, коли стануть ванапрастхами, щоб усамітнитися в лісі заради пошуків істини. Сьогодні вкритих попелом садгу вважають релігійними або святими людьми. Три тисячі років тому кожного, хто сидів у печері, посеред лісу чи на березі Гангу, заглиблений у споглядання в прагненні пізнати істину, поважали так само, як ми поважаємо сучасних дослідників і науковців. Увесь спосіб життя садгу був спрямований на пошук істини й дуже відрізнявся від того, як живуть послідовники духовних шляхів у ХХІ столітті. Ці великі мислителі прийшли до висновку, що «всі сукупні речі непостійні», а це, якщо вдуматися, неймовірно вражає. Цю концепцію нелегко зрозуміти, не кажучи вже про те, щоб її віднайти. Ми настільки звикли чути, що «всі сукупні речі — непостійні», що часто не усвідомлюємо значення цієї істини. Два з половиною тисячоліття тому вона була революційною.

Якщо вірити популярній пресі, все більше сучасних вчених вважають, що релігія зараз неактуальна. Спосіб життя, який зосереджується виключно на відкритті істини шляхом експериментування та спостереження за власним умом, вони зараховують до зневажливої категорії «релігії». Раніше так не було. Великі астрономи світу проводили своє життя, спостерігаючи за Місяцем і планетами, та записували все, що бачили. Великі садгу сиділи в печерах, спостерігаючи за власним умом, і записували все, що відкривали. Обидві дисципліни цінувалися однаково.

Сьогодні в кошику за назвою «духовний шлях» надто багато яєць. Читання карт Таро, астрологія, масаж, ароматерапія, ворожіння на кришталевій кулі тощо — все це на загал вважається «духовними» заняттями, і буддизм тепер кладуть у той самий кошик. Але що насправді означає «духовний»?

⁸ Tom Holland. *Dominion: The Making of the Western Mind*. Basic Books, 2019: 517.

Припустімо, що в нас немає іншого вибору, окрім як використовувати термін «духовний шлях». Як Будда Шак'ямуні визначав мету «духовного шляху»? За словами Будди, ми йдемо духовним шляхом, щоб дізнатися, як пізнати істину. Що таке «істина»? Що ж, виявляється, істина не є чимось екзотичним чи містичним. «Істина» до смішного проста: поки існує дуальність, ніколи не може бути повного задоволення.

Ніколи не варто недооцінювати силу культури та звичок. Вони пронизують все, що ми робимо, і все, чого не робимо. Непорозуміння, що виникають між західними учнями та тибетськими вчителями, зазвичай можна простежити до взаємного нерозуміння культури одне одного. Протягом всієї історії, культури визначалися поняттями етикету та соціальної взаємодії, кожна з яких розвивала унікальне почуття гумору, набір цінностей та спектр чутливостей. Можливо, саме тому більшість тибетців ніколи не розуміли французького етикету чи англійського гумору. Тибетські ламы доволі несправедливо судять про західних людей за тибетськими стандартами. Коли інджі витягують втомлені ноги в храмі, це вважається неввічливим, навіть грубим. Ламы забувають, що сидіти, схрестивши ноги на підлозі, не є західною звичкою, і що західні люди рідко знають про тибетський етикет поведінки в храмі. Якби ролі поміняли місцями, це було б схоже на тибетського ламу, який заходить до тронного залу Букінгемського палацу, тричі вклоняється королеві, а потім сідає на підлозі, схрестивши ноги.

Речі швидко змінюються. Те, що минулого тижня було ввічливим, цього тижня є смертельною образою; те, що вчора було політкоректним, завтра стане політично некоректним. Соціальні норми постійно змінюються. Зараз «моральне обурення» є звичайним явищем. Але чию мораль образили? Яку релігію скривдили? Сипучі піски мінливої чутливості або посилюють нашу вразливість, або повністю притупляють її, викликаючи ще один рівень дискомфорту та страждання. Нещодавно, після того, як я несвідомо наступив на чужі мозолі, я запитав себе, чи повинен я йти за постійно змінними орієнтирами соціальних умовностей? Чи мушу я постійно турбуватися про те, що мимоволі засмучую інших? А що як життя не зводиться до того, аби постійно захищати власну чутливість та намагатись не зачепити надчутливість інших?

Оскільки в стосунки між гуру та учнем залучені дві особи, усе б відбувалося набагато гладкіше, якби обидві сторони доклали зусиль, щоб дізнатися, що може засмутити іншого, а також, що змушує його сміятися.

Ставлення тибетців до жінок

Однією з головних вад тибетської культури є ставлення до жінок. Світ ніколи не був справедливим до жінок, і, як не прикро це визнавати, ставлення до жінок у гімалайських регіонах, особливо серед тибетців, було і залишається жалюгідним. І на мою думку, значна частина тибетської мізогії вкоренилася після того, як лами стали правителями Тибету.

Ми, люди, заглядаємось на тих, хто успішно здобуває владу, гроші та вплив. Ми захоплюємось ними, беремо за приклад і намагаємось наслідувати. Ми можемо, наприклад, сфотографуватися в стилі рекламного знімка, який полюбляє наша нинішня рольова модель. Як і всі люди, тибетці люблять наслідувати своїх рольових моделей і часто обирають той самий кар'єрний шлях.

Теоретично, уявіть, яким був би Тибет, якби ним керували миряни, а не лами та монахи? Чи були б монастирі все ще елітними інституціями в країні? Сумніваюся. Амбітна молодь мала б інші варіанти, зокрема можливість прагнути до світської альтернативи. Як і всі в сучасному світі, тибетці пліткували б про моду, стильові тренди та нові суперфуди, співали б пісні про музикантів, солдатів, державних діячів, науковців та акторів, якими вони захоплюються. Писали б романи, які спекують про життя відомих і знаменитих людей. Тибетці б одягалися як їхні кумири, мали б такі самі зачіски, макіяж і таке інше. Але нічого цього не сталося, адже століттями Тибетом керували лами, і саме лами, монахи, монастирі та Дгарма там домінували.

Я не думаю, що тибетці вважали, що жінки за своєю суттю погані або є нижчою формою життя чи щось на кшталт цього, але оскільки у Вінаї сказано, що монахи повинні уникати жінок, саме це вони й робили. Коли монахи почали правити Тибетом та стали взірцем для наслідування, їхнє уникання жінок почали сприймати як прояв зневаги. Згодом ця зневага до жінок просочилася у свідомість тибетського суспільства і стала нормою. Більшість лам були безшлюбними, а найбільш шановані монастирі та установи були повні безшлюбних монахів, тому не дивно, що тибетські безшлюбні спільноти наголошували на практиці целібату. Але на превеликий жаль та сором, лами не врахували, що тибетці-миряни зазвичай целібату не дотримуються.

Як правило, буддизм магаяни вчить, що чоловіки та жінки рівні — за винятком вчень, які підносять жінок над чоловіками. Гендерна рівність чітко прописана у вченні, але в Тибеті вона ніколи не підкреслювалася і не святкувалася. Праджняпараміту, одне з найважливіших вчень магаяни, часто називають словом «юм» (тиб. *yum*) — «мати». Одна з чотирнадцяти фундаментальних обітниць, що їх беруть практики ваджраяни, полягає в тому,

щоб жодним чином не зневажати, не принижувати й не ображати жінок. Якщо ви порушите будь-яку з чотирнадцяти корінних обітниць ваджраяни й не пошкодуєте про це порушення — тобто ваше каяття не приведе вас до визнання провини та очищення — ваша подорож шляхом ваджраяни закінчиться. Але в Тибеті гендерна рівність завжди була в тіні монашої культури.

Зрозумійте мене правильно, я не стверджую, що кожен неодружений тибетець, який свідомо бере обітницю безшлюбності та вступає на шлях зречення, завжди буде зневажати чи принижувати жінок. Я також не кажу, що монахам тепер слід одружуватися чи займатись сексом. Я хочу сказати, що, згідно з Буддадгармою, ніхто з нас не повинен принижувати, ображати чи завдавати шкоди іншим істотам, незалежно від їхньої статі чи виду. Буддійські монахи повинні дотримуватися правил Вінаї. Подібно до того, як в Азії хлопцям, які живуть у гуртожитках для хлопців, кажуть триматися якомога далі від гуртожитків для дівчат, техніка Вінаї для подолання жадань тілесних насолод з протилежною статтю полягає в тому, щоб заборонити чоловікам, які мають палке бажання стати бгікшу (монахами, що дотримуються Вінаї), залишатися наодинці з жінкою. Ця настанова про уникнення, а не про приниження, насильство, зневагу тощо. Те ж саме стосується монахинь: майбутнім бгікшуні також не рекомендується спілкуватися з хлопцями. Це однакове правило для обох статей. Якщо чоловік чи жінка обирають такий шлях зречення як бгікшу чи бгікшуні, вони обов'язково зрікаються усіх аспектів мирського життя. Але такий вибір не має абсолютно нічого спільного з приниженням чи насильством над жінками.

Деякі практики Вінаї (монахи та монахині, які дотримуються обітниць Вінаї) також практикують ваджраяну (та дотримуються самай ваджраяни). Для них уникати інших істот через те, що вони нібито нечисті або недосконалі, повністю суперечить їхнім самаям.

Я виріс у сусідстві зі зразковим монахом на ім'я Лама Гелек. Він був справді хорошим бгікшу й одним із тих взірцевих ченців, яких ми з друзями любили дражнити — ми були дуже неслухняними. Як монах, він знав, що ніколи не повинен залишатися наодинці з жінкою, та панікував, коли була найменша ймовірність, що це може статися. Водночас помічник Лама Гелека, який досі живий, розповів мені, що лама щодня офірував цю і таємно роздавав його кільком жінкам. Я сам помічав роздачу цюгу, але минуло багато часу, перш ніж мені вдалося переконати Ламу Гелека пояснити, що саме він робить.

«Як буддист-практик, — сказав він, — я намагаюся виконувати всі практики: шравакаяни, бодгісаттваїни та ваджраяни. Я не маю хибних поглядів щодо жінок, але, як монаху, Віная говорить мені, що я ніколи не повинен залишатися наодинці з жінкою, якщо вона збуджує в мені жадання. Проблема в тому, що параноя щодо своїх монаших обітниць іноді змушує мене діяти неналежним чином, а це неправильно! Жінки — ніхто інший, як дакіні, і параноя щодо перебування з ними наодинці не йде на користь моїм самаям. Тому я очищаю свої зламані самаї за допомогою практики цогу». Лама Гелек подав чудовий приклад. Ви здивуєтеся, дізнавшись, як багато людей практикують усі три яни, як це робив Лама Гелек. Зовні вони дотримуються Вінаї шравакаяни, внутрішньо плакають бодгічїтту магаяни, а таємно практикують ваджраяну.

Тибетська буддійська ієрархія

Хоча всі форми ієрархії є анафемою для ваджраяни, протягом століть тибетський буддизм розробив систему рангів. Незалежно від контексту, будь-які відмінності, включно з ідеєю про те, що одна людина народжується вищою або нижчою за іншу, не мають абсолютно нічого спільного з буддизмом або ваджраяною. Але люди люблять соціальний порядок, разом з усією помпезністю та церемоніальністю, що його супроводжують, і тибетці не є винятком. Насправді тибетська одержимість тим, кому належить сісти на найвищий трон і на скільки сантиметрів він буде вищим за інші, або тим, на які привілеї претендують члени сім'ї лами — навіть троюрідні брати та сестри — у багатьох з нас викликає почуття нестерпного сорому. Але що стосується Дгарми, то тут немає офіційної ієрархії. Якщо й існує певний порядок старшинства, то він завжди базується на тому, хто почув найбільше Дгарми та досяг найкращих результатів у практиці. Віная, наприклад, лише радить монахам поважати тих, хто був висвячений раніше за них. Єдиний «ранг», який визнає ваджраяна, — це «гуру». І гуру — це все.

Для учня мета практики ваджраяни полягає в тому, щоб навчитися бачити свого тантричного гуру як Будду, а робота тантричного гуру — забезпечити, щоб кожен учень став рівним Будді. Інакше кажучи, робота гуру полягає в тому, щоб усі його учні сягнули такого самого рівня, як і він сам. А втім, поки ми перебуваємо на шляху, ми шануємо гуру, яких самі садовимо щонайвище, як вид практики смиренності й офірування. У деяких візуалізаціях ми уявляємо гуру на маківці голови, оскільки коронна чакра вважається найвищим «місцем» нашого тіла.

В інших візуалізаціях гуру з'являється в нашому серці, а іноді ми вклоняємося лотосовим стопам свого гуру. Це все частина практики.

Ранги та ієрархічні системи, про які ми чуємо в тибетському буддизмі — вищі та нижчі трони тощо — були створені людським умом та інституціоналізовані тибетцями. Так само, як президент Сполучених Штатів має більше шансів врятувати планету, ніж невідомий ковбой з Монтани, ієрархії, створені тибетським буддизмом, дозволили ламам зробити багато доброго. Але навіть влада президента США обмежена американською конституцією, яка покликана гарантувати, що президент (чи президентка) не може одноосібно робити все, що йому (чи їй) заманеться.

Одним із головних недоліків президентства в США є те, що президенти обмежені суспільними очікуваннями, які проєктуються на цю посаду. Так само і від високопоставлених тибетських буддійських майстрів очікують виконання широкого кола обов'язків, які не мають нічого спільного з буддизмом і часто ставлять їх у незручне становище. У наші дні все більше й більше держателів традицій передавання і високопоставлених, відомих лам змушені підкорятися цінностям і визначенням мінливого часу. Але якби тантричний майстер коли-небудь підкорився постійно змінюванім ідеалам політкоректності, це означало б не лише смерть тантричного майстра, але й тантричних традицій передавання та тантричних практиків. Саме тому великі лами минулого молилися ніколи не переродитися високопоставленими чи відомими ламами. Я цілком впевнений, що принаймні 80% гуру, згаданих у тантричних традиціях передавання, не мали жодного рангу чи мирської посади. Лише зовсім недавно — після 1959 року — титули на кшталт «глава традиції передавання» стали вважати необхідними.

Слава і високе звання не входять до переліку якостей, необхідних для гуру ваджраяни. Однак, з мирського погляду, учні часто розглядають високоповажних, відомих майстрів як безпечний вибір. Усі відомі люди знають про свій рейтинг схвалення. Навіть гуру ваджраяни можуть уникати поганої поведінки, бо хочуть відповідати своєму публічному іміджу та доброму імені. Але слава та добра репутація жодним чином не гарантують, що лама буде хорошим майстром ваджраяни. Відомі люди постійно захищають свій імідж, кажучи те, що, на їхню думку, хоче почути публіка. Щоб зберегти бездоганну репутацію, відомі майстри, чий моральні орієнтири мають бути бездоганними, часто закінчують тим, що говорять те, що насправді не мають на увазі.

Майже всі тантричні майстри минулого намагалися жити непомітно. Такий підхід працював напрочуд добре в Тибеті та

Індії, але практично неможливий у сучасному світі. А втім, намвсім важливо знати, як навчали тантри в минулому.

Усе це має значення. Сьогодні учні дуже мало займаються «слуханням і спогляданням». Тільки-но учень зустрічає вчителя, який йому подобається, в ту саму мить він вважає його своїм гуру. Оскільки вони вже вирішили, що цей гуру їм подобається, то не виконують жодного домашнього завдання, не досліджують репутацію та біографію гуру, не слухають і не розмірковують над відповідними вченнями Дгарми. Натомість вони бездумно покладають усі свої надії на одну людину. Ця людина цілком може бути дуже хорошим ламою, але одного дня проявляться її людські вади — це неминуче. Навіть досконалого гуру можна піддати критиці, адже гуру — теж люди. І їхні учні — так само люди. А оскільки ми всі постійно робимо припущення на основі наших власних унікальних очікувань, майже неминуче, що людина-учень кінцем знайде недоліки в людині-гуру.

Чи потрібно оновлювати Буддадгарму?

З того, що я бачив, сучасні уми, які перебувають під сильним впливом новочасної західної культури, часто вважають, що оновлена версія будь-чого — від мобільних додатків до моди — є найкращою. Можливо, це лише моє упередження. Я б, звісно, радів, якби оновлення Дгарми Будди справді принесло користь істотам. Але ніколи не забувайте, що коли оновлення повністю встановлено, оригінальна програма стає застарілою і зазвичай видаляється.

Хоча я перший, хто виступає за використання інноваційних, майстерних і більш зрозумілих способів або методів викладання Дгарми сучасним учням (зверніть увагу, що слова «способи або методи» підкреслені) фундаментальні принципи Буддадгарми не можуть і не повинні коригуватися жодним чином. Сам Будда ще в давнину порадив, що Дгарму завжди слід викладати методами, які відповідають часу та місцю. Але він жодного разу не припустив, що якщо світ змінить свій курс і люди почнуть думати інакше, основні принципи Буддадгарми за будь-яких обставин можуть бути змінені.

Одне з фундаментальних вчень Будди говорить, що «всі сукупні речі непостійні». Це вчення не можна змінювати, але спосіб його викладання можна адаптувати відповідно до здібностей сучасних учнів, за умови, що вони здатні відкусити, пережувати, проковтнути та прийняти цю мудрість. Вчитель може, наприклад, представити зміну пір року як приклад мінливості. Коли учень прийме цю очевидну істину і буде готовий зробити наступний крок, вчитель може м'яко підвести його до думки, що коли учень помре, його тіло, яке є сукупним явищем, розпадеться. Таким чином вчитель відкриває двері до розмови про смерть. Коли учень проковтне й засвоїть вчення про смерть, йому можна розповісти про більш тонке обумовлене явище — наші думки, які також є непостійними. Це один з численних методів ознайомлення учнів з мінливістю. Але незалежно від того, який підхід використовується, кінцевим результатом має бути повне і ґрунтовне розуміння учнем того, що «всі сукупні речі непостійні». І я повторюю, що фундаментальне вчення не може й не повинно змінюватися.

Ваджрадгара — так учні ваджраяни називають Будду — сказав, що все є божеством. Від бульбашок на поверхні ставка до засніженої гори, від хробака до родини, яка мешкає в Букінгемському палаці, все є божеством, зокрема й ви, практики. Щоб познайомити вас з цією ідеєю, ваша вчителька може спочатку попросити вас уявити, що ваша шкіра не звичного кольору, а смарагдово-зеленого. Коли ви звикнете до смарагдово-зеленої шкіри, вона попросить вас уявити, що у вас чотири руки. Коли ви будете готові це почути, вона попросить вас уявити себе божеством з головою свині в оточенні почту інших божеств, і вважати, що всі ці божества — це ви самі. Зрештою, вона скаже вам, що все, що ви побачили та уявили, є ілюзією. Одна голова, дві тисячі голів, смарагдова чи різнобарвна шкіра — все це породження ума, тоді як справжнє божество — це невигадааний стан. Протягом усієї цієї вправи основне вчення про те, що все є божеством, не може і не повинно змінюватись.

Ваджрадгара знов і знов повторював, що, зробивши всі належні приготування й отримавши найвищі тантричні вчення від вашої гуру ваджраяни, ви повинні не тільки бачити її як Будду, але вона має бути для вас навіть важливішою за Будду. І оскільки ваша гуру — це Будда, ви повинні робити все, що вона скаже.

Інший підхід, який може застосувати вчитель, — це порадити вам ставитися до неї як до доброго професора, який здатний надавати інформацію. Пізніше, коли ви будете готові, вона може сказати, що, якщо ви продовжуватимете думати про неї як про звичайну людину, то не будете духовно розвиватися, тому вам слід почати тренуватися бачити її як смарагдово-зелену істоту. Вона також може попросити вас бачити «її» як «його» — а, якщо ваш гуру чоловік, можливо, вам доведеться думати про «нього» як про «неї». Зрештою, якщо ваша вчителька розумна, вона приведе вас до усвідомлення того, що вона є ніхто інший, як ваш ум, природою якого є Будда. Це вчення не може і не повинно змінюватися.

Для гуру очікувати від учня, що з моменту їхньої зустрічі він сприйматиме його як Будду і беззаперечно виконуватиме все, що він скаже, — це все одно, що на першому уроці посадити учня, що вчиться водити, за кермо гоночного боліда «Формули-1». Вчиняючи так, гуру, якому учень довіряє більше, ніж будь-кому у світі, ризикує спустошити й зруйнувати як самого себе, так і учня. Усі тантричні тексти стверджують, що лише коли учень досягне першого бгумі, він зможе по-справжньому бачити гуру як Будду. Тому хлоп на першому бгумі, не замислюючись, зробить саме те, що попросить гуру.

Якщо ви прагнете досягнути істини, то повинні тренувати свій ум бачити гуру як Будду, так само, як водій-початківець, який прагне стати чемпіоном «Формули-1», спершу має навчитися їздити на «Міні». Завжди пам'ятайте, що саме прагнення є ключем.

Як ви знаєте, нещодавно з'явилися повідомлення про поведінку кількох лам, що призвело до позбавлення їх повноважень. Це спричинило заклики змінити ваджраяну, аби вона відповідала громадській думці та очікуванням ХХІ століття. Хоча ніхто з моїх колег прямо не схвалив цю ідею, багато хто не висловив з нею незгоди. Але яким би вченим, відомим, шанованим чи високопоставленим не був лама, ніхто з нас не може змінити жодного слова у фундаментальному вченні Будди й продовжувати називати його буддизмом. Яким би незначним не було коригування, це вже не буде буддизмом. Вчителі вільні навчати всього, що їм подобається — хто може їх зупинити? Але якщо вони не вчать учнів ваджраяни бачити свого гуру як досконалу істоту, вони не можуть стверджувати, що викладають тантру. Ніщо в тантричній системі не вказує на те, що лама може навіть припустити, що можна йти шляхом ваджраяни, не прагнучи бачити ламу як Будду. Так само ніщо у вченні віпассани не вказує на те, що вчитель може стверджувати, що навчає мінливості (*аніччі*), і водночас вважати, що бодай одна з проблем його учня є постійною. Будь-які зміни в Слові Будди, в будь-який час і з будь-якої причини — навіть якщо консенсус думок наполягає на тому, що вони є морально чи етично неприйнятними — призведуть до виникнення нової, відмінної системи, яку вже не можна буде назвати буддизмом.

За іронією долі — і це мене справді інтригує — тибетців давно всебічно критикують за їхню феодальну культуру та увічнення культу гуру. Проте ті самі критики, які десятиліттями виступали проти влади гуру, тепер очікують, що високі та відомі лами, включно зі мною, підтримають думку про те, що ваджраяну можна адаптувати до потреб ХХІ століття. З одного боку, вони протестують проти того, що самі інтерпретують як «культ гуру», а з іншого — очікують, що такі гуру, як я, візьмуть на себе відповідальність змінити основне вчення Будди. Оперуючи тибетськими поняттями, здається, ніби на основі власного помилкового припущення, що я маю право змінювати ваджраяну, вони хочуть звести мене на престол як свого феодала. Я спантеличений цим — і навіть збентежений, як сказали б мої американські друзі.

Історія про кока-колу

Буддійський шлях складається з двох незамінних і нерозділь-

них елементів: мудрості та майстерних методів.

У наступному прикладі істина (мудрість) полягає в тому, що кока-кола (буддизм) містить багато цукру (все, що прив'язує нас до самсари). Уявіть собі місто, в якому все залежить від кока-коли. Засоби до існування, спільні цінності, орієнтири, культура, навіть надії та мрії кожного містянина пов'язані з виробництвом та розповсюдженням кока-коли. Усі в місті п'ють дуже багато кока-коли, так багато, що ожиріння та діабет руйнують їхнє здоров'я.

Вам, як фахівцю зі здорового харчування, доручили пояснити містянам, що заради їхнього здоров'я вони повинні повністю відмовитися від цукру. Тому ви маєте розповісти правду про кока-колу — те, що вона містить забагато цукру. Це справжній виклик. Деякі містяни реагують позитивно й негайно припиняють пити кока-колу, але більшість — ні. Тож ви застосовуєте майстерний метод: пропонуєте їм пити в день на одну пляшку кока-коли менше, щоби зменшити споживання цукру. Цей метод не виправдовує всі інші випиті пляшки кока-коли, і ніщо з того, що ви говорите чи робите, не свідчить про те, що будь-яка кількість кока-коли є корисною для здоров'я. Це просто допомагає містянам зробити крок у правильному напрямку.

Прохання до містян зменшити споживання кока-коли — це лише частина історії, яку ви розповідаєте їм у надії, що врешті-решт вони зовсім від неї відмовляться. Так само медитація з прямою спиною — це лише частина історії, яку вам розповідає вчитель і яка врешті-решт приведе вас до просвітлення. Ми можемо говорити про істину лише за допомогою історій — буддиської історії чи історії про кока-колу. Буддиська історія врешті-решт приводить учнів до очищення їхнього сприйняття шляхом візуалізації шестирукого божества. Потім, у несподіваному повороті сюжету, вона вказує на істину, що навіть практика візуалізації — це вигадка і просто ще одна частина історії.

Усі духовні системи застосовують дисципліну. Учні Дгарми починають з того, що під час медитації сидять з прямою спиною. Деякі відмовляються від вживання м'яса чи алкоголю, а деякі стають монахами й монахинями. Ті, хто ступає на шлях ваджраяни, вчаться уявляти себе божеством й усвідомлюють, що відмова від м'яса є такою ж великою помилкою, як і його вживання.

Ви, як фахівець зі здорового харчування, застосовуєте всі ці правила дисципліни, намагаючись зменшити споживання цукру містянами, залежними від кока-коли. Але врешті-решт, сама цукровмісна кока-кола повинна бути відкинута.

Буддизм працює, застосовуючи як мудрість, так і майстерні методи. Якщо це вважається мораллю, етикою тощо, нехай буде так. Але якщо, застосовуючи мудрість і вправні методи, ви забува

єте або не можете донести істину — що в кока-колі багато цукру — ви вже не навчаєте буддизму.

Терміни «мудрість» і «метод» важливі для тих, хто ще не пізнав істину й не зрозумів відмінностей, які ми проводимо між ними в процесі вивчення буддизму. Але ці відмінності є лише інструментами, а не «істиною». Коли ми досягнемо нашої мети — просвітлення (нірвани), ці відмінності здаватимуться довільними.

Гуру — особа, яка нас навчає і спрямовує, — є лише одним із нескінченних методів ваджраяни, але, з погляду ваджраяни, цей метод — найважливіший. Іноді нам кажуть: «Ваш мудрий ум — це ваш гуру». Нам також радять «покладатися на Дгарму, а не на особу, яка її навчає». Як би часто ми не нагадували собі, що слід покладатися на Дгарму, а не на особу, яка її навчає, як знову ж таки радив сам Будда, людська природа така, що коли особа поводить себе негідно, ми забуваємо про цю пораду, звинувачуємо вчення і врешті-решт вихлюпуємо немовля Дгарми разом з водою негідної поведінки.

Труднощі перекладу

Як ми вже бачили, Дгарма, вчення Будди, зародилася в Індії, а потім поширилася по всьому світу. Дгарма ніколи не визначалася лише однією національною культурою, але вона увібрала деякі звичаї народів, які імпортували її до своїх країн. Потрапивши до Тибету, Буддадгарма настільки вплелася в тканину тибетського життя, що тибетці забули, що вона була імпортованою. Можливо, саме тому їм ніколи не спадало на думку, що знання тибетської культури зовсім не потрібне японцям, американцям, європейцям чи австралійцям, які вивчають буддизм і хочуть практикувати Дгарму — хіба що вони здобувають докторський ступінь з тибетології. Думка про те, що західні люди слідують за ламами заради Дгарми, а не заради культури, напевно, ніколи не приходила в голову більшості тибетців.

За останні шістьдесят років багато уродженців Гімалаїв здобували освіту поза межами своєї традиційної шкільної системи. Тому вони ніколи не вивчали класичну тибетську мову і не розуміють тибетських текстів. Ось чому багато молодих тибетців вважають за краще вивчати Дгарму англійською. Тому лами повинні подбати про те, щоб познайомити цих молодих тибетців, непальців, бутанців тощо з основними вченнями буддизму, такими як Чотири Благородні Істини, і практиками, такими як пам'ятування. Але вони цього не роблять. Натомість молоде покоління змушують вірити, що все, що потрібно робити, щоб бути буддистом — це запалювати світильники й обходити ступи. Отже, лами не тільки не змогли зрозуміти потреби сучасних нетибетських учнів Дгарми, але й прогледіли ціле покоління молодих тибетців.

Нещодавно я почав усвідомлювати, як багато вчень Будди було втрачено при перекладі, і можу назвати кілька причин, чому так сталося. Велику роль відіграла нездатність тибетських лам та їхніх учнів зрозуміти культурні особливості одне одного, а також недостатнє усвідомлення ламами сили мови. А ще й до всього тибетський опортунізм. Занадто багато тибетських лам користуються своїми західними учнями й вчать їх тибетській культурі, а не Дгармі Будди. Я можу зрозуміти чому. Лама настільки заціклені на собі й заклопотані збереженням тибетськості, що не помічають, який великий потенціал мають західні люди як носії Дгарми.

Наскільки я можу судити, підсумок такий: хоча лами досить добре впорались зі збереженням тибетської культури та традицій, вони були набагато менш успішними в збереженні Дгарми.

Культурні особливості

Одного вечора в Нью-Йорку дівчина, яка нічого не знає про буддизм, заходить до Дгарма-центру. Її одразу інтригує вигляд азіяця, що сидить на високому троні. Її приваблює цей чоловік, її зачаровує його містична, духовна аура, але її спантеличує його трон. Навіщо йому сидіти так високо? Азієць (тибетський лама) сидить на високому троні, бо виріс із переконанням, що чим вище людина сидить, тим ціннішими й вагомішими будуть її слова – в цьому разі слова Дгарми. Очевидно, ця культурна особливість зрозуміла тибетцям, але вона абсолютно не зрозуміла допитливій американці.

Лама з Азії приїжджає прочитати лекцію в університеті в Нідерландах. Він не сам. За ним процесійно крокує почет з супутниць, помічників, секретарів, особистого лікаря, шеф-кухаря та масажиста, а за ними – юрба прихильників. Томаш, Дік і Гаррієт сидять в аудиторії. Вони прийшли на лекцію, адже широко цікавляться Буддадгармою, зокрема тибетським буддійським поглядом на недвоїстість, і вигляд цієї процесії їх спантеличує. Гаррієт стурбована, адже лама в кращому разі більше схожий на відомого репера, ніж на філософа, а в гіршому – на лідера культу. Ніхто з професорів Томаша, Діка чи Гаррієт не входить до лекційної зали під фанфари в супроводі десятків асистентів, секретарів і фізіотерапевтів.

В Азії все зовсім інакше. У багатьох азійських культурах лама, особливо рінпоче, повинен подорожувати з почтом, адже прислужливий супровід додає атмосфері благоговіння та величі, яка традиційно оточує великих майстрів. Для західного ока вся ця метушня робить ламу трохи помпезним, навіть комічним. Однак, як правило, більшості західних людей це байдуже. Західні люди цінують приватність і прагнуть поширити це ввічливе ставлення на своїх гуру, і, можливо, саме тому вони вважають за краще, щоб їхні гуру подорожували самі. І я думаю, правда в тому, що люди на Заході часто з підозрою ставляться до будь-кого, хто здається нездатним проводити час на самоті.

У Франції одного тибетського ламу, що приїхав з візитом, попросили виступити перед групою початківців з практики

пам'ятування. Щоб підтвердити авторитет своєї традиції, перше, що він робить, — перераховує цілу низку незрозумілих тибетських імен. Жоден з нових практиків пам'ятування не розуміє, що той робить, і не може здогадатися, як ці невимовні імена стосуються їхньої практики. Звичка тибетських лам згадувати попередні втілення — ще одна часто незрозуміла тибетська культурна особливість. Вона чудово працює для тибетської свідомості, яка її створила, але абсолютно спантеличує Томаша, Діка, Гарріет, американку та французьку групу з практики пам'ятування. Коли лама з великою гордістю оголошує, що в попередньому втіленні він був буддійським божеством на ім'я Маньджушрі, все, що він бачить — це порожні погляди. Це якби західна медсестра розповіла селянам з віддаленої частини Східного Бутану, що вона є перевтіленням Флоренс Найтінгейл.

У Гімалаях прийнято, щоб прохачі робили офіри ламам, яких вони відвідують, тож тибетські лами очікують того ж від своїх західних учнів. Вони не знають, що думати про західних учнів, які приходять до них з порожніми руками, бо не розуміють, що такий спосіб офірування не є частиною західної культури. Вони також не усвідомлюють, що західним людям кажуть, що лами навчають мудрості Дгарми із милосердя, а не заради грошей. Насправді, якщо західних людей просять про гроші в обмін на вчення, молитви чи щось «духовне», більшість з них відчуває себе ошуканими. Лама не розуміють, що на Заході, коли відбувається грошовий обмін, наприклад, обов'язкова офіра, яка супроводжує прохання про молитву, здійснюється офіційна транзакція, яка моментально змінює характер відносин між гуру та учнем. З тантричного погляду, учень «платить» за все, що робить гуру, офіруючи себе — своє тіло, мову та ум. Але в західному контексті гуру, який просить гроші за молитву, наражається на ризик, що до нього ставитимуться, як і до будь-якої іншої сфери послуг. Учні можуть почати скаржитися, коли його молитви не діють, а дехто може навіть попросити повернути свої гроші.

Емоційні реакції та відповіді кожної національності різняться залежно від їхніх культурних та релігійних звичок. Тибетці, як і більшість азійців, походять з культури «збереження обличчя», в той час, як західні люди схильні піддаватися культурно обумовленим почуттям провини та екзистенційної туги. Одного разу я чув, як західна учениця в депресивному стані намагалася описати своєму тибетському вчителю виснажливе почуття провини за те, що вона має роботу, їжу на столі та дах над головою, в той час, як багато людей

безпритульні або ж помирають від голоду та спраги.

«Ви дуже добрі, що думаєте про інших», — сказав їй учитель, який не мав жодного уявлення, про що говорила ця жінка. Для нього, як і для більшості тибетських лам, почуття провини — це те, що спонукає нас до очищення і сповіді, що робить провину досить корисною на духовному шляху. Думка про те, що хтось може відчувати провину за комфортне життя, коли інші не мають нічого, була для нього абсолютно чужою. «Якщо у вас немає почуття провини, немає основи для вашого духовного шляху».

Не так багато лам усвідомлюють, що ті, хто слухає їхні вчення, походять з різних сімейних середовищ і соціальних груп. Вони ніколи не розуміли, що довготривалі наслідки дитячих травм, або фізичного чи сексуального насильства мають значний вплив на те, як учні ставляться до свого лами. Тож, коли жертва насильства звертається до лами в надії знайти спокій чи розраду, хіба не допомогло б, якби цей лама знав щось про травму, расові упередження та насильство? А як щодо сексуальної орієнтації? Тибетським ламам потрібно знати, що іноді людина, народжена в чоловічому тілі, емоційно і психологічно відчуває себе жінкою, і навпаки. Лами повинні знати, що це не хвороба, а вподобання — як надання переваги чаю над кавою.

Після всіх цих років я сам не зміг визначити корінь страждань деяких моїх учнів — я просто не знаю, звідки вони беруться. Але чи потрібно мені це знати? Чи потрібно мені точно знати, як або чому учень страждає? Можливо, достатньо просто знати, що за стражданнями учня щось стоїть. Якби лами принаймні просто визнали, що кожен учень походить з іншого національного, культурного, соціального, релігійного та інтелектуального середовища, це значно сприяло б встановленню кращого взаєморозуміння.

Вивчення культурних особливостей, притаманних кожній країні, потребує часу. Прояснення непорозумінь і помилок уявлень також потребує часу, не кажучи вже про велике терпіння. Тому ми всі повинні пам'ятати, що Дгарма, тобто буддизм, лише нещодавно почала пускати коріння на Заході, і їй ще належить пройти дуже довгий шлях.

Сила мови

Близько десяти років тому я викладав протягом семестру в одному з коледжів Оксфордського університету, і тільки тоді я зрозумів, що вивчення релігії в багатьох великих захід-

них університетах включає вивчення відповідних мов. Оксфордські професори приділяють багато уваги своїм курсам, і їхня наполегливість щодо вивчення основних мов релігії звучить розумно. Але факт залишається фактом: санскрит, палі та класична тибетська є застарілими, архаїчними та майже марними поза університетським середовищем. Перспективи працевлаштування для тих, хто вільно володіє санскритом, практично нульові — тож з погляду можливості знайти роботу, набагато краще вивчити спрощену китайську.

Буддизм зараз викладається кількома сучасними мовами. Це факт сучасного життя, який мають усвідомлювати всі буддисти, не лише послідовники тибетського буддизму. Нещодавно я переглядав палійський пісенник. Це було схоже на читання християнських гімнів ХІХ століття. Тоді я зрозумів, наскільки терміново нам потрібно переосмислити англійські переклади багатьох термінів, які ми сьогодні використовуємо. Якби я був Кім Чен Іром буддизму, я б заборонив слова на кшталт «співчуття», «просвітлення», «відданість» тощо в перший же день свого перебування при владі.

Мова також є проблемою для тибетців. Як я вже згадував, багато представників молодого покоління навчалися не в тибетських школах, а в таких місцях, як середня школа доктора Грема в Калімпонгу та школа Святого Йосипа в Норт-Пойнті, де всі уроки проводяться англійською. Хоча ці молоді люди є буддистами, їхнє розуміння «добра» і «зла» суттєво відрізняється від розуміння їхніх батьків та дідусів з бабусями, які не отримали британської освіти. І я цілком впевнений, що тибетці, які виросли в Китаї в 1970-х і 1980-х роках, мають інакше розуміння цих слів.

Давно настав час усім тибетським ламам навчитися ефективно спілкуватися як із західними людьми, так і з тибетцями, чия освіта і культурне виховання настільки відрізняються від їхніх власних. Я сумніваюся, що багато лам, які сьогодні викладають на Заході, хоча б спробували прочитати популярну літературу, наприклад, книжки Джоан Роулінг про Гаррі Поттера, або щось із літературної класики, як-от «Гордість і упередження» Джейн Остін чи «Великий Гетсбі» Ф. Скотта Фітцджеральда. Навіть лама, який досить вільно володіє англійською, не спромігся б перекласти «Чуття і чуттєвість» тибетською мовою. Проблема не в тому, що в тибетській мові бракує слів, щоб описати, як сім'я вимушена скорочувати витрати після смерті батька, а в тому, що лами не мають уявлення про культурно унікальні шари значення, приховані за кожним словом Джейн Остін. Якби тільки лами, які зараз викладають Дгарму англійською мовою, мали хоч якесь

уявлення про непорозуміння та припущення, які виникають в освічених англійців, коли вони слухають вчення мадг'ямаки, або в тих, для кого англійська є другою чи третьою мовою. Більшість лам навіть не здогадуються, що такі слова, як *compassion* (співчуття), *self* («я»), а отже, *selfless* (безкорисливий або позбавлений «я»), *love* (любов), *non-violence* (ненасильство), *hell* (пекло), *vow* (обітниця), *breakage* (порушення), *temptation* (спокуса) та *enlightenment* (просвітлення) можуть звучати по-різному, залежно від освіти, національності та культурного походження слухача.

У релігійному контексті культурний багаж, який обтяжує такі слова, може зробити їх доволі небезпечними. Наприклад, такі слова, як *selfish* (егоїстичний) та *selfless* (безкорисливий або позбавлений «я»). Для багатьох носіїв англійської мови слово *self* («я») асоціюється з ідеєю *soul* (душі), що робить досить відмінне буддійське використання поняття «я» незрозумілим. Для буддистів «я» — це ярлик, так само як кока-кола — це етикетка, з тією різницею, що етикетку кока-коли можна наліпити на пляшку або банку, тоді як ярлик «я» немає на що наліпити. Якби у вас зараз була етикетка з написом «я», куди б ви її почепили? На палець ноги? Палець руки? На почуття? Фокусна точка «я» весь час змінюється; вона є тимчасовою, постійно рухомою і мінливою. Тому немає жодного місця, куди можна остаточно приклеїти ярлик «я». Це дуже тонкий момент.

Як і буддисти, християни намагаються не бути *selfish* (егоїстичними) і пропагують *selfless* (безкорисливі) дії. У цьому контексті *selfless* (безкорисливий) означає «not being selfish» (не бути егоїстичним). Отже, коли носії англійської мови чують буддійське вчення, яке містить слово *selflessness* (відсутність «я») — поширений переклад палійського терміну *anatta* (палі *anattā*) — що саме вони чують? А якщо *self* також означає *soul* (душу) людини, чи не призведе *selfless* (позбавлене «я») буття до нігілізму? Те ж саме стосується *emptiness* (порожнечі), яка в англійській мові означає, що хоча посудина зараз може бути *empty* (порожньою), колись вона була *full* (повною).

Під час мого європейського туру центрами Рігпи у 2018 році один чоловік, якого образило вживання мною слова *crush* (розчавити), опублікував коментар у соціальних мережах. Я використав слово *crush* в контексті того, що завдання гуру — розчавити його учня. Чоловік сказав, що такого терміну в буддійському вченні не існує.

У певному сенсі це правда: «розчавити» не є політкоректним перекладом оригіналу з санскриту. Він також сказав,

що оскільки буддисти вірять, що немає такого поняття, як «я», то немає чого розчавлювати. І, звісно, він має рацію. Я повністю з ним згоден. Проте я б додав, що саме визнаючи, що єго від самого початку не існує, ми розчавлюємо це єго. Інакше кажучи, ми розчавлюємо єго, усвідомлюючи, що немає чого розчавлювати. Для тих, хто виріс у культурі, де немає поняття «відсутність "я"» (*анатта*), «розчавлення єго» часто інтерпретується як руйнування впевненості чи самооцінки людини. Якби єго або щось подібне існувало, то розчавити його було б, безумовно, актом насильства. Проте ніякого єго, яке можна було б розчавити, немає.

Декламування сучасними мовами — це ще один аспект мови, який ще належить дослідити. Тибетські ламы десятиліттями змушували своїх учнів співати й декламувати практики тибетською мовою, причому з транскрипцією латиницею, щоб учні могли повторювати слова, наче папуги. Особисто я вважаю, що учням набагато корисніше розуміти, що вони говорять під час практики, і останнім часом я наполягаю на тому, щоб длубчени та длубчо виконувалися англійською мовою. Але коли б я не брав участь у церемоніях на західних заходах Дгарми, зазвичай самі західні люди — особливо ті, хто найдовше маринується в тибетському середовищі — наполягають на тому, щоб групові практики проводилися тибетською мовою.

Одного разу я попросив кількох високоповажних лам, жоден з яких вільно не володів англійською, прочитати вголос транскрипцію сонета Шекспіра. Потім я запитав про їхні враження. «Це здається безглуздом!» — сказали вони. «Який у цьому сенс? Чому ви змусили нас це робити?». Це ті самі ламы, які навіть не почали думати про те, як зробити можливим для учнів декламувати практики своїми мовами, або заохочувати переклад текстів для практики з римою та метром, щоб учні могли їх співати чи декламувати.

Західне захоплення тибетською екзотикою

Ще однією причиною непорозумінь між тибетськими ламами та їхніми іноземними учнями є західне захоплення тибетською екзотикою. Для деякого тибетські ритуальні предмети, барвистий одяг, пахощі, мистецтво тощо є більшою принадою, ніж сама Дгарма. До того ж, оскільки тибетська культура вважається під загрозою зникнення, багато небайдужих

жих західних людей прагнуть запропонувати свою допомогу та підтримку. Усі ці чинники відіграють свою роль. Не усвідомлюючи, що тибетська культура — це не Дгарма, багато західних людей швидше воліють підтримувати збереження тибетської культури, аніж вивчати й практикувати Дгарму. Але якщо вчителі справді дбають про звільнення своїх учнів, вони повинні знати, що викладання курсів про те, як скласти традиційний білий шарф, недостатньо. Вчитель англійської мови ніколи б не припинив вчити своїх тибетських учнів неправильних дієслів заради тренування як пити англійський чай з порцелянових чашок правильно відставивши мізинець. І цей вчитель ніколи б не наполягав, що відтепер кожна чашку чаю необхідно пити саме так. Вчителі англійської викладають англійську мову, а не старі англійські звички.

Частково проблема полягає в тому, що не всі сучасні тибетські вчителі здобули ґрунтовну освіту з Дгарми, і дивовижна кількість з них не знає, як викладати. Для них повторювати знову і знову квінтесенцію буддійського вчення про порожнечу — шуньяту (санскр. *śūnyatā*), взаємозалежне виникнення тощо складно і нудно, тому замість цього вони навчають тибетських культурних звичок, замаскованих під Буддадгарму.

Навчати нелегко. Часто найважливіший аспект навички чи філософії є найменш відчутним і найскладнішим для передання. Наприклад, перш ніж взяти камеру, потрібно знати, як дивитися на об'єкт, який фотографуєш. Але як навчити когось дивитися? Набагато легше показати учням, як налаштувати камеру, яку витримку та діафрагму вибрати, і дати кілька практичних порад про те, що можна і чого не можна робити у фотографуванні. Учні люблять такі речі. Так само важче навчити шуньяти, ніж складання білого шарфа чи виготовлення торма. Ось чому деякі тибетські вчителі зосереджують свої настанови на тому, як облаштувати тибетський вівтар, і таким чином змушують своїх учнів повірити, що облаштування вівтаря є найважливішим аспектом тибетського буддизму. Це як сказати, що ви станете великим фотографом, лише якщо знатимете різницю між фотоапаратами Фуджі та Соні. Учні люблять вчитися практичних навичок, які можна швидко застосувати й отримати відчутні результати. Їм подобається знати, як розташувати та наповнити сім чаш для офір на вівтарі. Опанування мистецтва промовляння молитов тибетською мовою надає їм впевненості — і престижу. Їм подобається відчувати, що вони добре засвоїли уроки та знають, що роблять. Але майже неможливо побачити результат вчень про шуньяту і взаємозалежне виникнення, бо це щось таке невланне і майже завжди невимовне.

Спочатку західні учні, ймовірно, шукали Дгарму з духовних причин. Але через деякий час їхнє захоплення тибетськими традиціями — яскравими кольорами, дорогими тканинами й неприродними

ритуальними предметами — відірвало їх від головної мети Буддадгарми, якою є просвітлення. Усвідомлюючи це, добрий і співчутливий учитель, замість того, щоб викладати учням експрес-курс про те, як перейняти тибетські звички, завжди спрямовуватиме їх до навчання і практики, які ведуть до звільнення.

На щастя, оскільки західні люди тепер знають про Буддадгарму набагато більше, ніж у 1960-х і 70-х роках, менше тибетських лам можуть обдурити їх заняттями з тибетськості. Насправді дивовижна кількість західних людей знає про Дгарму більше, ніж тибетські кхенпо і лами, тому їм вже не вдається замилитися очі — хоча деякі лами неодмінно намагаються це зробити. Як наслідок, тибетський буддизм більше не є загадковою, містичною пригодою, якою був колись, і його новизна починає зникати — що, мабуть, добре.

Жодна з проблем, які я тут згадав, не має легкого розв'язання, але я вважаю, що говорити про них відкрито — це вже добрий початок.

Про натхнення та раціональність

У 2014 році я почав усвідомлювати, що зі світом ваджраяни не все гаразд. Ширилися тривожні плітки про гуру ваджраяни, тож я почав хвилюватися, що метафоричне немовля ваджраяни от-от виплеснуть разом із водою зі скандалів.

Викривальні матеріали, які призвели до відсторонення Сог'яла Рінпоче від повноважень, були опубліковані 2017 року. Це був не перший випадок, коли видатний гуру ваджраяни опинився в центрі публічного скандалу. У Тибеті приголомшливі одкровлення про лам були звичною справою, а правопорушення здійснювалися в набагато більших масштабах. Хоча тибетці не мали доступу до соціальних мереж (які ще не були винайдені), плітки, пов'язані зі зловживанням владою, грошима та сексом, притягували ганьбу і безчестя, та миттєво руйнували репутацію. Напевно немає потреби пояснювати, як це працює.

Наша фундаментальна проблема полягає в тому, що всі ми — люди, і як люди, ми затьмарені й найчастіше в нас немає іншого вибору, окрім як покладатися на системи, створені для нас іншими затьмареними людьми. Сьогодні практично неможливо уникнути використання чужих систем, методів і шляхів для досягнення обраних нами цілей. Але, як зазначав Будда Майтрея, хоча певна форма духовної системи є необхідною для тих, хто шукає просвітлення, сам цей шлях завжди буде недосконалим.

Буддизм, здається, є єдиною духовною системою у світі, яка говорить своїм послідовникам, що їхній шлях — буддійський шлях — не є досконалим і зрештою має бути відкинтий. У контексті дискусії із занудами-філософами, які сперечаються між собою — особливо з тими, хто попиває каву найвищого ґатунку на південному березі Сени, — таке твердження звучить надзвичайно дивовижно. Лише коли ми залишаємося наодинці зі своєю практикою, то починаємо усвідомлювати, наскільки ми насправді прив'язані до свого шляху та всіх його численних систем. І так воно має бути. Як буддисти, ми повинні вірити у свій духовний шлях і опікуватися ним. Човен, який переправляє нас через океан, не є нашим кінцевим пунктом призначення, але мандрівники повинні залишатися вірними своєму човну, доки не дістануться іншого берега. Тільки дурень топтиме власний човен.

སྤང་ཕྱིར་བསྐྱུ་བའི་ཆོས་ཅན་ཕྱིར། །
 མེད་ཕྱིར་འཇིགས་དང་བཅས་པའི་ཕྱིར། །
 ཆོས་རྒྱམས་གཉིས་དང་འཕགས་པའི་ཆོགས། །
 གཏན་གྱི་སྐྱབས་མཆོག་མ་ཡིན་ནོ། །

Оскільки Дгарма буде полишена,
 Вона за природою нестійка,
 Та не має абсолютної якості,
 а Сангта все ще сповнена страху,
 Ні Дгарма в її двох аспектах, ні Сангта благородних
 Не є найвищим і надійним прихистком.⁹

Ар'я Майтрея
 «Уттаратантра-шастра»

⁹ Прим. пер.: ця строфа «Уттаратантра-шастри» вчить чому лише Будда є прихистком в абсолютному сенсі. Два аспекти Дгарми — це Дгарма вчення (або передання) та Дгарма осягнення. Дгарма вчення має бути полишена, як залишають човен після переправи через воду. Дгарма осягнення тих, хто йде шляхом практики, змінюється залежно від їхнього рівня й тому є нестійкою або мінливою за своєю природою. Істини припинення страждання колісниць основи та колісниця бодгісаттв, які перебувають на шляху практики, не мають абсолютної якості. Сангти аргатів та бодгісаттв, які перебувають на шляху практики, все ще мають страх перед затьмареннями. Доки вони не сягнуть стану Будди, що є вільний від страху, вони самі також шукають прихистку в Будді. З цих причин, ні два аспекти Дгарми, що становлять практику, ні Сангта благородних, які є практиками, не є постійним та надійним найвищим прихистком.

Влада, гроші та секс

Коли двоє затьмарених істот вступають у стосунки, завжди існує дисбаланс особистої влади: одна з них неодмінно буде сильнішою і наполегливішою за іншу. Але якими б сміливими та здатними постояти за себе ви не були, часом ви вирішите підкоритися волі іншої людини. Навіщо стояти на своєму, якщо це може призвести до руйнівних особистих втрат? Особливо, якщо відмова від власної сили зараз обіцяє високу винагороду в майбутньому. Саме так зазвичай працюють усі стосунки між вчителем та учнем, незалежно від контексту.

Люди, наділені публічним визнанням та повагою, зазвичай також є надзвичайно впливовими. Впродовж століть невелика кількість тибетських лам здобула значну владу, в той час як більшість із них робили все можливе, щоб уникнути високих духовних і політичних посад. Для лам здебільшого найзначнішим недоліком владних посад була неминуча втрата особистої свободи. Розповідають багато історій про те, на що тільки лами не йшли, щоб уникнути такого життя. Наприклад, Джам'янг Кх'енце Вангпо уникнув честі бути призначеним настоятелем монастиря Нгор — дуже впливового сак'япінського монастиря — бо втік серед ночі напередодні церемонії. Іншим разом до Кх'енце Вангпо долинула чутка, що правитель Дерге шукає вмілого каліграфа собі в секретарі. Аби не стати одним із його невільників, Кх'енце Вангпо, який був майстром каліграфії, навмисно знищив усі свої найкращі роботи й почав писати нерозбірливим почерком, як курка лапою.

Правда життя в тому, що деякі люди народжуються лідерами, а інші — послідовниками. Буддисти пояснюють це кармою. Коли група друзів вирішує влаштувати пікнік, природжений лідер береться за справу і каже, кому зробити канапки, кому принести картопляний салат, а кому взяти пледи. У цьому є сенс, адже гарний організатор може заощадити всім багато часу та грошей. І це працює навіть серед анархістів: один анархіст неодмінно буде сильнішим і завзятішим а інших. Але є й зворотний бік медалі. Влада, яка приходить зі здатністю керувати групами людей, легко корумпується і занадто часто стає зловживанням. Багато романтиків мріють про світ без правил, законів чи влади. На перший погляд, це схоже на рай, чи не так? Доки ми не згадаємо, що часто саме мрійники стають диктаторами, змушуючи цілі народи підкорятися своїм правилам лише для того, щоб вони могли жити своєю мрією.

У Тибеті кілька духовно впливових лам поєднували свою духовну роль з роллю очільника великої мережі монастирів і завдяки цьому часто змогли зосередити у своїх руках значну адміністративну та політичну владу. Але історія свідчить, що використання політичної влади релігійними лідерами Тибету стало причиною величезних

страждань по всій країні. Можливо, вам буде цікаво дізнатися більше про цей аспект тибетської історії. Але, будь ласка, не зосереджуйте всю свою увагу на відносно невеликій кількості корумпованих лам. Якщо ви зможете відокремити Дгарму від її послідовників, то побачите, що більшість лам присвятили своє життя практиці та служінню іншим. Існує багато історій, що надихають, про те, як мужні духовні практики протистояли корумпованим тибетським політикам. Це може допомогти вам демістифікувати тибетську історію.

Монастирі в Тибеті відповідали за підтримку, збереження та поширення власних традицій та вчень. Тому їхнім завданням було заснування шкіл, центрів для вивчення, бібліотек, фондів та стипендій. Але близькість до великих грошей розбещує так само, як влада, а гроші є набагато привабливішими для послідовників Будди, ніж влада. Не кожному потрібно чи хочеться бути директором транснаціональної корпорації, але нам усім треба сплачувати рахунки. І скільки це — «достатньо»? Це таке розмите, таємниче поняття, яке не піддається кількісному визначенню. Навіть мільярдерам, здається, ніколи не буває достатньо.

Задля поширення Дгарми, буддизм завжди покладався на потужну політичну та фінансову підтримку. Без неї вчення Будди, можливо, так добре не поширилося б. Наприклад, розквіт Буддадгарми в Індії припав приблизно на період між IV та XII століттями нашої ери, коли при владі перебували династії Гуптів і Пала — обидві щедрі покровительки Буддадгарми. Історики вважають, що однією (хоча не єдиною) з причин занепаду буддиської та джайнської традицій в Індії було те, що, порівняно з більш панівними релігіями світу, у них просто не було достатньо грошей. У цьому світі гроші є необхідним злом, без якого ніхто з нас не може обійтися.

Вчення Будди про «правильний спосіб життя» є частиною буддиського благородного восьмискладового шляху. Це вчення чітко визначає, про що слід пам'ятати всім буддистам, коли йдеться про заробіток на життя. Буддиським монахам та йогінам не можна мати заощаджень. Віная також передбачає, що монахи повинні просити їжу і їсти лише те, що їм дають того ж дня. Йогінам радять робити те саме. У дитинстві я завжди так радів, коли бачив монахів та йогінів, які регулярно приходили до нас додому просити милостиню. Я мчав на кухню, щоб принести їжу, залишену для них, та клав її в їхні чаші. Одна лише згадка про ті часи зігріває моє серце. Зараз все геть інакше. Уявіть, який прийом чекав би на буддиського монаха, якби він спробував просити милостиню на лондонській Бонд-стріт. Традиція жебракування все ще практикується в деяких тхеравардинських країнах, де ченці, які щодня просять їжу, є одним з

найпрекрасніших видовищ. Але, на жаль, ця традиція згасає.

Буддизм майже завжди покладався на гроші та владу для підтримки свого вчення та практики, але він ніколи не покладався на секс. Секс не належить до «речей першої потреби» Буддадгарми. Ми можемо практикувати Дгарму, ніколи не займаючись сексом. Проте монастирі ніколи не були б збудовані, а книжки ніколи не були б надруковані без допомоги впливових благодійників та їхніх грошей. Сьогодні всі обмінюються історіями про секс у буддизмі ваджраяни, роздуваючи це до такої міри, що і статевий акт, і ставлення практиків ваджраяни до сексу стали найбільш обговорюваними дилемами ваджраяни.

За будь-яких обставин, сексуальне насильство — це завжди хибно. Ваджраяна ніколи не виправдовувала і не виправдовуватиме вчителів ваджраяни, які змушують учнів робити щось проти їхньої волі. У буддизмі сексуальне насильство підпадає під категорію «шкоди», а всі практики ваджраяни повинні уникати заподіяння шкоди іншим. Але те, що один лама — насильник, не означає, що всі представники традиції такі. Шкода від сексуального насильства є особистою. Жертва страждає емоційно, психічно та фізично, а якщо насильника спіймають, він зазнає осуду, докору, а іноді й ув'язнення. Його репутація та здобутки публічно знищуються. Хоча новини про його поведінку можуть заплямувати образ Буддадгарми, найбільше страждають саме жертва та кривдник. Переважна більшість лам не є сексуальними хижакми, що важливо мати на увазі, оскільки одного лише публічного звинувачення більш ніж достатньо, щоб зруйнувати чийсь репутацію. А втім, шкода від сексуального насильства зачіпає менше людей, ніж спустошення, спричинені інституційною корупцією, зловживанням владою та фінансовими махінаціями.

Поки я це пишу, відчуваю, як мої критики обурюються: «А як щодо жертв!». Я засуджую сексуальне насильство в будь-якій формі й, звісно, глибоко переймаюся долею постраждалих. Однією з причин, чому я написав цю книжку, було бажання надати новим учням ваджраяни аналітичні інструменти, необхідні для того, щоб вони ніколи не стали жертвами будь-якої форми насильства.

Інституційна підтримка суперечливих лам

Нещодавні скандали викликали низку слушних запитань. Тибетський буддизм — це, по суті, організована релігія з власними ретельно упорядкованими інституціями та ієрархіями. То чому ж сучасних учнів не попереджають про лам, відомих своєю неналежною поведінкою, або про тих, у кого особливо складний характер? Чому найвищі лами продовжують підтримувати суперечливих лам — чи то письмово, чи то публічно демонструючи дружні стосунки з ними? Ці питання чітко

висвітлюють деякі виклики, з якими стикається тибетський буддизм. Але знайти відповіді на такі запитання чи навіть просто адекватно на них відреагувати дуже складно.

Скажімо, я зустрічаю нову ученицю, яку щойно прийняв обраний нею лама. Один погляд на її сяйливу усмішку, і я бачу, що вона на сьомому небі від щастя через свого гуру. Однак, виходячи з обмежень мого власного сприйняття, моє враження про цього ламу таке, що деякі методи його викладацької діяльності є дещо сумнівними. Я можу навіть підозрювати, що лама не є тим, ким його вважає ця щиро віддана учениця. Але мені слід добре подумати, перш ніж поділитися з нею своєю оцінкою. Чому? Почнемо з того, що моє судження про іншого ламу, звісно, ґрунтується на власному затьмареному сприйнятті та вподобаннях. Чи не вплинула на мою оцінку особиста заздрість? А як ця нова учениця інтерпретує те, що я їй скажу? Чи добре вона це сприйме? Чи зрозуміє, що я намагаюся дати їй щирі поради? Чи повірить вона, що все, що я кажу, зумовлено турботою і піклуванням про неї? Або може вирішить, що я заздрю їй ламі?

Оскільки я не просвітлений, то прагну зберегти свою репутацію і не хотів би, щоб мене вважали заздрісником. Магасиддам, з іншого боку, байдуже, що про них думають інші, особливо якщо те, що вони мають сказати, хоч і непопулярне, може зберегти зв'язок учня з Дгармою. Але, очевидно, що я не магасидда.

А може, лама нової учениці навмисно провокує суперечки. Бо ж Сог'ял Рінпоче не єдиний лама, який зіткнувся з широкою критикою за свій суперечливий підхід до викладання ваджраяни. Цей лама також може бути особливо обдарованим у залученні нових людей до Дгарми, і його учні можуть відчувати, що отримують велику користь від його вчення. Але чи справді він знає, про що говорить? Чи отримав він належну підготовку? І чи завершив він її? Я маю на увазі, чи завершив він учнівство у справжнього гуру ваджраяни?

Поведінка цих більш суперечливих лам, чий характер є величезним нагромадженням суперечностей, була і залишається невмілою до такої міри, що це руйнує як їх самих, так і їхніх учнів. Що ще гірше, їхня незграбність тепер загрожує самій Буддадгармі. А що як буддизм буде настільки дискредитований діями кількох незграбних лам, що його вчення заборонять? Що як Буддадгарма зникне, і майбутні покоління будуть позбавлені можливості почути бодай одне слово вчення Будди? Така втрата в цьому ненадійному світі була б катастрофічною.

Звинувачення щодо поведінки Сог'яла Рінпоче кружляли понад двадцять п'ять років, і скандал, який зрештою його наздогнав, навряд чи був несподіваним. Решта з нас, тибетських лам, напевно чули принаймні щось про те, що відбувалося між

Соґ'ялом Рінпоче та його учнями. Так чому ж ми не говорили про це відкрито? Я знаю, щодеякі лами намагалися поговорити з ним приватно, але Соґ'ял Рінпоче, здається, не почув, що вони казали. Або, можливо, він просто не слухав.

У наш час, коли в соціальних мережах з'являється випадкове селфі шанованого лами поруч із суперечливим ламою, це миттєво інтерпретується як схвалення. У мене це викликає параною. Такі чорно-білі припущення ставлять таких лам, як я, у дуже скрутне становище. Я завжди більш ніж радий обговорити різні речі з іншими ламами та, за потреби, запропонувати їм пораду. Але тема насильства настільки делікатна, що зачіпати її в розмові навіть з найближчим другом буває складно. Це легко може привести до непорозуміння. Тому мій підхід завжди полягав у тому, щоб робити все можливе для збереження дружніх стосунків із Соґ'ялом Рінпоче. Стосунки між тибетцями завжди ускладнюються тибетською звичкою ніколи не казати комусь в очі те, що вони насправді про нього думають. Західним людям ця традиція здається дивною, але вона може бути дуже корисною. Суперечка між ламами не схожа на суперечку двох сусідів про висоту огорожі. Якщо інші побачать, що між ламами виникли непорозуміння, це легко може отруїти дружні відносини між величезними мережами монастирів і традиціями та спричинити суперництво. Ми, лами, зазвичай воліємо йти довгим і обережним шляхом, навіть якщо вправні методи, які ми застосовуємо, є повільними й, здаються неефективними. Весь цей підхід займає багато часу і включає безліч спроб і помилок, але коли він нарешті спрацьовує, це варте зусиль.

А ще я помітив, що сьогодні дедалі важче висловлювати свою думку. Сучасні коментатори рішуче наполягають на тому, що Захід продовжує цінувати свободу слова та відкриті дебати, але мій досвід свідчить про інше. Наприклад, я бачу, що мушу бути надзвичайно обережним у тому, як я підходжу до делікатних тем з нетибетськими учнями Дгарми, особливо, коли мова йде про їхніх гуру. Я виріс у культурі, яка вірить: що менше дисгармонії між нами та іншими, то краще. Таке прагнення до гармонії не має нічого спільного з Дгармою, це людська стратегія. Але оскільки люди — істоти складні та суперечливі, навіть коли ми намагаємося уникнути конфронтації й завжди відверті й чесні, жодна кількість добродесної поведінки не може повністю гарантувати позитивний результат. Якою б щедрою і доброю не була людина, якими б щирими не були її наміри, якщо вона водночас непохитно вперта, пристрасі неминуче спалахуватимуть, як на роботі, так і вдома. Конфлікти живляться людськими вадами. Це не зміниться.

Коли хтось, ким ми захоплюємося, поводить негідно, ми

часто піддаємо себе цензурі, або заплющуємо очі на його недоліки, або ж, переходимо в режим заперечення. Кожен із нас знаходить свій власний спосіб жити з людьми, які мають дуже різні погляди. Можливо, ваш чоловік, дружина або найкращий друг — великий шанувальник вашого боса. Але той не лише ображає вас особисто, він також зловживає своїм становищем, щоб набити власні кишені. У цьому разі ви, ймовірно, мовчатимете про його поводження з вами. Як і більшість з нас, вас стримують власні егоїстичні цілі — просування по службі, збільшення зарплатні тощо — які можуть бути легко перекреслені, якщо ви здійсмете галас.

Намагаючись захистити власні інтереси, ми рідко вільно висловлюємось, говоримо те, що насправді думаємо чи у що віримо. Наївно уявляти, що люди настільки відкриті, щоб бути по-справжньому ліберальними. Єдині справжні ліберали — це магасиддги, які завжди кажуть те, що мають на увазі, без краплі особистих інтересів. Решта з нас підлаштовує свою поведінку до власного плану гри й висловлюється лише тоді, коли має якусь вигоду.

Ми всі егоїстично амбітні. Тому було б нещиро уявляти, що здатність бути об'єктивним і застосовувати критичне мислення неодмінно веде до відкритої чесності, або що ми завжди діятимемо згідно з нашими переконаннями. Більшість із нас відмовляється визнати, що в нас взагалі-то є порядок денний. Наша майстерність у самоцензурі настільки відточена, що ми постійно заплющуємо очі на джерело будь-якої проблеми, навіть якщо погана поведінка нашого найкращого друга, боса чи подружжя є очевидною, ми нічого не кажемо. Навіщо ризикувати втратою дружби, шлюбу чи роботи, висловлюючи свою думку? Але саме тому негідна поведінка залишається неконтрольованою. Коли ми діємо, то часто робимо неправильні речі в неправильний час і в підсумку втрачаємо все, як син тибетського лісоруба.

Одного дня старий лісоруб почувався настільки виснаженим, що заснув під деревом. Коли його син з ніжністю дивився на обличчя улюбленого батька, на чоло старого лісоруба сіла муха. Знаючи, як сильно старий потребував сну, син рефлексивно хотів прогнати муху, поки та не розбудила батька. Його наміри були добрими, але він припустився помилки, замахнувся на муху сокирою замість руки, схибив і розрубав голову батька навпіл.

Я завжди ставився до методів Сог'яла Рінпоче з певним сумнівом. Хоча я ніколи не намагався навмисно познайомити його з друзями та учнями, я також ніколи не пробував відмовити тих, кого він надихав. Зрештою, хто я такий, щоб судити? Я також не знайомив нікого з великим Чатралом Рінпоче, а він, можливо, був найбезкомпроміснішим з усіх лам. Щодо Чатрала Рінпоче,

його принциповість часом трохи ускладнювала спілкування з ним. Я уникав знайомити його з новими учнями, бо він цілком міг одразу сказати їм, що, оскільки ми можемо померти будь-якої миті, планувати щось безглуздо. «І взагалі, — казав він, — самсара і мирське життя не мають сенсу».

Я пам'ятаю, як одна дуже новенька американка розповіла мені, що їй сподобався Чатрал Рінпоче, коли вона з ним познайомилася, але вона не стала його ученицею, бо відчувала, що не зможе виконати його умову. Я підозрював, що знаю, що це за умова, але все одно запитав. Чатрал Рінпоче сказав їй, що вона може стати його ученицею, лише якщо ніколи нічого не плануватиме більше ніж на три місяці наперед. «Якщо ви не можете цього зробити, — сказав він, — ніколи не повертайтеся».

Кілька років тому я познайомився з чоловіком із Близького Сходу, який дуже цікавився буддійською філософією. Моєю першою думкою було, що, оскільки таку людину зустрінеш нечасто, я маю познайомити його з одним із моїх друзів-лам. Але я вагався. Мій друг є відвертим прихильником вегетаріанства й ніколи не втрачає можливості докорити тим, кого зустрічає, за їхні м'ясоїдні звички. Хоча вегетаріанство, безумовно, має багато переваг та чеснот, я побоювався, що завзяття мого друга може відштовхнути близькосхідного чоловіка від Буддадгарми. Але я дуже хотів, щоб вони зустрілися. Тож я зателефонував своєму другові і попросив його пообіцяти хоча б цього разу не вимагати від чоловіка з Близького Сходу відмовитися від м'яса, тільки то вони зустрінуться. Що ще я міг зробити?

Будда: ваш гуру

Як це не парадоксально, хоча нам знову й знову кажуть покладатися не на людину, яка дає вчення, а на саме вчення, більшість із нас ніколи цього не робить. Чому? Дехто з нас зустрічає гуру і миттєво потрапляє на гачок. Ось і все! Наші пошуки гуру завершені, і ми більше не відчуваємо потреби в комусь чи чомусь ще. Інші починають зі спроб самостійно читати буддійське вчення. За кілька годин ми бачимо, що всі товстелезні та важкі книжки Дгарми на нашому столі повні заплутаного буддійського жаргону і тому надто складні для розуміння. Та й взагалі, що нам слід прочитати в першу чергу? Тоді ми намагаємося відвідувати лекції з Дгарми. Але це також не допомагає, адже слухання випадкових вчень так само заплутує, особливо коли ми опиняємося в спекотних, задушливих, переповнених приміщеннях, де довго обговорюються головоломні, важкі для розуміння концепції.

Вчитель — це зовсім інше. Ми можемо його бачити, торкатися і розмовляти з ним. Для багатьох саме існування вчителя не лише надихає, але й підбадьорює. Мата Амрітанандамаї, «свята, яка обіймає», надихає мільйони людей по всьому світу, просто обіймаючи їх. Це захопливий метод. І хто я такий, щоб судити, працює він чи ні?

Знайти правильного вчителя може бути непросто. Від Садгуру Джаггі Васудева до Екгарта Толле, гуру, які стверджують, що здобули одкровення на залитих сонцем пляжах або в прокурених кухнях, продовжують з'являтися як гриби після дощу. Усі вони мають власну харизму, і багато з того, що вони говорять, звучить правдиво і добре, але рідко буває новим чи оригінальним. Найчастіше їхні вчення — це просто переупакована версія того, що вже багато разів було сказано раніше. Слідувати за таким гуру чи ні — вирішувати вам. Ви вільні досліджувати цих вчителів та їхні вчення, а потім визначати, хто з них має рацію, а хто ні. Ви також вільні взагалі не досліджувати їх, якщо не хочете. Але в якийсь момент у процесі вибору вчителя ваші власні емоційні реакції, бодай швидкоплинні, вплинуть на вас.

Вчителя можна обрати за допомогою тих самих інструментів, які ми використовуємо для вибору університету. Припустімо, ви дуже амбітні й вирішуєте вступити до Оксфордського університету в Англії, бо саме там навчалися п'ятдесят п'ять лауреатів Нобелівської премії. Якби на березі річки Айзіс за одну ніч з'явився новий університет, який мав такий самий вигляд, як Оксфорд, подалися б ви туди? Звісно, ні. Оскільки ви прагнете отримати Нобелівську премію, логічніше довіритися університету з перевіреною репутацією успішного вишколу попередніх лауреатів. Саме тому учням Дгарми радять з'ясувати, чи має гуру, який їх приваблює, свого власного гуру, і запитати, чи слідував гуру того гуру теж за гуру? Інакше кажучи, чи належить гуру до традиції передання? І скільки гуру в цій традиції були еквівалентні лауреатам Нобелівської премії?

Однією з переваг гуру, який належить до шанованої традиції передання, є те, що він, швидше за все, здобув ґрунтовну освіту. Кого б ви попросили створити новий дизайн прикрас з бабусиних діамантів: ювеліра, навченого в Картъє, чи коваля-любителя, який живе в сусідстві? Якби вам знадобився адвокат, хіба б ви не переконалися, що він добре кваліфікований? Чи не вважаємо ми за краще обирати лікарів, малярів і сантехніків, спираючись на особисті рекомендації когось, кому ми довіряємо? Або чи комфортно вам довірити свої юридичні справи людині без кваліфікації та офісу, чиє ім'я ви знайшли в оголошенні безкоштовної місцевої газети, тому що його голос в телефоні був приємним?

Звичайно, у вас є особисті права, і ніщо не заважає вам

обрати слюсаря-любителя або чоловіка з приємним голосом. Ви вільні робити все, що забажаєте — і, будь ласка, робіть. Але пам'ятайте, якщо щось піде не так, ви залишитесь сам на сам. Ось чому у ваджраяні так багато уваги приділяється традиції передання.

Сьогодні багато говорять про інтелектуальну власність та авторське право. Економіки, що розвиваються, наприклад, Китаю, регулярно піддаються критиці в європейських та американських медіа за крадіжку західних ідей. Проте Захід краде ідеї в Азії протягом століть і продовжує це робити як на корпоративному, так і на індивідуальному рівні. Багато з найбільш популярних сьогодні технік пам'ятування спочатку були розроблені в Індії. Японське мистецтво квіткових композицій (яке японці імпортували з Китаю разом із буддизмом) та японська чайна церемонія були запозичені, видозмінені та перепаковані для західного світу, без жодної згадки про авторство. Так само мало хто з сучасних так званих духовних учителів та письменників посиляються на джерела. «Відавати належне» вже не в моді. Ці вчителі крадуть ідеї в найвидатніших духовних мислителів світу, спрощують мову, а потім видають їх за свої.

Якщо, попри всі таємниці довкола їхньої духовної освіти, ви вирішите піти за одним із цих нових вчителів, знайте, що дуже ризикуєте. Відкинути організовану релігію і віддати себе в руки гуру, який з'явився за одну ніч як гриб після дощу, так само безрозсудно, як довірити бабусині діаманти ковалю-аматору. Завжди пам'ятайте, якщо миттєве захоплення спонукає вас розділити свою долю з гуру-грибом, то в духовному плані ви залишаєтесь самими.

Сьогодні на всі форми релігії дивляться з підозрою, особливо на усталені та організовані. Але чи не викликають ще більшу підозру самопроголошені гуру, які не належать до жодної з них? Які у вас є гарантії, що самопроголошений гуру не зловживатиме вами чи не буде вас обкрадати? Життя дає нам дуже мало гарантій, але перевірена часом система стримувань і противаг, яку забезпечують організовані релігії, є корисною. Якщо гуру-гриб, який вас надихає, не належить до жодної спільноти чи традиції, він чи вона не підлягатиме жодному контролю. Вам вирішувати, чи йти на такий ризик, але якщо ви це зробите, то не матимете жодної духовної підтримки.

Як, запитаєте ви, той факт, що Сог'ял Рінпоче належав до автентичної традиції, допоміг його учням? Коли гуру належить до традиції передання, є можливість звернутися за порадою до авторитетного джерела вчення. Учні самозваних гуру-грибів не мають такої підтримки. Єдина причина, чому ми можемо зараз ретельно вивчити, що пішло не так між Сог'ялом Рінпоче

Рінпоче та деякими його учнями, полягає в тому, що він належав до автентичної традиції, яка послідовно застосовує всі рекомендовані ваджраяною механізми стримувань і противаг. Приналежність гуру до певної традиції не гарантує гідної поведінки, але принаймні його учні мають перевірене вчення, на яке можна покластися.

А втім, прояви бодгісаттв нескінченні, тож хто я такий, щоб судити, чи є хтось кваліфікованим учителем? Якщо ви прагнете йти шляхом Буддадгарми й сумніваєтеся, чи варто обирати гуру за покликом серця, я настійно рекомендую вам йти традиційним шляхом слухання, розмірковування та аналізу.

Дгарма: вчення

Деяких людей приваблює вчення Будди, але вони воліють триматися якомога далі від усіх гуру. «Я хочу бути буддистом, але не хочу мати гуру й натомість читатиму багато буддійських книг». Головним недоліком такого підходу є те, що ви застрягнете лише з однією інтерпретацією всього, що ви читатимете, — вашою власною. Ви зможете побачити вчення лише зсередини власної концептуальної коробки. Без гуру чи сангти жодна з ваших упереджених ідей, комплексів, хибних уявлень тощо не буде поставлена під сумнів, а непорозуміння не будуть виправлені.

Сангга:

система стримувань і противаг Буддадгарми

Система «сангти» вже має всі необхідні вбудовані механізми стримувань і противаг. Це одна з багатьох причин, чому сангта настільки важлива. Такі установи, як Наланда, Одантапурі та Вікрамашіла, від початку були засновані для підтримки сангти. Так само шедри, монастирі та ритритні центри були створені в Тибеті для підтримки сангти. І хоча інституціоналізація породжує власні проблеми, хіба не є здоровим глуздом, щоб ваш апендицит видаляв висококваліфікований хірург в авторитетній лікарні, а не місцевий перукар? Хіба кваліфікований хірург не безпечніший за блискучого самопроголошеного генія, який ледве вміє читати, а про те, що він має диплом медінституту можете й не мріяти?

Ніколи не забувайте, що ваш гуру — це ваш вибір. Це ваше право як особистості приймати всі рішення самостійно. Але до кого ви звернетесь за допомогою і порадою, якщо гуру-гриб, який вас надихає, не має приналежності? Чи можливо дотри-

муватися вчення Будди без ризику зловживань? Звичайно, що так. І, мабуть, найефективніший запобіжник — перевірити минуле потенційного гуру, перш ніж просити його чи її стати вашим гуру ваджраяни.

Завжди пам'ятайте, що всіма організованими релігіями та духовними спільнотами керують затьмарені люди, а отже, там завжди є родючий ґрунт для корупції, бюрократичних інтриг та політичної боротьби за владу. Тож, якщо ваш вибір гуру був зроблений імпульсивно або без ретельного обмірковування, і цей гуру потім вас обкраде або застосує до вас моральне чи сексуальне насильство, нікому буде вислухати ваші скарги: ні духовної спільноти, ні традиції передання, ні освітньої системи не буде поряд.

VIII

Погляд: все або нічого

«Оскільки це так, Шаріпутро, в порожнечі немає форми, немає відчуття, немає сприйняття, немає утворень і немає свідомості.

Немає ока, немає вуха, немає носа, немає язика, немає тіла й немає ума.

Немає форми, немає звуку, немає запаху, немає смаку, немає об'єктів дотику й немає явищ.

Починаючи від того, що немає пізнавального джерела (дгату) ока, і аж до того, що немає пізнавального джерела ума.

Також немає пізнавального джерела ментальної свідомості.

Немає невідання, немає припинення невідання, і аж до того, що немає старіння й смерті, ані припинення старіння й смерті.

Немає страждання, немає причини страждання, немає припинення страждання й немає шляху.

Немає одвічної мудрості, немає ані досягнення, ані недосягнення.

Тому, Шаріпутро, оскільки бодгісаттвам немає чого досягати, вони покладаються на позамежну мудрість праджняпараміту. Вільні від затьмарень, вони безстрашні».

«Сутра серця позамежної мудрості»

Цей знаменитий уривок з «Праджняпарамітагрідая-сутри», відомої як «Сутра серця», є вираженням невимовного, фундаментального буддійського погляду (якщо його можна назвати «поглядом»), що народився з великого милосердя Будди.

Що таке «погляд»? Перш ніж вирушити у навколосвітне плавання, капітан має бути цілком впевнений у тому, що Земля кругла. Без цього «погляду» він навіть не подумав би проплисти від Нью-Йорка до Окленда, не кажучи вже про прокладання маршруту. Якби він щиро вірив, що світ плаский, і був переконаний, що з його краю можна впасти в небуття, він би ніколи не вирушив у плавання. Насправді ж, кругла форма Землі є доведеним фізичним фактом. Спираю

Цей знаменитий уривок з «Праджняпарамітагрідая-сутри», відомої як «Сутра серця», є вираженням невимовного, фундаментального буддійського погляду (якщо його можна назвати «поглядом»), що народився з великого милосердя Будди.

Що таке «погляд»? Перш ніж вирушити у навколосвітне плавання, капітан має бути цілком впевнений у тому, що Земля кругла. Без цього «погляду» він навіть не подумав би проплисти від Нью-Йорка до Окленда, не кажучи вже про прокладання маршруту. Якби він щиро вірив, що світ плаский, і був переконаний, що з його краю можна впасти в небуття, він би ніколи не вирушив у плавання. Насправді ж, кругла форма Землі є доведеним фізичним фактом. Спираючись на цей факт, погляд капітана полягає в тому, що він зможе проплисти з Нью-Йорка до Окленда і не випасти у відкритий космос. Йому не потрібно постійно підкріплювати цей погляд, повторюючи вдень і вночі «Земля кругла», адже він у цьому впевнений. Хоча карта, яку капітан використовує для прокладання маршруту, не кругла — це двовимірне зображення на пласкому аркуші паперу — плоскість карти не вводить капітана в оману, що світ також плаский, або що його корабель може впасти за край. Все це демонструє, наскільки важливим є правильний погляд.

Один з поглядів Дгарми Будди — це «всі сукупні речі непостійні». Істинність цього твердження може переконати нас інтелектуально, але коли життя збиває нас з ніг, ми хапаємося за першу-ліпшу річ, яка потрапляє нам під руку, аби втримати рівновагу. Не маючи непохитної впевненості капітана корабля, ми плануємо життя так, ніби житимемо вічно.

«Все, що проявляється, не має дійсного "я", що існує» — це ще один буддійський погляд, але його не так легко зрозуміти, як «всі сукупні речі непостійні». Наша впевненість у цьому погляді більше схожа на впевненість капітана, який хоче вірити, що світ круглий, але все ще відчуває параноїдальний страх впасти за його край.

Від часів Будди Шак'ямуні й до сьогодні автентичні вчителі постійно наголошують на важливості формування та дотримання правильного погляду. Вони постійно попереджають про небезпеку мати неправильний погляд, не зовсім правильний погляд або взагалі не мати жодного погляду. Проте, яким би важливим не був погляд, більшість з нас воліє протилежне. Ми хочемо вірити, що деякі речі справді існують і є постійними, а наші емоції дарують блаженство.

Якщо ви звернете увагу на те, що читаєте в буддійських текстах, то дізнаєтесь, що найзгубнішим з усіх недоброчесних ставлень є неправильний погляд. Коли ви маєте неправильний

погляд, все йде шкереберть — все, про що ви думаєте, все, що ви робите, як ставитеся до себе, як ставитеся до інших тощо. Певний час перебіг життя може бути звичним, але врешті-решт усе розв'ялюється. Так само, як капітан, чий помилковий погляд про те, що земля пласка, змушує його параноїдально боятися падіння за край, через що він свариться зі своєю командою, яка знає, що земля кругла, ви ніколи не зможете розслабитися, і жодні ваші стосунки не будуть гармонійними.

Шанси на те, що такі люди, як ми, зацікавляться правильним поглядом дуже малі, навіть якщо ми знаємо, що хибні погляди завжди ведуть нас у хибному напрямку. Це дещо схоже на ставлення світу до пластику: ми знаємо, що пластик шкідливий для всіх істот і довкілля, але оскільки він зберігає продукти свіжими, важить дуже мало і коштує недорого, ми не можемо припинити його виробляти чи використовувати. Пластик — це легке, короткострокове рішення. Так, по всій Індії чай колись пили з глиняних горняток, але сьогодні всі користуються пластиковими стаканчиками, адже це зручніше як для продавців чаю, так і для тих, хто його п'є.

Буддисти вкрай обережно ставляться до всіх хибних поглядів і зазвичай діагностують вибір на користь того, що більш зручно, як брак пуңьї (заслуги) або, інколи, як повну її відсутність. Що таке буддистський «хибний погляд»? Віра в те, що явища з'являються випадково, — це хибний погляд. Віра в те, що явища були створені всемогутнім Богом, — також хибний погляд. Віра в те, що столи й гори є постійними, є хибним поглядом, оскільки як перші, так і другі непостійні. Стіл складається з різних частин, тому віра в те, що він є чимсь цілісним — хибний погляд. Столи й гори — це тимчасові, сукупні речі, які постійно змінюються, тому уявляти, що існує щось таке, як сутність столу або сутність гори — це хибний погляд. Віра в те, що існує «я», також є хибним поглядом, оскільки його не існує. І якщо тантрик робить будь-які розрізнення чи плекає якісь вподобання — це теж хибний погляд.

Згідно з тантричними текстами, все, що ми, затьмарені істоти, бачимо, проектуємо, уявляємо, вимірюємо та вирішуємо, є обмеженим, неповним і одностороннім, обумовленим часом, простором, числами, мовою, культурою та звичками. Це те, що тантра називає «нечистим» сприйняттям. Це як бути п'яним. Усе, що ви сприймаєте, спотворене вашим сп'янінням і тому нечисте. Протверезіши, ви повертаєтеся до початкового, доалкогольного стану. Але п'яні чи тверезі, ви завжди залишаєтеся «собою». Під впливом алкоголю ваше сприйняття викривлене, але ви продовжуєте бути собою. До того, як ви вип'єте, коли ви п'яні й після того, як ви протверезієте, ви ті самі «ви». Не тільки ви, але й усі явища залишаються тими самими. Нічого не змінюється. Це тан-

тричний погляд. А саме слово «тантра» означає «безперервність» або «нитка».

Вірники різних релігій, від тих, хто бере участь у міжконфесійних конференціях, до релігійних експертів на Бі-Бі-Сі, часто формують враження, що всі релігії однакові. Вони люблять говорити про схожі методи та прийоми, притаманні всім релігіям — не вбивай, не кради, не вдавайся до насильства, плекай терпіння тощо — проте вони ніколи не обговорюють подібності в поглядах. У певному сенсі, це зрозуміло. Мало хто з учителів сьогодні багато знає про ці погляди, а ті, хто знають, не вміють навчити цього свою власну громаду, не кажучи вже про людей з геть іншим досвідом та культурою.

Будьмо відвертими: як предмет для вивчення, погляд сухий, як кістка, і, відверто кажучи, досить нудний. Він не є ні зручним у користуванні, ні барвистим; він не створює в мить тієї натхненної атмосфери, яку ми відчуваємо в кімнаті, повній пахоців, що тліють, запашних квіткових композицій та екзотичної духовної музики. Вчення про буддійський погляд змушує людей позіхати, а учні часто картають себе за те, що вони недостатньо кмітливі, щоб второпати, про що йдеться.

Тільки-но курс корабля прокладено, капітан може розслабитися. Знаючи, що Земля кругла, він впевнений, що його корабель не впаде за край. Так само, якщо досконало зрозуміти вчення про буддійський погляд, багато проблем, з якими ми стикаємося на шляху Дгарми, миттєво вирішуються. Від питань на кшталт: «Що краще офірувати, чорнобривці чи троянди?» і «Який стиль виконання поклонів більш автентичний — індійський чи тайський?» до «Як нам інтерпретувати історії про того хлопця, якого гуру змусив звести дев'ятиповерхову будівлю?» і «Як бути з тими учнями, яких гуру бив шкребком для спини?».

Деякі люди, ледь поглянувши на буддійські методи, відкидають їх як архаїчне марновірство чи шаманську нісенітницю. Для інших Буддадгарма — це щось магічне. Якщо в мене на руці з'являється сверблячий висип, я заспокоююсь, коли гуру радить мені промовляти певну мантру. Учні в захваті, коли їхній вчитель каже їм практикувати пам'ятування свого дихання, отримати посвяту, або щоденно виконувати садгану. Інші люблять офірувати пахоці та практикувати медитацію сидячи. Декого навіть захоплює і надихає виклик сприймати немічного старого, який пускає слину і говорить нісенітничі, як досконалу істоту. Різні люди надихаються різними буддійськими методами й прагнуть їх практикувати.

Якщо ваша практика супроводжується сильною вірою в правильний погляд, тоді гуру — це чарівний, всемогутній провідник, здатний показати вам, як позбутися двоїстих розрізнень, і

привести вас до усвідомлення недвоїстості. Але без правильного погляду можете забути про те, щоб бачити гуру, який пускає слину, як досконалого Будду. Незалежно від того, наскільки прямо ви тримаєте спину під час медитації, без правильного погляду вам не вдасться досягти значних результатів. Ваше осягнення ніколи не злетить і не помчить швидко та блаженно до кінця шляху. Як довго, на вашу думку, ви зможете підтримувати дисципліну практики сидячи без правильного погляду? Медитація сидячи схожа на важку атлетику: якщо ви не займаєтесь кілька тижнів, ваші м'язи втратять тонус. Без погляду, практика сидячи схожа на прополовання: якщо пропустити тиждень, бур'яни виростуть знову, і вам доведеться починати все з початку. Те ж саме відбувається і з практикою пам'ятування: один тиждень без практики, і навіть найзатятіший фанат практики повертається на лінію старту. То в чому ж сенс? Навіщо старатися? Пам'ятування саме собою нікуди вас не приведе. Воно лише заряджає ваші батарейки — а вони завжди потребуватимуть підзарядки. Подумайте про це на мить. Хіба перспектива практикувати пам'ятування щодня до самої смерті не є досить похмурою і навіть депресивною? Практика пам'ятування без погляду — це просто чергова нудна самсарна забавка. Це все одно, що спостерігати як сохне фарба, практично і буквально.

Якби мета буддизму полягала лише в тому, щоб безперервно медитувати з року в рік, це не дуже відрізнялось б від самокатування. Для буддійського практика ознакою справжнього прогресу є повне вичерпання самого шляху, а цього неможливо досягти без розуміння погляду.

Буддійський шлях

Можливо, вам буде легше зрозуміти буддійський шлях, якщо уявити його як поєднання чотирьох складників: погляду, практики, поведінки та результату.

Буддійський погляд

Наразі, підсумуємо буддійський погляд так: всі сукупні речі непостійні; всі емоції — це біль; ніщо не має самосутнього буття; і так звана нірвана, або просвітлення, є поза межами крайнощів та уявлень. Це вчення відоме під назвою «Чотири печатки».

Буддійська практика

Незалежно від того, який метод ви обираєте для практики — офірування пахоців, медитацію чи промовляння мантр — він повинен суперечити, протистояти та протидіяти двоїстості. Інакше кажучи, метод має йти всупереч тому, що є протилежністю правильного погляду, зміцнювати вашу впевненість у правильному погляді та вести до його досягнення. Якщо це так, то це буддійська практика. Якщо ж ні, проте ви прагнете і молитесь «Хай все, що я роблю, сприяє досягненню погляду», це все ще вважається буддійською практикою. По суті, всі практики, які протидіють двоїстості, відповідають буддійському погляду.

Буддійська поведінка

Буддійська поведінка не впадає в крайнощі. Незалежно від того, яка у вас професія чи харчові вподобання — ви аскет, домогосподар, печерний житель, менеджер банку, вегетаріанець чи прихильник палеодієти — ви ніколи не повинні впадати в крайнощі. Чому? Тому що крайність є порівняльною, а отже, дуалістичною, а дуалізм не узгоджується з буддійським поглядом. Це не означає, що буддист, який також є вегетаріанцем, повинен змушувати себе час від часу з'їдати шматочок м'яса, щоб не стати екстремістом. Бути вегетаріанцем — це не мета, а метод. Мета — це звільнення

Результат буддійської практики

Результат буддійської практики визначається через усунення. Наприклад, сон, який ви бачите, коли спите, миттєво зникає, коли ви прокидаєтеся, і результат, який ми називаємо «пробудженням», точно відповідає буддійському погляду. Інакше кажучи, коли ви пробудитесь до ідеї, що всі сукупні речі непостійні, не лише інтелектуально, але й емоційно, ви більше не будете чіплятися за свій Шевроле Бель Ейр 1960 року випуску або за стосунки, які б тривали довго і щасливо. Таким чином, буддійський результат визначається через усунення, а не через щось набуте чи отримане.

Незамінний погляд

Вам подобається слухати вчення тхеравади про мінливість

(палі *aniccā*), невдоволеність (палі *dukkha*) та відсутність «я» (палі *anattā*)? Чи вчення Бодгісаттваїни про праджняпараміту (позамежну мудрість), шуньяту (порожнечу) і магакаруну (велике милосердя)? Можливо, ви віддаєте перевагу більш карколомному вченню тантраїни, як-от: сто емоцій дорівнюють ста мудростям, і так само, як купа каміння, що містить високоякісну золоту руду, насправді є купою золота, так і грозова хмара люті насправді є хмарою мудрості. Або ж тантричне вчення про те, що ваше тіло, цей шмат м'яса, що розкладається, є нічим іншим, як божеством або мандалою. Яку б колісницю буддійських вчень ви не обрали, в усіх них йтиметься про погляд. І, як вже казали майстри минулого й будуть повторювати вчителі майбутнього, погляд важко досягнути. Не тому, що погляд безглуздий або нецікавий. Погляд складний тому, що нам, людям, бракує заслуги.

Що значить «погляд складний»? Погляд складний, бо «глядач» відмовляється на нього дивитися. Інакше кажучи, глядач перебуває в запереченні, а заперечення погляду — класичний симптом нестачі заслуги. Від грубого заперечення на кшталт «куріння не шкодить моему здоров'ю» до тонкішого на кшталт «насильство, яке я терплю, не шкодить нашим стосункам» — заперечення погляду є однією з наших найглибше вкорінених звичок. Це також одне з найкмітливіших і найвпертіших з усіх забруднень, за які ми чіпляємося. Глядачі схильні чинити опір погляду, тому що їх влаштовує стан речей. Якщо щодня протягом десяти років їздити на роботу тим самим маршрутом, звичка стає настільки сильною, що коли з'являється новий, швидший і безпечніший маршрут, ви не наважуєтесь його спробувати. Вагоміша причина уникати дивитися на погляд полягає в тому, що він являє собою парадокс. А ми, люди, просто не вміємо жити з парадоксом.

Ми шануємо й оспівуємо Будду за всю мудрість і майстерні засоби, які він нам дав. Але для мене його найважливіше вчення — це те, як цінувати парадокс та жити з ним.

Парадокс

«Як чудово, що ми зіткнулися з парадоксом.
Тепер у нас є хоч якась надія на прогрес».

*Нільс Бор, Нобелівський лауреат з фізики
1922 рік*

Що таке парадокс? Англійське слово «paradox» (поєднання суперечливих рис) передбачає залучення двох або більше елементів.

У контексті Буддадгарми слово «парадокс», з одного боку, можна визначити як «усвідомлення недвоїстості порожнечі та проявленості». Але, як і багато інших перекладів, це не повністю передає його буддійське значення.

«Недвоїстість» — це поширений переклад санскритського слова адвая (санскр. *advaya*), що означає «не два» або «без другої частини, єдиний, унікальний», але буддисти часто вважають за краще використовувати слово «union» — «союз». Проблема зі словом «союз» полягає в тому, що воно передбачає поєднання двох або більше елементів — як-от Європейський Союз або подружній союз — і тому досить далеко відходить від оригінальної буддійської концепції адваї. Попри це, буддисти продовжують говорити про «союз».

Іншим важливим словом у нашій дискусії є тибетське слово міче (тиб. *mi chad*), що походить від тантричного терміну мічеп (тиб. *mi chad pa*). Міче часто порівнюється з ваджрою й означає «нероз'єднуваний», «неподільний», «незмінний» або «незнищений». Як вогонь і тепло, мічепу не можна розділити, водночас вона не є чимось одним. Якби вогонь і тепло можна було розділити, ви б обпеклися від самого погляду на вогонь.

Аби зрозуміти буддійський шлях, нам потрібно осягнути, що буддисти мають на увазі під словом «парадокс» — його природу, функції й те, як він працює. Парадокси можна знайти на кожному кроці буддійського шляху. Наприклад, тхеравардини наголошують на тому, що треба тримати спину прямою під час медитації й намагаються дотримуватися обітниць Вінаї. Водночас вони ніколи, ні на мить, не полишають погляду, що насправді «я» — тобто того, хто сидить з прямою спиною та дотримується обітниць — не існує. Це погляд анатти (палі *anattā*). У магаяні, «Праджняпараміта-сутра» стверджує, що «форма є порожнечою», і в той самий час, «порожнеча є формою». Але коли справа доходить до застосування парадокса як шляху, гадаю, справедливо буде відзначити, що тантра і ваджраяна випереджають усі інші шляхи.

На перший погляд, вчення Будди, багато з яких є парадоксальними за своєю природою, суперечать одне одному. У «Джатакамалі», відомій як оповіді «Джатаки», Будда розповідає нам: «одного разу, коли я був мавпою» і «одного разу, коли я був царем», і цим самим має на увазі не тільки те, що існує «я», але й перевтілення. Проте, поряд із вченням про реінкарнацію, Будда також навчав анатті (сприйняття постійного «я» як ілюзії).

Надто часто вживане слово «перевтілення» є проблемою, адже це приводить сучасних читачів до помилкового переконання, що «я», або душа, або особистість дійсно існує і перевтілюється. Ненавиджу це слово! У сутрах Будда вчить, як дії породжують наслідки. Вбивство істот — це протилежність добродійній діяльно-

ності. Серед наслідків вбивства — неймовірні страждання в пекельних світах і скорочення життя в людському світі. Він також вчить, що прагнення могутніші за вчинки. Інколи ми неспроможні припинити страждання інших своїми діями — каже він — але прагнення «хай усі будуть вільні від страждань» завжди творитиме дива. Проте, поряд із вченням про прагнення та вчинки, Будда також вчить сили повної бездіяльності: «не перебувайте в минулому, не перебувайте в майбутньому і нічого не вигадуйте».

Будда вчить, що немає небезпечнішої емоції, ніж гнів, і що ненависть руйнує всі чесноти та добрість. Він також каже, що так само, як загубленого слона можна знайти лише за його слідами, єдиний спосіб віднайти свою природну мудрість — це йти за слідами мудрості, якими і є гнів, жадання тощо.

Усі емоції належать до п'яти буддових родин. Тантра говорить про зв'язок між родинами будд так само, як зоологи зазначають, що хоча дельфіни на вигляд як риби, насправді вони є ссавцями. Аналогічно, з погляду тантри, якого б вигляду не була емоція, насправді вона належить до родини будди. Так само, як лотоси ростуть лише в болотяній воді, так і мудрість можна знайти лише в негативних емоціях.

Суть у тому, що всі вчення Будди парадоксальні. Чи бентежать буддистів очевидні протиріччя, які підкреслюють такі парадокси? Чи потрібно тепер усі ці протиріччя переглянути та згладити? Авжеж ні! Буддисти аж ніяк не переймаються через такі парадокси, адже в них міститься незмірне багатство й пишнота Буддадгарми.

Але залишається питання: чому Будда наповнив своє вчення такою великою кількістю парадоксів? Чому він навчав таким суперечливим способом?

Провідний фізик Массачусетського технологічного інституту, який мешкає на 21-му поверсі нового житлового будинку, одного дня повертається додому і бачить свого дворічного сина, який небезпечно стоїть на поручнях балкона. Що робити фізику? Чи почне гурбований батько, який зазвичай є найзануднішим, найбезкомпроміснішим, мономаніакальним персонажем, пояснювати своєму синові закони гравітації, намагаючись переконати його, що він перебуває в небезпеці та має злізти з поруччя? Або ж він приверне увагу сина за допомогою улюбленої плюшевої панди й забере його якомога далі від небезпеки? Фізик знає, що ведмедик несправжній, але оскільки його пріоритет — врятувати сина, він ставиться до ведмедика так, ніби той справжній. Так само і Будда, наш милосердний провідник та вчитель, ніколи не припиняє трясти іграшками, брязкотіти, сурмити, підстрибувати та танцювати, аби лише заохотити нас і переспрямувати нашу увагу

від небезпечних відволікань до чогось більш безпечного. Так само, як фізик ніколи не вважатиме плюшеву панду свого сина менш корисною чи важливою ніж дорогоцінний інтерферометр у своєму інституті, буддисти ніколи не зневажатимуть парадоксальні вчення і не ставитимуться до них з презирством. Зрештою, якби не панда, як би фізик умовив сина злізти з поруччя.

Дві істини

Один із методів Будди, що допомагає звикнути до життя поруч із парадоксальним, який також є популярним методом утвердження буддійського погляду, є вчення, відоме як «дві істини»: «відносна» або «умовна» істина та «остаточна» або «абсолютна» істина. Що таке відносна істина? На найпростішому рівні — це все, що сприймає затьмарений, двоїстий, оманливий ум. Що таке абсолютна істина? Це повна протилежність відносній істині — в абсолютній істині немає нічого оманливого. Однак говорити про абсолютну істину — це двоїста діяльність. І тому така дискусія завжди визначається як відносна істина. Остаточна істина не підлягає обговоренню, наклеюванню ярликів, розрізненню, дуальності, судженням і категоріям.

Багато учнів і практиків стикаються з проблемою, адже, спочатку відносна істина та абсолютна істина здаються двома різними видами істини, які навіть можуть бути запеклими суперниками. Але, звісно, це не так. Дві істини — відносна та абсолютна — це всього-на-всього мовний прийом, який ми змушені використовувати для обговорення двох аспектів істини. Відносна істина схожа на ситуацію, коли ми дивимося на смугасту мотузку і помилково приймаємо її за змію, а абсолютна істина полягає в тому, що змії не існує. Проблема не в тому, як позбутися змії, бо змії немає і ніколи не було. А в тому, як, переживши ілюзію наявності змії, позбутися страху перед зустріччю з нею?

Як я бачу, це надзвичайно важливе вчення було донесене до західної аудиторії або геть невірно, або недостатньо ретельно їй пояснено. Для більшості західних умів «остаточна» звучить важливіше, ніж «відносна». Можливо, саме тому так багато західних людей, здається, цінують абсолютну істину більше, ніж відносну. Буддисти не роблять такого розрізнення; вони мислять інакше. Дгарма не зневажає відносну і не звеличує абсолютну істину не тому, що, як панда та інтерферометр, вони однаково важливі, а тому, що жодна з них не існує. Обидві є лише інструментами. Так само, як інтерферометр ні на копійку не цінніший для фізика, ніж панда, так і відносна істина ні на копійку не менш цінна для буддиста, ніж абсолютна істина. Виживання Буддадгар

ми залежить не лише від глибокого розуміння відносної та абсолютної істини, але й від визнання того, що розрізнення відносного та абсолютного є лише навчальним інструментом, а не реальністю.

Не існує західних відповідників таких буддійських понять, як відносна та абсолютна істини, ясність та порожнеча, або навіть самсара та нирвана, оскільки всі вони були впроваджені заради комунікації, а тому є відносними істинами. І пам'ятайте, що відносної істини насправді не існує. Аналогічно, «основа, шлях і плід (або результат)» — це буддійські категорії, які використовуються в деяких найбільш безпосередніх з усіх буддійських вчень, але це також відносна істина — або, як сказав би Дональд Трамп, «фейкова новина».

Хоча на Заході поняття «відносного» та «абсолютного» регулярно обговорюють окремо, я часто ставлю собі питання, чи їх коли-небудь поєднують як метод. Сам я ніколи не бачив, щоб це робили. Наприкінці буддійського шляху стає абсолютно зрозумілим, що поділ на відносне та абсолютне працює лише на відносному рівні. Інакше кажучи, абсолютна істина може бути визначена лише як відносна істина. Знову ж таки, це те, чого західна думка, здається, ще не сприйняла.

Відносне (доцільне вчення) і абсолютне (безпосереднє або остаточне вчення) — це індійські концепції. Чи коли-небудь християнство, юдаїзм чи іслам використовували методи, які, як здається, суперечать їхній абсолютній меті так, як це роблять буддійські доцільні вчення та безпосередні вчення? Для західних умів відносна істина може звучати як алегорія чи притча, вигадана, щоб проілюструвати якусь думку, тоді як абсолютна істина зазвичай звучить як «справжня річ». Але, як пояснював сам Будда, і відносна, і абсолютна істини — це всього-на-всього вигадані історії.

Поняття відносної та абсолютної істин — доцільної та безпосередньої — використовується не лише в релігійних вченнях. Уявіть, що ви фахівець з холери, і вас відряджають у віддалений район Індії. Ваше завдання — навчити групу волонтерів найшвидшим і найефективнішим методам стримування небезпечного спалаху холери. Ви прагнете зробити все якнайкраще і гідно представити свою організацію, але ваша основна мотивація — це співчуття до постраждалих від цієї страшної хвороби. Ви починаєте пояснювати волонтерам, що холера поширюється через забруднену їжу та воду, і що найкращий спосіб стримати спалах — виявити джерело забруднення. Цей простий, перевірений метод завжди працює, але зазвичай займає певний час.

Волонтери, чия робота полягає в догляді за хворими та присмертними, слухають вашу лекцію, дивляться на знімки бакте

рій і приходять до висновку, що перевірка місцевої води відірве їх від пацієнтів на занадто довгий час. Одна лише думка про те, щоб залишити пацієнтів самих на годину, наводить на них жах, а якщо ви попросите їх провести цілий день, перевіряючи місцеві колодязі, ви ризикуєте повністю відвернути їх від себе. Тому натомість ви навчаєте їх менш ефективних, але більш звичних методів кип'ятіння води та покращення гігієни на всіх рівнях — це ті методи, які волонтери готові охоче застосовувати. Поступово ситуація покращується, тож завоювавши їхню довіру, ви можете почати обережно підводити їх до незнайомого, але більш ефективного, остаточного методу перевірки всієї колодязної води.

Метод корисний лише тоді, коли той, хто його застосовує, готовий це спробувати. Ось чому Буддадгарма пропонує так багато різних методів, а також чому одні методи, як здається, суперечать іншим. (Не кажучи вже про протиріччя між колісницями вчення, а інколи навіть і в межах однієї сутри).

Нині буддизм викладають людям, які не звикли до того, що їх приваблюють до абсолютної істини за допомогою того, що англіїці називали б «білою брехнею». Буддійські вчителі мають це знати. Учням подобається практикувати буддійські методи, які спочатку пасують до їхніх звичних шаблонів, але зрештою такі методи потрібно відкинути. Уявіть, що у вас виникла проблема, і ви запитуете свого досвідченого вчителя, як її розв'язати. Вчитель точно визначає природу вашої проблеми й підтверджує, що вам потрібно усунути її причину. Але оскільки вчитель бачить, що найефективніший метод розв'язання цієї проблеми зараз для вас недосяжний, він навчає вас заспокійливого, неконфронтаційного методу, який, як він знає, ви здатні застосувати на практиці. Заспокійливий метод є повною протилежністю більш ефективного методу, але ви готові спробувати його, поки не будете готові спробувати метод, який дійсно працює.

Оскільки метод, який пропонує гуру, цілком залежить від здібностей і потреб учня, спершу вам можуть запропонувати заспокійливу практику пам'ятування. А вашому найкращому другу, який зустрів вашого вчителя точно в той самий час, можуть дарувати вказівні настанови про природу ума. Гарний вчитель створює ідеальний шлях для кожного учня. Саме ця гнучкість, що є невіддільним аспектом вчення Будди, робить буддизм таким ефективним.

Вбудована гнучкість Буддадгарми є однією з її найсильніших якостей. Було б дуже прикро, якби Буддадгарма була конкретизована до такої міри, що перетворилася б на черговий масовий бренд. Усі її індивідуально створені, виготовлені на замовлення шляхи довелося б відкинути на користь заздалегідь визначених формул, переліків правил і негнучкої програми суворо регламен-

тованих майстерних методів. Буддизм став би своєрідним духовним Старбаксом. Де б у світі ви не купували каву Старбакс, ви точно знаєте, що отримаєте — її смак ніколи не змінюється. Якщо ви замовите каву Sagamel Cocoa Cluster Frappuccino® в Ганґтоку, вона матиме такий самий смак, як і у Гвадалахарі.

Кава Старбакс — це найбезпечніша з усіх безпечних ставок — саме так би я визначив менталітет франчайзингу. Але як безпечні ставки допомагають нам на духовному шляху? І на скільки кожен з нас справді може бути в безпеці? Буддизм має залишатися вірним своєму особливому універсальному підходу, а це означає, що буддійські вчителі повинні мати свободу пристосовувати шлях відповідно до потреб учня.

Методологія ваджраяни

Великі індійські традиції мудрості, включно з буддизмом та особливо буддизмом ваджраяни, викладають та застосовують значну кількість методів, відомих як «вправні засоби» або «майстерні методи». Лами використовують ці майстерні методи, коли навчають і практикують. Власне, лами використовують майстерні методи в усіх своїх взаємодіях з іншими, а особливо коли намагаються зацікавити нових людей Дгармою й, зрештою, привести їх до звільнення. Мало хто з буддійських вчителів і практиків знайомий з усім спектром доступних майстерних методів, але саме знання про те, що їх існує так багато, надихає. Немає потреби застосовувати кожен окремий метод. Лише кулінарні критики куштують усі страви на шведському столі, інші просто їдять те, що подобається на вигляд, залишаючи решту. Але завжди приємно мати вибір.

Усі майстерні методи Будди викладаються в контексті «доцільних»¹⁰ і «безпосередніх»¹¹ вчень. Проста техніка спостереження за диханням тепер настільки широко прийнята, що експерти з ментального здоров'я рекомендують її як метод керування рівнем стресу. Для буддистів спостереження за диханням — це засіб, а не мета. Ми практикуємо буддизм не для того, щоб навчитися дихати. Мета Буддадгарми — це звільнення. Ми збагачуємо свій ум майстерними методами та вчимося їх застосовувати, аби на шляху до звільнення впоратися з усім, що підкидає нам життя або смерть. Усвідомлення того, що в нас є величезний арсенал методів, до яких ми можемо звернутися, допомагає розслабитися. І в міру того, як ми поглиблюємо практику, ефект кожного методу стає багатшим і потужнішим.

Наприклад, магаяна пропонує майстерний метод під назвою «тонглен»: коли ви видихаєте, то віддаєте все своє здоров'я та добробут іншим, а коли вдихаєте, отримуєте або берете собі всі їхні хвороби та страждання. Серед інших майстерних

¹⁰ Доцільні вчення (санскр. *neyārtha*, тиб. *drang don*) — буквально «значення, яке потребує тлумачення», відносні вчення.

¹¹ Безпосередні вчення (санскр. *nīārtha*, тиб. *nges don*) — буквально «остаточне значення», абсолютні вчення.

методів магаяни — парамети щедрості, дисципліни тощо, а їхня мета — пробудити нас. Тантричні методи включають техніки візуалізації, промовляння мантр та відданість гуру. Суть усіх цих методів не в тому, щоб практикувати їх доки ми не здобудемо досконалість у їхньому виконанні, а в тому, щоб досягти звільнення.

Ми йдемо буддійським шляхом, щоб відкрити та досягнути істину. Тільки-но ми її досягнули, шлях, який привів нас до неї, стає непотрібним — він завершений. Якби не було кінця шляху, буддисти, як і всі самсарні істоти, продовжували б вічно блукати по колу. Що ж гарантує, що буддійський шлях має кінець? Мудрість та метод.

Однак, як неодноразово говорили великі майстри минулого, ніколи не можна допускати, аби мудрість поглинала метод чи метод — мудрість. Ніколи не можна дозволяти нашій одержимості медитацією сидячи поглинути визнання важливості порожнечі, шуньяти — «Немає нічого важливішого за практику сидячи! Навіщо перейматися філософськими дискусіями?». Ми також не повинні дозволяти шуньяті затьмарити важливість медитації — «Навіщо перейматися медитацією, якщо всі явища порожні?». Зосередження виключно на мудрості або методі нікуди нас не приведе, тому що мудрість та метод нероздільні.

Магаяна в широкому сенсі визначається своєю осяжною мотивацією, а ваджраяна — своїми незлічними майстерними методами. Але це не означає, що в магаяні бракує майстерних методів — зовсім ні. Чудовим прикладом методу магаяни, який повною мірою використовує нероздільність мудрості та методу, є прохання до всіх будд десяти сторін і трьох часів обертати колесо Дгарми. Все, що вам потрібно зробити, це загадати бажання, і в ту саму мить усі будди постануть поруч із вами. Дехто може запитати, як ми запросимо всіх будд майбутнього? Це забезпечить єдність мудрості та методу, яка також гарантує, що вам не треба турбуватися про те, як помістити усіх цих будд у своїй кімнаті. Коли ви офіруєте одну паличку пахоців буддам десяти сторін і трьох часів, подвійність мудрості й методу означає, що вам не потрібно турбуватися про те, чи буде достатньо однієї палички, тому що «достатньо», «кількість пахоців» і «незліченна кількість будд» — все це аспекти двійстості.

Методи мудрості ваджраяни вражають ще більше. У практиці магаяни ми запрошуємо будд, щоби звершити їм офіри, тоді як ваджраяна з цілковитою впевненістю стверджує, що увияти себе божеством і повіяти пахошами перед власним носом — це те саме, що звершити офіру всім буддам

десяти сторін і трьох часів. «Я» — це просто ярлик, тож як метод накопичення ще більшої заслуги, який також є плеканням смиренності, чому б не назвати себе «буддою»?

З погляду ваджраяни, немає нічого, що не можна було б використати як метод. І там, де є мудрість, немає нічого, що не можна було б використати як шлях.

Доцільне та безпосереднє

На Заході більшості вчителям та учням складно розрізнити доцільне та безпосереднє вчення. І переважно вони не мають жодного уявлення про те, як і коли застосовувати той чи інший метод вчення. Це проблема, особливо коли брак розуміння призводить до того, що учні починають упереджено ставитися до безпосереднього вчення.

Слова «*expedient*» (доцільний) і «*direct*» (безпосередній) існують в англійській мові, але я ніколи не бачив західного філософського методу, який би їх поєднував. Тіні буддійських значень цих термінів згадуються в західній філософії, але, наскільки я можу судити, вона ніколи не визнавала, що коли досягнуто кінця шляху, як інструменти, так і їхні позначення мають визначатися як «доцільні».

Кажуть, що Будда ніколи не вчив для того, щоб продемонструвати свої знання, і що кожне його слово було вимовлене з милосердя. Будда вчив, щоби пробудити істот до усвідомлення того, що ми потрапили в пастку замкненого кола невідання, плутанини, реакцій та їхніх наслідків, які призводять до ще більшого невідання, плутанини тощо. Деякі вчення Будди спрямовані на те, аби тимчасово звільнити страждених істот з їхньої заплутаності, і саме тому буддійський шлях сповнений доцільними вченнями. Коли ми готові вийти за межі доцільних вчень, перед нами одразу ж відкривається величезне надбання різноманітних безпосередніх вчень Будди. Водночас те, що для однієї людини є безпосереднім вченням для іншої є доцільним. На жаль, ця плинність створила велику плутанину в буддійському світі.

Будда сказав:

Не чинити жодного зла,

Плекати добро

Й очистити свій ум —

Це вчення будд.¹²

«Очистити (або приборкати) свій ум» — це, мабуть, найбезпосередніша з трьох настанов, наведених у цьому вірші. Проте пріоритет Будди — врятувати тих, хто дотримується його порад, від недоброчесних вчинків, перш ніж ми занадто заплутаємося в них. Для тих, хто здатен засвоїти настанови на кшталт «не вбивай» і «не бреш», «не чини жодного зла» є безпосереднім вченням. Для тих, хто може засвоїти трохи більше, ніж «не чини зла», Будда додає «плекай добро» завдяки терплячості, доброті, милосерддю тощо.

Багато послідовників Будди надають перевагу простим, однозначним настановам, які прямо говорять, що їм слід робити, а чого уникати. Якби така людина збиралася вчинити вбивство, настанова Будди «не вбивай» була б легшою для засвоєння, ніж «очисти (або приборкай) свій ум». Такий спосіб концептуалізації вчення незнайомий на Заході, і, можливо, саме тому так багато вчень Будди хибно розуміють. Це також може бути причиною того, чому західні практики мають так багато упереджень щодо доцільного чи безпосереднього вчення — упереджень, які потрібно подолати.

Доцільні та безпосередні вчення викладаються послідовно, шар за шаром. Коли один із шарів вчення про те, що «всі сукупні речі непостійні» викладається як «безпосереднє» вчення, гуру з абсолютною впевненістю стверджує, що ніщо не може це змінити чи цьому завадити. Усі сукупні речі були непостійними до появи Будди на цій землі, вони залишалися непостійними, поки він був тут, і вони залишаються непостійними відтоді, як він відійшов у парінірвану. Цей перший шар є «безпосереднім» вченням і, як такий, ймовірно, завжди буде істинним. Але це ще не все.

У слухний час досвідчений вчитель познайомить учнів із наступним шаром цього вчення, який полягає в тому, що відносна істина — це ілюзія, яка не є ані постійною, ані мінливою. Коли ми досліджуємо твердження «всі сукупні речі непостійні», то бачимо, що слово «всі» є лише позначенням, а отже, відносною істиною; те ж саме стосується слів «сукупні» та «непостійні». Інакше кажучи, «всі», «сукупні» та «непостійні» — це ілюзії, які не є ані постійними, ані непостійними. Тому в контексті цього шару

¹² Прим. пер.: *Dhammapada*, Ch. 14 “*Buddhavagga*,” v. 183:

*sabbapāpassa akaraṇaṃ kusalassa upasampadā |
sacittapariyodapanaṃ etaṃ buddhāna’sāsaṇaṃ ||*

Третій рядок «очистити свій ум» в тибетській традиції зазвичай цитується як «приборкати свій ум»: *sdig pa ci yang mi bya zhing | dge ba phun sum tshogs par spyod | rang gi sems ni yongs su 'dul | 'di ni sangs rgyas bstan pa yin.*

вчень істина про те, що «всі сукупні речі є непостійними», є доцільним вченням.

За останні кілька років було багато розмов про буддійське вчення про карму та перевтілення. Нові західні учні зазвичай вважають, що ці обидва вчення є основоположними в буддизмі. Що означає «основоположне»? Основоположне вчення — це істотне вчення. А що означає «істотне»? Якщо ви думаєте, що «істотне» означає «остаточне», то ви глибоко помиляєтесь. «Істотне» в цьому контексті означає «незамінне» вчення; «частина чогось, що має центральне значення для його існування або характеру».

Як я вже згадував, Стівен Бетчелор вважає, що можна не вірити в перевтілення і водночас бути буддистом. Я думаю, що корінь його невірною розуміння криється в культурній обумовленості та неточному використанні мови — зокрема, багатьох англійських перекладів тибетських термінів, якими ми користуємося протягом десятиліть. Ті, хто виріс у християнських країнах, де приймається як належне, що всі люди мають душу, слово «перевтілення» розуміють зовсім інакше, ніж буддисти. Те, що християни називають «душею», буддисти характеризують як «дійсно існуюче "я"». Ніде в буддизмі не сказано, що дійсно існуюче «я» метелика може відродитися в тілі коня. Як зазначав Будда, це було б все одно, що взяти пісню з вуст учителя співу і вкласти її в уста учня. Набагато точніший образ, який сам Будда використовував для ілюстрації того, як працює перевтілення, — це образ запалювання однієї свічки від полум'я іншої.

Цікаво, чи Стівен Бетчелор має труднощі з кармою і перевтіленням через те, що він ніколи не заглиблювався в суть індійського вчення мудрості, зокрема буддійського вчення про відносну й абсолютну істини, а також про доцільне й безпосереднє вчення? Його праці створюють враження, що він соромиться карми та перевтілення так, ніби вони є найбільшою слабкістю буддизму і, як третє яєчко, повинні бути заховані якомога далі.

Хіба серйозні учні Буддадгарми можуть не помітити, що в одних вченнях Будда говорить про перевтілення, тоді як в інших зосереджується на відсутності «я», і не поцікавиться, як це працює?

У дитинстві мені розповідали про доцільні вчення, але я не міг їх оцінити. Коли я чув, як К'ябдже Дуджом Рінпоче хрипить під час нападу астми, інтелектуально я розумів, що його хвороба — це лише видимість, і що він зійшов до рівня людини, яка страждає на астму, заради мене. Але коли я слухав, як він намагається дихати, мені було важко повірити, що його напад астми був продуктом мого власного нечистого сприйняття; що насправді К'ябдже Рінпоче був за межами астми та її відсутності. Я хочу

сказати, що, хоча ґрунтовне вправління в доцільних вченнях існує та може бути розтлумачене, потрібен час, щоб його засвоїти. Під час практики прихистку, ми застосовуємо майстерний метод візуалізації Будди й всіх об'єктів прихистку в небі над собою. Але, грубо кажучи, цей метод має недоліки, про які досвідчений, кваліфікований вчитель знатиме все. У тантрі навіть не існує рангу, ієрархії, розподілу на вищих і нижчих. Тантрі цілком байдуже, чи знаходяться Будди в небі над нами, чи сидять поруч із нами, чи лежать під нами. Так чому ж священні тексти вказують, що об'єкти прихистку знаходяться в небі над нами? Тому що людям так більше подобається. Ми вважаємо за краще дивитися вгору на наших рятівників. Тантричні тексти кажуть нам уявляти Будду над собою, тому що це відповідає тому, як ми думаємо. Сама тантрична мудрість цим не переймається.

Наприкінці практики об'єкти прихистку та практик — той, хто шукає прихисток — стають одним цілим. Порівняно з попереднім вченням, це розчинення є бездоганним, безпосереднім вченням, що ближче до мудрості, ніж до майстерних методів. Але порівняно з наступним рівнем вчення — це доцільне вчення.

Інтелектуально важко досягнути відмінності між двома істинами та парадокс або єдність двох істин. Більшості учнів потрібно багато часу і практики, щоб досягнути їхнього значення.

Я помітив, що учні Дгарми, зокрема мої друзі та учні, особливі в західних дгарма-центрах, дуже переймаються та напружуються через деталі ваджраянських ритуалів. Вони так палко сперечаються про техніку, метод чи практику садгани, що врешті-решт все доводиться роз'яснювати й пояснювати знову й знову, часто з нуля. Коли учні сперечаються про висоту вівтаря, про те, які квіти слід офірувати, що рекомендується, а що забороняється, тощо, виконання найпростішого ритуалу перетворюється на хаос. Повторюю, коли практичні деталі ваджраяни затьмарюють, навіть затуляють розуміння абсолютної істини, пам'ятайте, що всі практичні деталі є лише ілюзіями. З іншого боку, деякі практики занадто ліниві, жадібні або мляві, щоб перейматися ритуалами. Вони використовують «все є порожнечою» як виправдання для того, щоб нічого не робити, а їхнє інтелектуальне розуміння шуньяти позбавляє їх всіх можливостей для накопичення заслуги та очищення забруднень.

Доцільне та безпосереднє, відносне та абсолютне — не єдині категорії, про які говорить буддиське вчення. Інші категорії включають мудрість та милосердя, шуньяту та милосердя, блаженство та шуньяту і багато інших. Жодна з цих категорій не є винятковою для магаяни/бодгісаттваїни та ваджраяни/тантраїни; вони також викладаються в тхераваді/шравакаїні. Що, якби тхеравадинське вчення мудрості про відсутність «я» (*анатту*)

було вилучено з системи? Що б залишилося? Моралістичний, орієнтований на дисципліну перелік правил та приписів. Цінності тхеравади щодо смирення, задоволеності, аскетизму, простоти та способу життя — просити їжу та їсти один раз на день — стали б кінцевою метою практика. Бути дисциплінованим та дотримуватися правил як вид ментального тренування — це не так вже й важко і може бути навіть корисно для довкілля. Проте це не має нічого спільного з кінцевою метою тхеравади, яка полягає в тому, щоб вийти за межі прив'язання до «я». Дисципліна, слухняність тощо — це лише вторинні переваги.

Практика пам'ятування, один з основних складників віпассани, є чудовим прикладом того, як легко спотворити вчення. При застосуванні поза буддійським контекстом, пам'ятування *vipassana* позбавляється трьох характеристик погляду: *аніччі* (мінливості), *дукки* (страждання) та *анатти* (мудрості про відсутність «я») — відносної істини та абсолютної істини, майстерності та мудрості разом узятих. Залишилася лише основна техніка. Проста техніка пам'ятування зараз надзвичайно популярна як метод боротьби зі стресом та депресією, лікування безсоння та зміцнення здоров'я. І це правда, що без анатти пам'ятування може бути чудовим засобом для зняття стресу. Але без анатти пам'ятування не має нічого спільного з *vipassano*.

Чи є відданість зі сльозами на очах кінцевою метою ваджраяни? Якби це було так, її було б доволі легко досягти. Хіба відданість зі сльозами на очах не є тим, що відчують усі підлабужники-фундаменталісти й політичні та релігійні фанатики-активісти у світі? Відкрийте новини й ви знайдете десятки статей про руйнівні крайнощі, до яких вдаються віддані радикали в ім'я власних переконань. Тож так, відданості зі сльозами на очах досягти легко. Але оскільки суть ваджраяни полягає в усвідомленні того, що ви — Будда, це не так вже й просто.

За межами віри

Нагарджуна говорить, що колись давно, вийшовши за межі віри, Будда дарував сутнісне вчення про те, як взагалі її відкинути. Вийти за межі віри без возвеличення абсолютної істини та знецінення відносної — ось мета буддійського шляху. Цікаво, чи не є небажання Стівена Бетчелора прийняти ідею перевтілення симптомом знецінення відносної істини? Це еквівалентно тому, якби фізик з Массачусетського технологічного інституту викинув іграшкову панду свого сина. Якщо практики буддизму продовжуватимуть недооцінювати відносну істину і переоцінювати абсолютну, для них вихід за межі буддійських вірувань стане

взагалі неможливим.

Мені здається, що більшість великих індійських мислителів минулого, особливо Будда, бачили все як парадокс. Багато західних мислителів, напевно, погодилися б з цим, але лише до певної міри. Наскільки я можу судити, тільки Будда вчив цілу низку технік, які допомагають нам жити з парадоксом і насолоджуватися ним, а також запобігають тому, щоб ми віддавали перевагу одній стороні суперечності перед іншою.

Я хотів би підкреслити та повторити ще раз, що Будда вчив за допомогою парадоксів, тому що все є парадоксальним. Наче веселка, воно ніби є, і водночас його немає. Коли в безхмарному блакитному небі з'являється гарна веселка, якщо ви спробуєте підійти достатньо близько, щоб зробити ідеальне селфі, веселка зникне. Немає веселки — немає селфі.

Щоранку протягом останніх п'ятдесяти дев'яти років я дивлюся на своє обличчя у дзеркалі ванної кімнати. І жодного разу воно не перетворилося на обличчя бабуїна, що тримає банан. Коли я дивлюся в дзеркало, відбуваються дві речі: я бачу відображення свого обличчя і водночас усвідомлюю, що насправді мого обличчя в дзеркалі немає. Це парадокс, який лежить в основі того, як все з'являється: демократія, східні цінності, західні цінності, гендер, критичне мислення, сліпа віра, колір, форма, мистецтво й музика. Усе є парадоксальним. Але якщо ви ще не усвідомили суть парадокса, то можете спробувати нанести помаду на губи свого відображення. Це може призвести лише до розчарування і «незадоволеності» (дукхи).

Щоранку Будда йшов босоніж до села в Магадзі, щоб зібрати милостиню. Одного дня, перш ніж вирушити, він переконався, що його послідовники належно вдягнені. А коли вони повернулися, Будда дарував вчення «Ваджрачchedіка-сутри» (Сутри «Діамантове лезо») і вказав, що не існує не тільки Магадги, чаш для подаяння, милостині, монаших шат, аскетичного способу життя та самсари, але також не існує й нирвани. Нічний кошмар може змусити вас спитіти, скинути з себе постіль і виштовхнути дружину чи чоловіка з ліжка, але навіть кошмар, як казав Будда, — це всього лише сон. І нічого з того, що вам сниться, насправді не відбувається.

Досвідчений йогін сприймає життя як кіно: воно є, і водночас його немає. Більшість із нас настільки емоційно поринають у кіно, що заплашують очі, коли дія занадто лякає, і гірко плачуть, коли улюблені герої зазнають поразки. Це є, і цього немає. Якщо нас так легко затягує фільм, який очевидно є, але водночас його немає, то який шанс, що все інше, з чим ми стикаємося в житті, також є і не є: від краплини роси на травинці до парламентської демократії, свободи слова, суспільної злагоди, виборів, полігамії,

моногамії, грошей та особистого простору? Щойно ми по-справжньому оцінимо парадоксальне, ми зможемо поглянути на власне життя так само, як оплакуємо смерть улюбленого героя фільму, доки той триває, і геть забуваємо про нього аж до виходу продовження. Це називається звільненням. Звільнення — це усвідомлення того, що все це є, і водночас його немає. Саме це звільняє нас від болю чіплятися за одне або за інше.

Лише ваджраяна вчить справжнього сприйняття парадоксального цілковито й безболісно. Від окроплення очисною водою до багатоголових божеств, що сидять на сонячних і місячних дисках поверх тендітних лотосів, головним складником усіх технік ваджраяни є парадокс «проявлення і порожнечі». Цей парадокс дозволяє учням спостерігати, як їхній сонний, упертий гуру, що позіхає, радіє, коли йому офірують дорогі подарунки, як швидко він виходить з рівноваги, коли читає негативну пресу, але водночас далі бачити в ньому втілення всіх будд.

Парадокс гуру, учня та гуру-йоги

Квінтесенцією практики гуру-йоги є, за словами священних текстів, «досягнення стану гуру». Більш практичний опис — «об'єднання власного ума з умом гуру», оскільки гуру і практик розчиняються один в одному наприкінці гуру-йоги. Я впевнений, що читачі цієї книжки знають достатньо про ваджраяну, аби зрозуміти, що «досягти стану гуру» не означає, що учень перебирає на себе роботу гуру, але це приклад того парадоксу, про який я говорю.

Гуру-йога була створена для того, щоб зруйнувати все феноменальне існування, включно з ієрархією. Проте, тільки-но згадується відданість, наш двоїстий ум миттєво думає про ієрархію. Без цього, як би ми могли прагнути досягти того ж стану, що й гуру? Це ще одна причина, чому, як я вже згадував раніше, метою тантрика ніколи не було плекати відданість на віки вічні. Якщо ви вважаєте, що оскільки гуру та учні існують у відносному світі, то учень вічно повинен плекати відданість до свого гуру, ваша практика неодмінно наштотується на глуху стіну. Чому? Тому що ваша практика гуру-йоги завжди буде обмежена потребою у фізичній присутності вашого гуру. Як ви практикуватимете гуру-йогу, коли ваш гуру помре? Чи знаменуватиме його смерть завершення вашої практики? Можливо, послідовники ваджраяни ідеалісти, навіть романтики, коли моляться, щоб ніколи не розлучатися зі своїм гуру, відтепер і до просвітлення? Ні, тому що ви й ваш гуру за своєю природою нероздільні. Тому, коли ви молитесь, щоб ніколи з ним не розлучатися, ваша молитва ґрунтується на

тому, як все є насправді, а не на тому, як би ви хотіли, щоб воно було. Це все одно, що дивитися на шматок золотої руди й бачити чисте золото.

Духовні шляхи будуються на основі виявлення проблем та застосування рішень. Шлях визначає проблему та використовує відповідне рішення. Тому проблеми та рішення — це і є шлях. Спочатку, коли ви дивитеся на брудну чашку, бруд здається проблемою, і ваше негайне рішення — змити бруд милом. Але оскільки чашка — це не бруд, остаточне рішення полягає в тому, щоб визнати, що чашка не є брудною по суті. Як сказав Володар Майтрея, остаточне рішення — це природа будди. Якщо ви розумієте слово «гуру» як «той, що веде до просвітлення», то вашим остаточним провідником має бути природа вашого ума, а оскільки ви вже маєте природу будди, то ваш зовнішній гуру має бути милом. Ось чому молитва про те, щоб ніколи не розлучатися зі своїми гуру, не є ані романтичним марнославством, ані видаванням бажаного за дійсне.

Досвідчений мийник посуду дивиться на купу брудних чашок і думає: «Не хвилюйтеся! Ця партія за мить буде чистою». Звідки береться така впевненість? Вона не має нічого спільного з якістю чи кількістю мила, а лише з тим, що мийник посуду знає, що чашки не є брудними за своєю природою. Він знає, що бруд відокремлений від чашок. Інша справа, якщо ви його попросите помити шматок лайна. Скільки б мила цей чудовий мийник не застосував до лайна, все, що він зможе зробити, — це змити все лайно.

До речі, я виправив приклад із мийником посуду, замінивши в оригіналі «її» на «його», щоб уникнути звинувачень у гендерних стереотипах.

Парадокс полягає в тому, що як учні, ми повинні докласти зусиль, щоб уявити гуру Буддою, перш ніж ми зможемо по-справжньому побачити його як Будду. А сенс практики візуалізації полягає в тому, щоб побачити себе як Будду.

Все це працює, якщо ви розумієте, що «все це є, і водночас його немає» — а це набагато легше сказати, прочитати та обміркувати, ніж пережити. Чому? Очевидна причина, як я вже казав, полягає в тому, що глядач перебуває в запереченні й відмовляється дивитися на погляд, покладаючись на глибоко вкорінену звичку розділяти ясність і порожнечу. Ми відокремлюємо «все це є, і водночас його немає», адже прагнемо знайти відповідь, рішення, пояснення, й очікуємо, що ця відповідь буде чорно-білим рішенням без жодного натяку на парадокс. Ми також прагнемо й очікуємо, що відповідь буде простою і дуалістичною (це правильно, те неправильно), здебільшого тому, що не хочемо мати справу з парадоксом «все це є, і водночас його немає».

«Тримайте її в таємниці! Бережіть!»

На відміну від тибетців, індійські послідовники тантри завжди були напрочуд непомітними. Як наслідок, вони успішно зберігали свої тантричні практики в безпеці та таємниці. Тому ми не маємо жодного уявлення про те, хто вони й чим займаються. Індійські тантрики, ймовірно, мають такий самий вигляд, як і всі інші святі люди Індії: довге волосся, довга борода та вимашчене таємничими речовинами тіло. Щоразу, коли я вказую на одного з цих святих, з думкою, що він цілком може бути тантриком, мої скептично налаштовані індійські друзі поблажливо усміхаються і не погоджуються. Вони кажуть, що мій обранець, напевно, шарлатан, адже справжні тантрики ховаються в горах, або провадять непомітне життя на березі Гангу чи на пероні однієї з хаотичних індійських залізничних станцій. Деякі з них навіть працюють — можливо, як особливий вид індійських бюрократів, які опанували мистецтво говорити «Ні!».

Чи варто дивуватися, що після століть непроникної таємності звичайні люди з підозрою ставляться до традиції ваджраяни, або, що називають її культом? Адже ніхто не знає, чим займаються її послідовники. І просто тому, що вони такі потайливі, ми автоматично припускаємо найгірше. Як відомо, велика таємниця, що лежить в основі індійської традиції ваджраяни, може виявитися не химерною мандалою в стилі вуду, а маленькою купкою квіткових пелюсток.

Наскільки сьогоднішня недовіра до ваджраяни пов'язана з британськими колонізаторами Індії, чия християнська мораль, етика та цінності ставали дедалі більш пуританськими в часи правління королеви Вікторії? Більшість британських християн, хоч і захоплювалась індійськими аборигенами, вважала, що всі форми духовної практики поза християнським канonom неодмінно є дикими та примітивними. Для них святині ваджраяни відгнали поклонінням дияволу. А проте, завзяті аматори-антропологи, лінгвісти та натуралісти, чия щоденна робота змушувала обертатися колеса Британської Індії, ретельно записували всі свої враження, спостереження та відкриття і відправляли їх додому. Кожне їхнє слово поглиналося й обмірковувалося вченими у великих британських університетах, а видатні члени Королівського товариства писали захоплені статті про культури та релігії

Індії, що підживлювало інтерес суспільства до всього індійського. Британські колонізатори вірили, що, розбудовуючи імперію, вони служать королеві та своїй країні. Не менш важливим було те, що вони вірили, що виконують Божу справу. Вікторіанці, зокрема, були переконані, що весь світ потребує модернізації, просвіти та організації, і що саме вони покликані це зробити.

Усе це змушує мене повторити своє запитання: наскільки британське колоніальне ставлення продовжує лежати в основі сучасного західного погляду на ваджраяну? Колоніальне мислення все ще глибоко вкорінене в британській психіці й продовжує впливати на сучасні погляди до такої міри, що це вже не є виключно британським феноменом. Цей самий пуританський, самовпевнений спосіб мислення став одним із найбільш витончених затмарень сучасної ментальності.

Оголені та іклясті зображення індійських божеств на кшталт Калі не сприяли перегляду британцями своєї думки про Індію як країну дикунів. Вікторіанці не схвалювали наготу, і більшість із них вважали, що поклоніння Калі має дещо спільне з поклонінням дияволу. Якби хтось із посланців королеви Вікторії був присутній на читанні віршів на честь Калі, він би почув вірші про чоловіків і жінок, які добровільно принесли «найвищу жертву». Для відданих Калі ці вірші — про духовну жертву власного «я». Для британського дипломата XIX століття слова «найвища жертва» означали «смерть», тож він цілком міг прийти до висновку, що індійці практикували людські жертвоприношення. І напевно чи його оминули сенсаційні історії про жорстокість тхутів,¹³ які століттями вчиняли ритуальні вбивства мандрівників в ім'я Калі. Звісно, культ тхутів був далеко не репрезентативним для індійських відданих Калі, так само, як не всі серед понад мільярда католиків у світі — вбивці з ІРА. Але саме таке культурне непорозуміння стало для британців виправданням для колонізації індійського субконтиненту і прилучення до цивілізації неосвічених аборигенів в ім'я спасіння їхніх душ.

До речі, не зайвим буде згадати, що протягом семисот років до приходу британців Індією правили мусульмани. Як і християни та юдеї, які також вірять у єдиного Бога, мусульмани категорично проти ідолопоклонства. Що, цікаво, вони робили з мавпоголовим Гануманом?

Як наслідок британського панування та впливу, індійська еліта почала соромитися своєї давньої культури й свідомо вихолощува

¹³ Прим. пер.: тхуги (англ. *thugs* від хінді *thag*), також тхаги або пхасінгари — індійські розбійники, які присвятили себе служінню культу Калі та практикували людські жертвоприношення.

ла те, що сучасні журналісти називають «культom Калі», а я — «тантрою Калі». Як наслідок, значна частина цієї дивовижної мудрості була втрачена. Спочатку Калі пов'язували з невідворотним плином часу. Сьогодні вишукана філософія Калі-тантри розмита до такої міри, що богиня Калі тепер уособлює романтичне кохання. Спробуйте сказати гіпі з Байрон-Бей, що Калі — це безжалюбний, неблаганний, нестримний плін часу, і вони луснуть зі сміху, бо для них Калі — це богиня кохання. А яка Калі продається краще?

Тибет

Гуру Падмасамбгава довгий час відмовлявся називати ім'я свого гуру іншим людям. Біографії майстрів минулого розповідають, що тантричні майстри завжди тримали в таємниці свій шлях, гуру, мантри, які вони промовляли, а також свої тантричні знаряддя та предмети від сторонніх очей. Такі майстри ще існували навіть за мого життя. Хоча тибетці, як спільнота, загалом не змогли приховати тантричну практику, окремим людям це вдавалося досить добре. Одним з таких майстрів був мій учитель філософії, Кхенпо Аппе Рінпоче. Ми всі знали, що він був видатним тантричним практиком і вченим, але я жодного разу не бачив його вервиці. Його кімната в Непалі була порожня та проста. Він мав так мало речей, що тільки-но переступивши поріг, можна було побачити все, що в нього було. Я часто намагався углядіти його вервицю, але він завжди ховав її перед моїм приходом. Його вітвар, як правило, складався зі статуї Будди, офір води та тарілки з мандалою. Востаннє, коли я відвідував Рінпоче перед самою його смертю, я помітив, що він додав тарілку, повну суміші печива, фруктів, солодоців і зерна, що є дуже очевидною тантричною ритуальною субстанцією, яка називається «торма», і це точно не був перекус Кхенпо. То був єдиний раз, коли я бачив щось тантричне в кімнаті Кхенпо Аппе.

Минули ті часи, коли майстри ставилися до ваджраяни так, як Кхенпо Аппе. Якби я розповів цю історію своїм тибетським колегам, вони б роззявили роти від подиву. Більшість б мені не повірили. Сьогодні, куди не глянь, я бачу футболки, екранні заставки, плакати та екзотичні вервиці, натхненні ваджраяною, які відкрито демонструються.

Окремі послідовники можуть, якщо захочуть, тримати ваджраяну в таємниці. Це залежить від нас — хіба хтось може нас зупинити? Я особисто знаю західних учнів Дгарми, які є повною протилежністю легковірним і представляють себе зятими емпіриками або вченими. Вони на позір висміюють ритуали, але

таємно практикують тантру. Усвідомлення того, що ці таємні практики існують, підбадьорює мене та сповнює надією, що тантра продовжуватиме процвітати в цьому світі, хоча й таємно. Я хотів би, аби ви всі могли відчутти блаженство, яке відчуває той, хто вдає, ніби не практикує. Сьогоднішні практики ваджраяни роблять прямо протилежне! Вони хизуються собою та своєю практикою, помилково намагаючись досягти того самого блаженства. Багатьох сьогоднішніх непорозумінь щодо ваджраяни можна було б уникнути, якби й учень, і гуру поводитися так, як належить, і ніколи не говорили про свої стосунки та шлях.

Гуру Рінпоче відмовлявся навіть називати ім'я свого вчителя, натомість тибетці скрізь пишуть імена своїх вчителів. Деякі гуру наслідують західних лікарів і стоматологів, прикріплюючи до своїх входних дверей блискучі латунні таблички з гравіюванням їхньої приналежності до ваджраяни. Навіть так, я б скоріше порадив вам піти до гуру з латунною табличкою, який готовий говорити про свого гуру і вірний традиції свого гуру, ніж до одного з тих самопроголошених гуру, які з'являються за одну ніч наче гриби після дощу, і кожне висловлювання яких є плагіатом. Багато в чому збереження ваджраяни в таємниці від буддистів шравакаяни та бодгісаттваєни є чи не важливішим, ніж від мирян і небуддистів. Ваджраяна завжди була суперечливою просто тому, що ніколи не підлаштовувалася під громадську думку. Навіщо привертати до неї увагу зараз? Якщо ви прагнете представити духовний шлях широкому загалу, є багато інших буддійських вчень, про які ви могли б розповісти. Наприклад, про прекрасні, безтурботні, переконливі та заземлені вчення шравакаяни та тхеравади, що надихають; або про відважне, милосердне, осяжне, далекоглядне, великодушне вчення магаяни. Там, де це необхідно, ці вчення вміло підлаштовуються під соціальні очікування, так само, як серйозно налаштований, фізично незграбний батько готовий спробувати розсмішити своїх дітей, танцюючи, як ведмідь, або імітуючи Міс Піггі.

Ваджраяна в цілому — й особливо ануттара-йога (неперевершена йога-тантра) — не така. Ваджраяна не була створена для сумісності з самсарним життям. Мета як шравакаяни, так і магаяни — вирвати нас зі звичних рамок, у той час як саме вчення дається зсередини цих рамок. У ваджраяні все відбувається нестандартно з самого початку. Ви хочете бути всередині чи зовні? Це має бути або одне, або інше. Неможливо залишатися однією ногою в межах рамок, користуючись усіма перевагами перебування поза ними. Але це не означає, що ваджраяна якимось чином розходиться зі шравакаяною та магаяною — зовсім ні. Ваджраяна приймає вчення всіх інших колісниць і додає дещо до них. Незалежно від того, чи є між ними розбіжності, яких не уникнути, якщо ви

переконані, що ваджраяна має сенс і є правильним шляхом для вас, просто не хизуйтеся, будьте стриманими.

Тантричні тексти дуже детально пояснюють, чому ваджраяну, тантраяну та мантраяну слід тримати в таємниці.

1. Тантра є «самотаємною»

Кожен має природу будди, і тому кожен є буддою. Однак мало хто з нас знає, що має природу будди, адже вона є самотаємною. Майтрея чудово пояснив це в «Уттаратантрі». Якщо вам цікаво дізнатися більше про те, що сказав Майтрея (вчення відоме як «чотири парадокси»), спробуйте прочитати, а ще краще вивчити «Уттаратантру».

Суть у тому, що саме через те, що наша вроджена природа будди є самотаємною, а всі істоти є буддами, методи майстрів ваджраяни для збереження необхідної таємниці такі карколомні. Наприклад, я без жодних вагань прочитав би «Три слова» Гараба Дордже своєю віслюку, але сама думка про те, щоб прочитати їх випускника Гарварда або, що ще гірше, кхенпо, навченому в шедрі, одразу ж мене бентежить. Оскільки віслюк має (самотаємну) природу будди, читання «Трьох слів» вголос у його присутності створює причини та умови для того, щоб він зустрівся з цим вченням у майбутньому житті. Я спокійно ставлюся до цього, адже шанси, що віслюк порушить зі мною самаї ваджраяни, мізерні. Чимало інших методів створюють такий самий зв'язок, наприклад, звільнення через слухання, звільнення через бачення, звільнення через дотик тощо.

На відміну від віслюка, ум випускника Гарварду, як правило, по вінця напханий поняттями, міркуваннями та логікою, тому читати йому «Три слова» Гараба Дордже трохи ризиковано. Якщо він настільки відкритий умом, як стверджують (і повинні бути) інтелектуали, і не забруднений релігійним вихованням, то цілком може бути гарним вміщом для цього вчення. Чому? Тому що «Три слова» чудово демонструють емпіризм. Вони не використовують ні прикладів, ні логічних аргументів; це безпосереднє «вказання» на істинну природу. Випускник Гарварду з по-справжньому відкритим умом може оцінити такий підхід; він може навіть надихнутися почати практикувати нг'ондро, що було б чудово. Але, звісно, випускники Гарварду з відкритим умом — це рідкість. Більшість високоосвічених інтелектуалів такі ж пихаті та упереджені, як і багато рабинів, єзуїтів та фундаменталістських імамів, навчених у медресе, і всі вони мають океани упереджень. Тому я був би дуже обережним, розповідаючи про «Три слова» випускникові Гарварду.

Найсумнівнішим кандидатом може бути буддійський вчений,

якого ми називаємо «кхенпо». Чому? Навчати випускника Гарварду «Трьох слів» Гараба Дордже — це все одно, що пояснювати різницю між золотим самородком та шматком лайна: обидва мають жовтуватий колір, але на цьому їхня схожість закінчується. Навчати цього кхенпо, який знає про шуньяту і має уявлення про ріппу, все одно, що намагатися пояснити різницю між високополірованою латунню та чистим золотом. Виділити відмінності між ісламською філософією та філософією ваджраяни легко, але відрізнити кашмірський шиваїзм від ваджраяни практично неможливо. Коли дві філософії настільки схожі, будь-яка спроба відрізнити одну від іншої не тільки складна, але й небезпечна. Тантра є самотаємною, адже її дуже легко неправильно зрозуміти. Віслоки взагалі нічого не здатні зрозуміти, тому вони не можуть неправильно зрозуміти «Три слова» Гараба Дордже — ось чому їм можна читати вказівні настанови. У кхенпо набагато більше шансів неправильно зрозуміти їх, оскільки вони вже знайомі з подібними вченнями.

Сучасний приклад — це різниця між досягненням спокійного, вільного від стресу ума за допомогою техніки пам'ятування, та досягненням повного і досконалого просвітлення. Ці два стани ума схожі, але абсолютно різні — як латунь і золото. Більшість людей вважають, що, здобувши просвітлення, вони звільняться від емоцій, стресу, надії та страху і більше не відчуватимуть емоційних злетів та падінь у житті. Ті, хто практикує популярну техніку пам'ятування, вважають, що їхній вільний від стресу ум — це те саме, що й стан просвітлення. Це не так. Вільний від стресу ум людей, які практикують пам'ятування, подібний до латуні, тоді як просвітлення — до золота. І саме тому, що цю помилку так легко зробити, тантра зветься самотаємною.

2. Тантру легко неправильно зрозуміти й зловживати нею

Коли камфора правильно застосовується, вона знімає біль, коли ні — вбиває. Вчення ваджраяни, як-от «прийняття емоцій як шляху», так само легко використати не за призначенням. Учень може, наприклад, спробувати виправдати свою чергову істеріку практикою «прийняття емоцій як шляху», замість того, щоб робити те, що повинен: просто спостерігати за плином свого гніву.

3. Тантра така дорогоцінна

Тантра — це як сімейна реліквія, яка передається через десяти покоління. Уявіть, що ваша сім'я володіє першим фотоапара-

том Leica. З часом ви хочете передати його своєму синові, але йому тринадцять років, і він має звичку обмінювати свої речі на ігрове приладдя. Чи скажете ви йому, де знаходиться сейф з фотоапаратом Leica? Чи дасте йому код доступу?

Можливо, кращий спосіб пояснити необхідність зберігати ваджраяну в таємниці — це сказати, що ніхто не повинен чути жодного слова про ваджраяну, доки не буде ретельно і належним чином підготовлений. Чи навчили б ви тринадцятирічного підлітка, як з підручних матеріалів виготовити бомбу?

Ваджраяна — не єдиний шлях, який вимагає від новачків певної підготовки перед тим, як вони на нього зйдуть. Великі магаянські сутри сповнені порад про те, що не слід навчати шуңьяти початківців, які можуть легко неправильно її зрозуміти та впасти в крайність нігілізму. А тхеравадинська традиція набагато схильніша до того, щоб давати початківцям вчення про аніччу (мінливість) і дукку (страждання), аніж одразу знайомити їх з анаттою (відсутністю «я»).

Як би відреагувала мирська, допитлива людина, якби на лекції «Вступ до буддизму» першими поняттями, що пояснюються, були мінливість, шуңьята та неподільність самсари й нірвани? Чи стали б батьки, які хочуть бути гарними прикладами та життєвими наставниками для своїх дітей, знайомити восьмирічну дитину з буддизмом за допомогою лекції про шуңьяту? Якщо пощастить, восьмирічна дитина не зрозуміє жодного слова, але в неї може залишитися непохитне нігілістичне переконання, що життя не має сенсу. Чи варто пояснювати мінливість, шуңьяту і те, що «погане» та «добре» окремо не існують, самотній жінці в глибокій депресії, яка прийшла до вашого дгарма-центру в пошуках товариства та емоційної підтримки?

Спрямувати людину на шлях ваджраяни нелегко, і часто це надзвичайно складно. Але якщо людина хоче, щоб її спрямували на цей шлях, і здатна ним іти, це можливо. Ваджраяна не знає кордонів і не обмежена поняттям часу, тому її вчення працює так само добре в сучасному світі, як і в стародавні часи.

Як я вже казав і говоритиму далі, в жодному з тантричних текстів немає навіть натяку на те, що учнів слід негайно засипати вченням ваджраяни, щойно вони виявлять інтерес до Буддадгарми. Як рекомендує велика «Геваджра-тантра», новачків слід спочатку навчати найпростіших настанов, а потім — усім стадіям шляху та поглядам філософських шкіл. Ні гуру, ні учні, які керують дгарма-центрами, не повинні навіть думати про те, щоб пояснювати новачкові, що таке відданість гуру. Коли присутні нові учні, старші учні гуру повинні бути дуже обачними у ставленні до свого гуру. Як буддійські практики, ми завжди повинні поводитися відповідно до місця та часу.

Учні, які хизуються своєю відданістю, можуть підставити і себе, і свого гуру. Дехто з моїх так званих учнів регулярно діляться моїми недоїдками з гостями на обіді, не всі з яких навіть є буддистами. Складно навіть порахувати, скільки разів мені доводилося залагоджувати стосунки з абсолютно спантелеченими новими знайомими, коли вони з розкритими ротами дивилися на шматочок папаї зі слідами моїх зубів, який щойно піднесли їм з великою пошаною, ніби це була священна реліквія. Учні, які вдягають своєму гуру шкарпетки й взуття на очах у людей, які не мають жодного стосунку до ваджраяни, просто напрошуються на неприємності. Заради доброго імені Буддагarmi, не робіть видовище з зустрічей гуру та учнів. Не будьте підлабузниками та дуполизами. Публічні прояви такого роду вже завдали шкоди репутації ваджраяни, і якщо учні продовжуватимуть так поводитися, довіра до Буддагarmi буде повністю зруйнована.

Зараз, коли ваджраяну обговорюють публічно і в таких деталях, відвідувачі вашого дгарма-центру можуть почати ставити запитання про неї. Якщо можливо, намагайтеся цілком уникати розмов про ваджраяну. Замість цього зосередьтеся на прекрасному й абсолютно безризиковому вченні тхеравадинів, яке є набагато кращою відправною точкою, ніж шуньята. Поговоріть про мінливість і про те, що життя ніколи не приносить нам повного задоволення. Зосередьтеся на здоровому, переконливому, заземленому вченні. Якщо вас запитують про магану, підкресліть величезну мотивацію бодгісаттви просвітлити всіх істот. Зазначте, що оскільки всі ми маємо природу будди, просвітлення всіх істот є реальною можливістю, а не просто бажанням.

Ви можете ділитися простими техніками, такими як пам'ятування дихання або відчуттів у тілі, тому що це належить до емпіричного світу, який цінує очевидні, вимірювані переваги, які може принести пам'ятування. Але твердження «моліться гуру» ніколи не повинно злітати з вуст практика ваджраяни. Чому? Тому що все, що пов'язано з використанням жадання як шляху, повинно зберігатися в таємниці. Багато тибетців не замислюються над тим, щоб сказати комусь молитися гуру. У певному сенсі це звучить досить невинно, але молитва до гуру насправді є виключно тантричною практикою, яку слід тримати в такій же таємниці, як і зображення божеств у єднанні. Якщо ви молитесь своєму гуру, ви молитесь живій, дихаючій людській істоті, а це дуже легко неправильно трактувати — особливо в наші дні.

Якщо ви не можете уникнути згадки про ваджраяну, зосереджуйтеся на її погляді — тому, що, згідно з ваджраяною, все є чистим. Будь-якою ціною уникайте згадки про більш просунуті техніки відданості гуру, чистого сприйняття та беззаперечного послуху гуру. Замість цього поясніть, що, згідно з ваджраяною, ми

всі вже є буддами — зокрема й наші галасливі, злі сусіди — аленіхто з нас ще не усвідомив цього. Пізніше, коли нова людина буде готова почути більше, скажіть їй, що, згідно з магаяною, ми стаємо буддами після довгої та складної подорожі.

Послання ваджраяни дещо відрізняється, тому що вона говорить нам, що подорож і є метою. Вона також говорить нам, що ми вже є буддами, і все, що нам потрібно зробити — це усвідомити свою істинну природу і чинити відповідно до неї. Нерозумно вихвалити силу та ефективність таких технік, як відданість гуру, до певного часу. Почніть з навчання техніки шаматхи (санскр. *śamatha*) — «перебування в спокої», а потім поступово впроваджуйте віпаш'яну (санскр. *vipaśyanā*) — «ясне бачення». Після того як учні опанують основи віпаш'яни, розкажіть про нероздільність проявленості та порожнечі, що є вищим рівнем віпаш'яни, відомим як утпаттікрама (санскр. *utpattikrama*) або к'ерім (тиб. *bskyed rim*) — «стадія зародження» та сампаннакрама (санскр. *sampannakrama*) або дзогрім (тиб. *rdzogs rim*) — «стадія звершення». Тільки після цього можна говорити про квінтесенцію віпаш'яни — відданість гуру.

Намагайтеся не піддаватися на скандали та критику. І не дайте себе переконати, що ваджраяна не для нашого часу. Тантричні тексти говорять, що ваджраяна створена для сучасного світу. Тож будьте певні, що ті, хто має жагу до істини, хороші аналітичні здібності, прагнення до об'єктивності, потребу в емпіричних доказах та здорову недовіру навіть до найкращих підстав для довіри, є ідеальним вмістищем для вчення ваджраяни. Якщо, звичайно, вони готові спробувати тантру.

Передумови для шляху ваджраяни

Багато поетів, музикантів, художників і звичайно ж курців марихуани, які втікали від призову на війну у В'єтнамі та своїх капіталістичних країн, щоб піти стежкою гіпі до Індії, були мотивовані бажанням відкрити для себе альтернативний спосіб життя та нірвану. Але як саме вони розуміли нірвану?

Мотивація

Бірманський монах, що живе в печері й присвячує своє життя практиці віпассани, шукає зовсім іншої нірвани, ніж гіпі з Байрон-Бей. Цікаво, як би миролюбні гіпі відреагували, якби бірманський монах сказав їм, що їхньою єдиною мотивацією практикувати Дгарму має бути руйнування цього самого «я», щоб відкрити істину про те, що немає ніякого «я». Якщо немає «я», то хто тоді шукатиме нірвану? Хто досягне нірвани? Якщо ідея «я» — це ілюзія, тоді й бажання досягти нірвани також має бути ілюзією. Як би почувалися гіпі, якби їм сказали, що немає кого мотивувати й нічого робити? Що їхньою мотивацією має бути повна відсутність мотивації? Як би вони відреагували?

В ідеалі, як практик буддизму, ви вже погодилися, принаймні до певної міри, що ілюзорний світ є недосконалим. Напевно, ви вже відчуваєте нагальне бажання звільнитися від усіх ілюзій та досягти стану, в якому немає двоїстих розрізень. Саме це спонукає вас шукати правильний шлях та правильного провідника — гуру, майстра. Насправді, це те, що повинно мотивувати всіх нас слідувати за гуру, але часто це не так.

Більшість гімалайських народів, особливо тибетці, ставляться до своїх гуру як до політичних лідерів, настоятелів монастирів, кредиторів, лікарів та ворожбитів. Для декого гуру — це лише тепле тіло, біля якого не так самотньо. Замість того щоб використовувати гуру як шлях, який допомагає їм відірватися від ілюзорного світу й досягнути недвоїстості, гуру прив'язує і приковує їх до ілюзій. «Недвоїстість» стає просто ще одним словом.

Мотивація надзвичайно важлива. В ідеалі ми йдемо духовним шляхом, мотивовані бажанням досягти пробудженого стану — просвітлення. Але як ми можемо зародити таке бажання, якщо

насправді не знаємо, що таке просвітлення? Як може хтось захотіти випити м'ятного чаю, якщо не знає, який він на смак? Рішення Будди полягає в тому, щоб постійно заохочувати нас слухати та споглядати вчення. Ваджраяна не є винятком. Щоб переконати когось у користі м'ятного чаю, ми описуємо, як він пахне та смакує, і розповідаємо історії про його екзотичне походження. Ми також говоримо про його користь для здоров'я, а також про все інше, що може зробити м'ятний чай привабливішим. Щоб переконати учнів практикувати шлях ваджраяни, вчитель ваджраяни з ентузіазмом розповідає про те, наскільки безболісними та швидкими є її методи. Він каже, що застосовуючи їх, можна досягти просвітлення за одне життя.

Отже, однією з перших порад, які Будда дав своїм учням, було слухати, споглядати та практикувати вчення. «Слухання та споглядання» означає слухати й переконуватися, що ви досконально розумієте кожне слово вчення. Недостатньо просто слухати вчення, як цікавий подкаст під час пробіжки чи миття холодильника. «Слухання та споглядання» викладалось мільйони разів протязом століть, проте мало хто з практиків приділяє цьому належну увагу. Ви коли-небудь замислювалися, наприклад, чому «слухання» стоїть на першому місці? А «споглядання» — на другому, а «практика» чи «аналіз» завжди на останньому? Повинна бути причина для такої послідовності.

Застосуємо цю раду до прикладу з м'ятним чаєм. Одного дня ви чуєте про переваги й користь м'ятного чаю. Ви обмірковуєте почуте і наступного тижня вирішуєте почати щоранку пити м'ятний чай. Оскільки ви завершили практику слухання та споглядання, вашу практику можна описати як «отримання користі від переваг споживання м'ятного чаю». Ваш сусід також щодня п'є гарячий чай. Він готує його з ложки зеленої трави, про яку нічого не знає, заварюючи її в гарячій воді. Він не знає, що п'є м'ятний чай і не здогадується про його користь, йому просто подобається смак. Тому не можна сказати, що ваш сусід дотримується справжньої практики споживання м'ятного чаю.

Справжній вчитель ваджраяни повинен зробити слухання та споглядання обов'язковим для всіх своїх учнів. Насправді більшість учнів ваджраяни, і я також, часто занадто переповнені власними емоційними реакціями — любов'ю до свого гуру, наприклад, — щоб приділяти слуханню та спогляданню належну увагу. Боюся, це не зміниться.

Наші гуру приваблюють нас багатьма способами. Наприклад, вам може подобатися зовнішність гуру, його аура або чарівні атрибути. Або вас може захоплювати тибетська пишність та церемоніальність, або метушня, яку зчиняють помічники та монахи, або ж красномовне та переконливе вчення гуру. Це все

цілком прийнятні причини привабливості гуру, які можна потрібно застосовувати. А втім, справжній вчитель, як і справжній учень, повинні дбати про те, щоб залишатися вірними своїй початковій меті та баченню. Дуже важливо, щоб жоден із вас не збився зі шляху. Учень повинен завжди пам'ятати, що його мета — вирватися з цих дуалістичних тенет, а не просто кайфувати від них. А вчитель ніколи не повинен забувати, що його робота полягає не лише в тому, щоб давати виняткові вчення та наводити переконливі аргументи, а й в тому, щоб абсолютно точно певнитися, що кожен учень досягне або відкриє для себе стан недвоїстості.

Згідно з магаяною, наші вчителі — це лікарі, а ми, учні, — їхні пацієнти. Так само, як лікар повинен поговорити з пацієнтом та оглянути його, щоб поставити діагноз, лами повинні взаємодіяти зі своїми учнями. Але сьогодні на Заході більшість тибетських лам ледве знають імена своїх учнів, не кажучи вже про те, які у них проблеми, що їх турбує та бентежить, або чого вони насправді потребують. Мало хто з лам намагався зрозуміти походження своєї нової аудиторії або навіть спробував належно її навчати. Але так само, як лікар повинен керуватися бажанням вилікувати хворого, кожна дія лами повинна бути мотивована бажанням привести учня до просвітлення. Отже, мотивація як учня, так і лами однаково важлива.

Передумови

Моцарт був музичним вундеркіндом. Здається, він написав свої перші музичні твори перш ніж навчився ходити й вже у віці шести років грав для віденського імператорського двору. Якщо ви не є для ваджраяни тим, ким Моцарт був для музики — що в термінах ваджраяни означає «учень найвищих здібностей» — вам потрібні покрокові настанови та вичерпна духовна підготовка. Навіть такого генія, як Моцарт, доводилося навчати музичних технік та вмінням — його вчителем був батько — професійний музикант. Система ваджраяни завжди наполягала на тому, що учня ваджраяни повинен спрямовувати справжній гуру ваджраяни, а ретельне та методичне навчання мають тримати в абсолютній таємниці. Ваджраяна також наполягає на тому, що вчення ваджраяни ніколи не повинні надавати комусь без належної підготовки справжнім вчителем ваджраяни. Чому? З тієї ж причини, з якої вчений-ядерник ніколи не подумав би дати своєму синові погратися з атомною бомбою.

Останніми роками необхідність підготовки до шляху ваджраяни ігнорується не лише гуру, але й учнями, яких прива-

блює чарівність та екзотичність найшвидшого з усіх духовних шляхів. Деякі учні так прагнули якнайшвидше отримати ці вчення, що з усіх сил намагалися витягти їх у тантричних майстрів, чия доброта та наївність брали над ними гору.

Деякі з найвеличніших вчителів розв'язували цю проблему досить майстерно — я знаю про цей метод, бо сам бачив, як вони його застосовували. Майстер погоджувався дати наполегливим учням вчення, які вони просили, навіть якщо вони не були до цього готові, або таке вчення було не на часі. Потім, навчаючи, він цитував усі автентичні джерела, не згадуючи жодного слова роз'яснення з коментарів. Надавши своїм нетерплячим учням переконливу мозаїку автентичних цитат, майстер одночасно задовольняв прохання учнів та уникав давати їм більше інформації, ніж вони були готові почути.

Деяких великих майстрів неможливо було шантажувати, залякувати чи зваблювати, аби вони дали вчення, до якого амбітні, наполегливі нові учні ще не були готові. Але м'якшими, боязкішими та зворушливо добрими ламами було легше маніпулювати, бо вони не хотіли ризикувати розбити серце новому учневі. Ось чому найдобріші, найлагідніші лами іноді давали учням вчення, до якого ті не були готові. І, звісно, матеріально амбітні лами, які прагнули слави та тисяч учнів, були легкою здобиччю — вся стара психологія тут діє так само, як і в усіх інших сферах життя. Зрештою, те, чи даються певні вчення, чи ні, зводиться до законів попиту та пропозиції.

Майже всі тантричні тексти, такі як «Геваджра-тантра», наголошують на тому, що учнів спочатку слід навчити поглядів вайбгашики.¹⁵ Це все одно, що сказати іранцеві, що перед тим, як записатися на елітні курси боротьби сумо в Токіо, він повинен спочатку вивчити японську мову. Боротьба сумо не має нічого спільного з японською мовою, але для того, щоб вивчати боротьбу сумо в Японії, іранець повинен розуміти цю мову і розмовляти нею. Навчити нового учня тантричного погляду вайбгашики — це все одно, що навчити іранця японської мови.

Традиційно ваджраяна завжди систематично проводила учня через усі різні погляди, представлені кожною з філософських шкіл. Такий підхід сьогодні практично невідомий — ситуація, яка сама собою приголомшує. Без ґрунтового розуміння поглядів вайбгашики не може бути основи для взаєморозуміння між учителем та учнем, не може бути чітких ліній комунікації — це

¹⁵ Прим. пер.: вайбгашика (санскр. *vaibhāṣika*, тиб. *bye brag smra ba*) — школа шравакаїни раннього буддизму, яка виокремилась із більшої школи сарваствіади. Ця школа особливо відома своєю всеосяжною традицією Абгідгарми.

все одно, що намагатися навчити kota квантової фізики. Але тантричні тексти на цьому не зупиняються. Тантра настійно рекомендує потенційним учням ваджраяни закласти міцний фундамент буддійських знань та досвіду, перш ніж приступити до ваджраяни: спочатку вчення саутрантики,¹⁶ потім чіттаматри, далі мадґ'ямаки.

Ануйога-тантра є втіленням тантричного вчення про недвоїстість, але перед тим, як її викладати, учні повинні спочатку познайомитися з двоїстістю. Що таке «двоїстість»? Що таке «недвоїстість»? Що повинно бути недвоїстим? У тантричних текстах чітко сказано, що це перше, що повинен знати учень. Коли викладач астрофізики читає лекцію про Великий вибух, він спочатку описує всесвіт таким, яким він є сьогодні. Після того як цей контекст буде чітко окреслено, він може перейти до теорії того, як все почалося — Великого вибуху. Але теорія матиме сенс лише тоді, коли в учнів вже буде чітке уявлення про те, що таке всесвіт.

Один чи два зі старших учнів Трунгпи Рінпоче розповідали мені, що він не давав їм посвяту Ваджрайогіні, доки вони не дотримувалися його вчень близько п'яти років. На той час вони вже мали отримати вчення про три колісничі буддійського вчення та вчення Шамбали про плекання впевненості та роботу зі своєю внутрішньою психологією. Якщо це правда, то саме так слід викладати ваджраяну.

Однією з причин написання цієї книжки є те, що чимало лам, не лише Сог'ял Рінпоче, давали такі високі вчення, як атійога, перед цим не знайомлячи учнів з найголовнішими буддійськими принципами. Деякі з цих лам потім вимагали непохитної відданості від цих самих нових учнів. Слід додати, що я особисто не був свідком цього, інформація була передана мені третіми особами, чії повідомлення могли бути вибірковими. Однак я зустрічався з учнями деяких із цих лам, і з наших розмов стало очевидно, що, хоча вони, безумовно, отримали настанови з атійоги, вони не мали жодного уявлення про основоположні буддійські вчення. Ось чому я дійшов висновку, що лами не підготували учнів належно до отримання вчення ваджраяни.

Тут я мушу нагадати, що я глибоко затьмарена людина. Як буддист, я вірю, що все, що я сприймаю, є моєю власною проекцією — мої моральні, духовні та політичні цінності, розрізнення, які я роблю, і навіть моє особисте розуміння добра та зла.

¹⁶ Прим. пер.: саутрантика (санскр. *sautrāntika*, тиб. *mdo sde pa*) — школа шравакаїни раннього буддизму, яка виокремилась із більшої школи сарваствіади. Ця школа зокрема не визнає Абгідгарму як остаточне вчення Будди.

Оскільки моє сприйняття є тільки моїм власним, хто я такий, щоб судити Соґ'яла Рінпоче чи будь-кого іншого? Я знаю, що перебуваю в омани, і ясно усвідомлюю, що те, що я збираюся написати, ґрунтується виключно на моїх власних дуалістичних проєкціях. А втім, мені завжди здавалося, що головним недоліком підходу Соґ'яла Рінпоче було те, що він не зміг належним чином підготувати своїх учнів до вчення ваджраяни.

Звісно, ніколи не слід забувати, що багато учнів Ріґпи відчують, що отримали величезну користь від стилю викладання Соґ'яла Рінпоче, і залишаються непохитно відданими йому. Я не сперечаюся з жодним з цих учнів. Якщо вчення Соґ'яла Рінпоче справді принесло вам користь, якщо ви не просто кайфували чи блаженствували в створеній ним атмосфері, якщо ви справді зменшили прив'язаність до «я» і до мирського життя, то його вчення, мабуть, спрацювало. Ми завжди повинні пам'ятати, що Соґ'ял Рінпоче не був самопроголошеним гуру, він був частиною автентичної традиції, і саме тому зараз ми можемо так детально дослідити, що пішло не так. Сподіваюсь, наше дослідження буде корисним для майбутніх учнів ваджраяни. Якби Соґ'ял Рінпоче був самопроголошеним гуру-«грибом», у нас не було б основи для вивчення його дій, не було б традиції, до якої можна було б звернутися, не було б текстів, учень чи настанов для консультацій. І з ким би ми могли поговорити про те, як і чому все пішло не так?

Спробуйте уявити світ, повний вчителів ваджраяни, які не готують своїх учнів до вчення ваджраяни. Ці вчителі пропускають традиційний перший крок — ознайомлення учнів з основними вченнями буддизму і не переймаються тим, щоб перевірити, чи учні до кінця вірно зрозуміли те, чого їх навчають. Натомість вони відразу переходять до маґасандгі (санскр. *mahāsandhi*) — дзоґчен (тиб. *rdzogs chen*) та маґамудри (санскр. *mahāmudrā*) — найвищих вчень йоґа-тантри.

Тут є два важливих моменти для роздумів.

1. А що як сам вчитель ваджраяни є повним невігласом? Раптом він сам не знає, чого навчати і як навчати? Все, що він робить, це повторює фрази «спочивайте в природі ума», «перебувайте в теперішньому моменті» і «не заціклюйтеся на минулому або майбутньому», а потім називає це «маґасандгі» або «дзоґчен». Ось і все. Але потім він каже: «Оскільки я дав вам вчення маґасандгі, тепер я ваш гуру. Ви повинні робити все, що я скажу. Негайно виверніть свої гаманці!».

2. Припустімо, що вчитель є справжнім і кваліфікованим, щоб навчати магасандгі. Припустімо також, що учень не має найвищих здібностей — ми знаємо, що коли вчитель демонструє особливий знак, учень його не «розуміє». Тому його навчають техніки «перебування в теперішньому», і, хоча він отримав учення про шаматху та віпаш'яну, він не був належним чином підготовлений до отримання вчення ваджраяни.

У цьому прикладі заковика полягає в тому, що, хоча вчитель знає, як навчати «перебувати в природі ума», «бути в теперішньому моменті», «не зацикловатися на минулому або майбутньому», всі ці твердження можна знайти й в найпростіших вченнях шаматхи та віпаш'яни. Тому учень вважає, що він все це вже чув і що в магасандгі немає нічого особливого. Для учня це величезна втрата.

Нг'ондро

Лами часто кажуть учням, що першою практикою на шляху ваджраяни є нг'ондро. Це гарний початок. Але ми повинні пам'ятати, що нг'ондро — це не просто накопичення кількості повторень. Ми практикуємо нг'ондро для того, щоб розвинути стійке переконання в істинності вчення й посилити наше прагнення вистрибнути з коробки, яку ми називаємо «самсарою». До речі, самсара — це не просто ще один пентхаус, ще одна машина чи золоте намисто. Самсара охоплює всі наші важко здобуті права людини, такі як свобода слова та рівні можливості, світські системи, такі як парламентська демократія, а також всі наші умовності та упередження — все, чого ми навчилися й чого не навчилися.

Уявімо, що протягом шести років ви вивчаєте мадг'ямаку з чудовим вчителем. Успішно завершивши навчання, ваш учитель дає вам останню настанову: «А тепер забудьте все, чого ви навчилися». Суть нг'ондро полягає в тому, щоб розвинути фундаментальну недовіру до своєї освіти. Сучасні цінності спонукають кожного забивати мозок якомога більшою кількістю інформації. Індійські цінності, які, на жаль, зараз практично зникли, спонукають нас вивчити все, що тільки можливо, а потім відучитися від цього.

Тільки-но ми відчуваємо захоплення всім тим, що Будда говорив про залежне виникнення, шуньяту та недвоїстість, його вчення починає набувати сенсу. Що більше сенсу має вчення, то більше зусиль ми докладаємо до того, щоб вирватися з цієї сам-

сарної коробки завдяки слуханню та спогляданню. Ці практики є незамінними для нашого плану втечі, тож я щиросердно їх рекомендую — особливо вчення про буддійський погляд. Лише один тиждень вивчення мад'ямаки значно покращить ваше цінування погляду, після чого нг'ондро набуде абсолютно нового значення. Замість того щоб шукати прихистку в людині на ім'я Будда, яка жила 2500 років тому і має вигляд бронзової статуї, практика прихистку стане капітуляцією перед істиною, що є чимось на кшталт капітуляції перед тим фактом, що «вогонь» означає «гарячий». Це і є «знаходження прихистку».

Коли ви знаєте, що все, що, як вам здається, ви сприймаєте, є лише проекцією, тоді об'єкт і його позначення — ваза, квіти тощо — більше не є окремими чи розділними. Ви усвідомлюєте, що ваше власне сприйняття — це омана, а омана призводить до безперервної тривоги, болю та страждань. Поступово ви переконуєтеся, що вірити в «я» — це те саме, що приймати опудало за живу людину. На цьому етапі у вас не буде жодних сумнівів аби розчавити невсипущого, важко вловимого таргана егоїзму, який до цього часу відривав вас від справжньої турботи про інших. Це дозволяє легко практикувати сприйняття інших як принаймні не менш важливих, ніж ви самі, якщо не важливіших. Це і є «зародження бодгічїтти».

Тепер ви повністю підготовлені й на сторожі щодо всього, що може відвертати вас від істини — погляду ваджраяни. Щоразу, коли ви помічаєте чинник, який відволікає, ви відкидаєте його. Це і є «практика Ваджрасаттви».

Прагнучи поглибити своє розуміння скарбниці істини, ви читаете більше книг і слухаете більше вчень. Незабаром ви усвідомлюєте, що слухання та читання самі собою не дають вам здатності зрозуміти істину; що сам акт навчання ув'язнює вас у логіці, міркуванні та мові. Вам потрібно прорвати береги вашої річки навчання і дозволити воді знань линути й розтікатися. Вам потрібно вирватися з власноруч створеної в'язниці логічного мислення. Ця здатність вирватися називається «заслугою», а заслуга має багато форм. Можна навчитися розуміти та цінувати мистецтво, але справді новаторські художники — наприклад, Пікассо — роблять все можливе, щоб порушити якомога більше правил. Здатність порушувати правила — це заслуга, а заслуга робить вас вільними. Тільки-но ви це усвідомлюєте, накладання рису на якусь дурнувату тарілку набуває зовсім іншого значення, поки, врешті-решт, ви дійсно не побачите жменю рису як галактику. Це «офірування мандали».

Слухання та споглядання вчення переконують вас у тому, що ваші забруднення тимчасові — їх можна усунути. Коли всі забруднення усунуто, ви тимчасово позначаєте те, що залишилося, як

«будда». Тепер ви прагнете розкрити й оголити цього будду — вашу природу будди — і найшвидший метод для її розкриття — це «гуру-йога».

Відтепер ваш ентузіазм щодо відкриття будди всередині себе буде таким же сильним, як і мій ентузіазм щодо наступного футбольного матчу Ель Класіко. Коли я дивлюся футбол, я прагну справжніх вражень від перегляду наживо блискуче реалізованого пенальті, який вирішує долю турніру. Якщо в той самий момент, коли пробивається пенальті, друг відриває мене, пропонує чашку чаю, я, напевно, вважатиму це перешкодою.

Коли ви практикуєте гуру-йогу, ваш ентузіазм стає настільки сильним, що все, що б ваш гуру не попросив вас здійснити для нього — зробити ксерокопію або віддати свій новий «Мерседес», — ви робите з радістю. Якщо ви добре підготувалися до того, щоб почути те, що для інших звучить як безглуздя — наприклад, «спочивайте у природі ума», — то коли ці слова нарешті злетять з уст вашого гуру, вони одразу ж набудуть досконалого сенсу. Коли потім ваш гуру каже: «Тепер ви повинні робити все, що я скажу», — ви відчуваєте глибоке почуття честі та вдячності. Це, мабуть, схоже на відчуття від посвяти в лицарі королевою Єлизаветою.

Ваджраяна не для вас

Культура та традиції відіграють велику роль у тому, чи здатні ми сприйняти мудрість, яка не є двоїстістю. Історії, які ми чуємо про величезний пантеон божеств Індії, ще більш казкові, ніж ті, що оповідають у європейських казках. В одній історії керує Калі, а всі інші боги й богині ловлять кожне її слово, в іншій — порядкує Шива. Плинність кожного аспекту індійських богів очевидна в багатьох творах стародавнього мистецтва Індії. На одній фресці володар Браhma є центральним божеством, а Сарасваті схиляється до його лотосових стіп, а на іншій усе навпаки. Божества також по черзі стоять одне на одному. Шиву, наймогутнішого з богів, руйнівника світів, іноді зображують лежачим на спині, а Калі стоїть на ньому. У десятках історій володар Ганеш, бог-слон, бог мудрості, робить найдурніші речі.

Фізична форма надзвичайно адаптивних індійських богів ніколи не є фіксованою, тому що їхня форма залежить від завдання, яке вони мають виконати. Така універсальність пронизує всю індійську культуру. На відміну від більшості інших культур, індійське прокляття, ворожіння, прикмета чи талісман сьогодні приносить невдачу, а завтра — удачу. Повсякденне життя мінливе. Ніщо не є фіксованим чи викарбуваним у камені. Те, що було несприятливим вранці, стане сприятливим до настання вечора, і навпаки.

Я добре пам'ятаю, як летів з Делі до Керали в літаку, повному гарно вбраних гіджр.¹⁶ Окрім екіпажу, я був єдиним не-гіджра на рейсі. Я був настільки здивований, побачивши їх, що не зміг стриматися і запитав, куди вони летять. Благословити шлюб дочки дуже заможної родини, сказали вони. Їхні очі сяяли від хвилювання та гордості за те, що їх запросили на таке величезне світське весілля. У звичайному житті більшість індійців зневажають та уникають гіджр, бо вважають їх поганою прикметою. Але на весіллі вони є святиною, і їхня присутність приносить благословення. Тому їхне тепло вітають на святкуваннях і ставляться до них як до почесних гостей.

¹⁶ Прим. пер.: гіджра (гінді *hijra*) одна з каст недоторканих в Індії, Бангладеш і Пакистані, в яку входять представники «третьої статі» — інтерсекс-люди, трансгендерні жінки тощо. Члени спільноти гіджра зазвичай воліють називати себе «кіннар» або «кіннер», на честь міфологічних істот кіннар, які були надзвичайно обдарованими співаками та танцюристами.

Індійці звикли до того, що сьогоднішня погана прикмета завтра стане сприятливою, тому тантра надзвичайно добре пасує до індійського менталітету. Ми ніколи не повинні забувати, що ваджраяна зародилася в Індії. Побачивши всіх тих гіджр у літаку в той день і спостерігаючи за тим, як екіпаж літака ставився до них з надзвичайною добротою, я втратив дар мови. Це змусило мене замислитися, чи моя власна тибетська культура достатньо зріла, щоб увібрати в себе двоїстість, яка одного дня цурається соціальної групи, а наступного — вшановує її. Чи є тибетці такими ж гнучкими, як індійці? Чи справді тибетська культура підтримує «недвоїстість» тією мірою, якою це може і робить індійська культура?

Етичні та моральні відмінності країни та бренд політкоректності вкорінені в її культурі. Якби історію про Червоний Капелюшок перенести в Індію, індійським дітям могли б розповісти, що лиходій вовк насправді був святим. Чи могло б таке статися в Європі? Не сьогодні. Тибетські казки розповідають про святих та лиходіїв, тому вони відносно чорно-білі. Індійські міфи та легенди зовсім інші, оскільки як нація індійці не лише почуваються комфортно з недвоїстістю, вона вкорінена в їхній культурі — можливо, в їхній ДНК. Найближчим відомим мені європейським еквівалентом індійських богів є боги Стародавньої Греції. Зевс, Гера та Посейдон без проблем могли бути одночасно мудрими та дурними, чесними та злочинними, заздрісними та пихатими, і вони ніколи не боялися здаватися божевільними. На жаль, відколи християнство витіснило грецький пантеон, грецькі боги залишилися лише в міфах та легендах, тоді як індійських богів досі шанують.

Маньджушрі зазвичай називають богдїсаттвою та вчителем усіх будд, але існує певна неясність щодо того, хто він або що він насправді собою являє. В одному реченні Міпхам Рінпоче стверджує, що Маньджушрі не має синього, помаранчевого, білого чи зеленого кольору, а в наступному — що Маньджушрі може бути синім, помаранчевим, білим чи зеленим. Тільки в Індії ієрархії перевернуті догори дригом, коли добро і зло переміщуються туди-сюди, а божества міняються місцями зі своїм почтом. Універсальність — чудовий приклад індійської культури.

А втім, Індія дуже змінилася за останні роки. Сім століть панування великих моголів, а потім два століття британського правління навчили індійців зневажати життєрадісну стійкість та адаптивність своєї культури, надаючи перевагу чіткому розмежуванню чорного і білого, правильного і неправильного, а не багатій та хаотичній культурній спадщині своєї країни.

Якщо ви не можете оцінити гнучкість та розмиті межі, і якщо ви не наважуєтесь розпочати життєву пригоду без суджень та

приписів, ваджраяна не для вас.

Люди — збочені істоти. Як тільки нам кажуть «це не для вас», чим би «це» не було, воно раптом стає єдиним, чого ми прагнемо. Отже, коли ви читаєте «ваджраяна не для вас», першою вашою думкою може бути те, що це твердження саме собою доводить, що пліткарі мають рацію і я справді елітарист або навіть расист. Звісно, ви можете так думати, якщо бажаєте. Але заради самих себе, будь ласка, дуже ретельно обміркуйте свій вибір шляху. Чи дійсно ваджраяна — найкращий для вас варіант? Це питання, над яким слід постійно замислюватися. Кожен тантричний текст радить і заохочує учнів дуже добре подумати, перш ніж стати на тантричний шлях. Запитайте себе: «Чи дійсно я готовий отримувати тантричне вчення й застосувати його на практиці?».

Ознакою хорошого, кваліфікованого вчителя є те, що він завжди попереджає учнів про наслідки поспішних рішень. Деякі продовжують закликати навіть досвідчених практиків ретельно розмірковувати над тим, на що вони підписалися, так, ніби кожен день — перший.

Учні, які починають вивчати ваджраяну, підбадьорюють себе спогляданням численних переваг ваджраяни. Вона приносить блаженство, легка, пропонує безліч методів і не вимагає від практиків самобичування, покаюння тощо. Але ми ніколи не повинні забувати, що якщо ми порушимо будь-яку з наших обітниць, це матиме наслідки, деякі з яких досить тривожні. Тож дослідіть свої переконання і почуття якнайретельніше. Це дійсно працює. Щоб допомогти вам зрозуміти, що потрібно для того, щоб бути учнем ваджраяни, поставте собі наступні запитання. Принаймні, ця вправа дасть вам поживу для роздумів.

Що потрібно, аби стати учнем ваджраяни?

1. Камінчик не може бути учнем ваджраяни. Інакше кажучи, щоб йти шляхом ваджраяни, вам потрібно мати ум.

Чи є у вас ум?

☒ Так ☐ Ні

Як бачите, я поставив за вас галочку в першому пункті.

2. Щоб йти шляхом ваджраяни, ви також повинні мати природу будди.

Чи є у вас природа будди?

☒ Так ☐ Ні

3. Щоб йти шляхом ваджраяни, ваші емоційні забруднення обов'язково мають бути тимчасовими та усувними.

Чи є ваші емоційні забруднення тимчасовими та усувними?

☒ Так ☐ Ні

Три найважливіші якості практика ваджраяни: ум, природа будди та емоційні забруднення. Вам не потрібно турбуватися про те, чи є вони у вас, тому що, подобається вам це чи ні, ум, природа будди та емоційні забруднення є фактами життя для всіх людей. Навіщо вам потрібні забруднення? Якщо немає забруднень, немає шляху. Який сенс мити чашку, якщо вона не брудна?

4. Щоб йти шляхом ваджраяни, ви повинні визнати, що цей дуалістичний світ і життя нескінченно марні.

Чи бачите ви марність цього мирського життя?

☐ Так ☐ Ні

5. Щоб йти шляхом ваджраяни, ви повинні прагнути до звільнення, не тільки для себе, але й для всіх істот.

Чи прагнете ви звільнити себе та всіх істот?

☐ Так ☐ Ні

6. Щоб йти шляхом ваджраяни, ви повинні розуміти й цінувати, принаймні інтелектуально, поєднання проявленості та порожнечі — Інакше кажучи «парадокс».

Чи приймаєте ви парадоксальну природу єдності проявленості та порожнечі в усіх аспектах феноменального існування?

☐ Так ☐ Ні

7. Щоб йти шляхом ваджраяни, вам потрібно прийняти, що все, що ви сприймаєте, є вашою власною, унікальною проекцією. Я маю на увазі все — від книжки, яку ви зараз читаете, до зачіски Дональда Трампа.

Чи визнаєте ви, що все, що ви сприймаєте, є вашою власною, унікальною проекцією?

☐ Так ☐ Ні

8. Якщо ви відповіли «так»:

Оскільки ви визнаєте, що все є вашою власною проекцією, тепер погляньте на свій так званий «ум», «проектор».

Чи має ваш ум колір або форму?

☐ Так ☐ Ні

9. Якщо ви відповіли «ні»:

Хто знає, що в нього немає кольору та форми? Знання, усвідомлення порожнечі.

Чи бачите ви тепер, що ум — не порожній?

☐ Так ☐ Ні

Тибетський хлопчик вислизає з материнського лона в кімнату, заповнену тантрами ваджраяни. Його родина може похвалитися сімома поколіннями практиків тантри. Цей тибетський малюк не має жодних ознак, необхідних для того, щоб вважатися тантриком, як і донька російського православного християнина у восьмому поколінні, чії очі блакитні, як бірюза, волосся руде, як корал, а шкіра біла, як перли.

Якщо ви відповіли «ні» на будь-яке з наведених вище запитань (окрім восьмого) або не можете відповісти на жодне з них, але все одно вважаєте, що маєте право стати практиком ваджраяни, мушу сказати, що ви ходите по тонкому льоду. Будь ласка, подумайте ще раз. Давати вам вчення ваджраяни — це все одно, що давати трирічній дитині право голосу на переговорах про розлучення її батьків. (До речі, причини того, чому її батьки не повинні сваритися перед донькою, повинні бути набагато вагомішими, ніж причини залучення її до такого роду сімейних дискусій).

Сподіваюся, ви зрозуміли, що сенс цього опитувальника не в тому, що всі дгарма-центри повинні тепер роздавати його потенційним учням ваджраяни для заповнення. Це лише приклад того, як повинні мислити практики ваджраяни.

Аналізуйте! Аналізуйте!

Аналізуйте все. І знову ж таки, я маю на увазі все, включно з вашими особистими інтерпретаціями добра й зла, початку, середини й кінця, моралі, світської та релігійної етики, правильного й неправильного, і, звичайно ж, того, як ви ставитеся до гуру. Аналізуйте доти, доки цінність і навіть саме поняття аналізу не досягне межі упередженості.

Засновник Буддадгарми, Будда Шак'ямуні, завжди наголошував на важливості постійного аналізу абсолютно всього і дав нам всі вчення, необхідні для того, щоб робити це ретельно та ефективно. Буддисти продовжують докладати багато часу та енергії до вивчення цих вчень. Прамана (буддійська логіка) і, звісно ж, мадг'ямака надають нам інструменти, необхідні для деконструкції всіх можливих поглядів.

У певному сенсі, велика частина буддійської філософії прис-

вячена тому, як не приймати нічого за чисту монету. Натомість ми вчимося конструювати витончений сумнів, а потім вчимося сумніватися в самому сумніві, деконструюючи вперті причини, через які ми сумніваємося в першу чергу. Коли ми розберемо наші сумніви на складники й переконаємо себе в тому, що все виникає з нічого, ми можемо нарешті відчувати проблиск того, що буддисти називають «відданістю».

«Сумнів» та «віра» — це два боки однієї медалі. Обое є важливими складниками духовного шляху. Так само, як неможливо приготувати каву без гарячої води та кавових зерен (бажано свіжозмелених), постійна взаємодія між вірою та сумнівом є життєво важливою на духовному шляху. Віра руйнує сумніви, а сумніви руйнують віру. Неможливо спочатку усунути всі свої сумніви, а потім повністю повірити кожному слову вчення — немає сумніву, а значить і віри. У міру того, як наші сумніви стають гострішими, глибшими та витонченішими, такими ж стають і наші переконання, що робить взаємодію між сумнівом і вірою надзвичайно корисною.

Класичний ваджраянський приклад порівнює духовний шлях із гостренням ножа. Під час гостріння ножа зношуються як точильний камінь, так і метал леза, і саме це «зношування» творить феномен гострого ножа. Загальне буддійське вчення говорить про виклики, проблеми та рішення, з якими ми стикаємося на своєму духовному шляху, тоді як ваджраяна — тантраяна — вчить, що ми повинні «зносити» як проблеми, так і рішення. І, до речі, якщо ви спробуєте залишити собі на пам'ять хоча б одне з цих рішень, воно майже одразу стане проблемою.

Чи вітаєте ви себе з тим, що маєте хороші аналітичні здібності, відкритий ум, прогресивний світогляд та здорову повагу до наукового методу? Якщо так, то ви, мабуть, не усвідомлюєте своїх найглибших, закорінених, звичних моделей мислення, які, якщо їх виявити, демонструють, що ви далеко не найліберальніша людина на планеті, а навпаки — найконсервативніша.

Спираючись на достовірні історичні та наукові докази, мало хто з істориків, ймовірно, визнає, що історія, яку ми називаємо «Магабгарата», насправді відбулася. Проблема в тому, що коли ми говоримо про докази, то маємо справу з продуктом людського ума. Ум — це те, що формує думку. Всі форми дебатів та аналізу вимагають наявності ума — два камені не змогли б обговорювати достовірність наявних доказів. Проте довіра до висновків упереженого ума є коренем сліпої віри. Якщо ви не бажаєте аналізувати та деконструювати власну аналітичну систему, ваджраяна не для вас.

Якщо ви твердо вірите в час не як у відносну істину, а як в абсолютну реальність, що має початок і кінець — Буття та Арма-

геддон, — не тільки ваджраяна не для вас, але й шправакаяна теж. Віра в абсолютні початки та кінці також означає віру в абсолютну причину. Жодна з буддійських шкіл не вірить в абсолютну причину. Традиція тхеравадинів, наприклад, вірить в абсолютне «зараз».

Час — це вигадка, хоча й надзвичайно потужна та переконлива. Тож якщо ви вважаєте, що Будда був звичайною людиною, яка народилася в Лумбіні, відмовилася від сімейного життя, переселилася до Магадги й почала вчити, і це все, що можна сказати про нього, то ваджраяна не для вас.

Якщо ви не можете прийняти, що «бінду» (що є чимось на зразок ДНК) — це Будда, тоді ваджраяна не для вас. Якщо вам складно повірити в те, що мирське пізнання, яке ви переживаєте зараз, читаючи це речення, є Буддою, то ваджраяна не для вас.

Якщо ви не можете зрозуміти, що плодом вашої подорожі є не що інше, як стан, який ви переживаєте в цей самий момент, то ваджраяна не для вас.

Інакше кажучи, якщо ви вважаєте, що досягти стану будди можна лише пройшовши незліченні процедури впродовж кількох еонів, то ваджраяна не для вас.

Якщо ви висміюєте міфи та легенди, зараховуєте їх до категорії казок (як Червоний Капелюшок) і вважаєте, що всі казки вже замінені історичними фактами, то ваджраяна не для вас.

Азійці, особливо індійці, досить комфортно почуваються, обгортаючи історію в міфи та легенди. Але як говорити з людьми, для яких минуле та майбутнє є надзвичайно важливими, але які так мало цінують теперішнє? Як говорити з людьми, настільки зануреними в минуле і натхненними візіями майбутнього, що вони практично не помічають сьогодення? Як люди з культур, для яких історія не має великого значення, говорять з тими, чії культури настільки «історико-центричні»? Культури, сформовані авраамічними релігіями — наприклад, двома найбільшими релігіями світу, християнством та ісламом, та їхньою батьківською релігією юдаїзмом — постійно озираються на свою спільну історію. Як люди, для яких все відбувається тут і зараз, у цю мить, можуть говорити з тими, хто постійно озирається назад? У найкращому разі спілкування буде обмеженим, як розмова між собакою та котом. Як сказати людям з культури, яка негативно ставиться до сексу, вважаючи сам акт аморальним, табуйованим, брудним та ганебним, що секс також може бути шляхом?

Якщо ви вважаєте, що шлях повинен давати чіткі визначення, чітко класифікувати проблеми та рішення, ділити світ на протагоністів та антагоністів — як у Голлівуді на лиходіїв та добряків — то ваджраяна не для вас. Чому? Тому що ваджраяна відмовляєть

ся бачити розрив між рішенням та проблемою. Так само, як гомеопати пишаються використанням отрути, яка спричиняє хворобу, для її лікування, ваджраяна пишається використанням проблеми як рішення.

Ваджраяна ніколи не була загальноприйнятою системою і ніколи не повинна нею стати. Тому малоймовірно, що вона коли-небудь буде прийнята загальновизнаними мислителями. Протягом століть її вчення та практика трималися в таємниці, і тому неминуче були доступними лише для обраних. І, можливо, саме через її винятковість її методи так легко розіп'ясти на суді громадської думки.

З погляду ваджраяни, викликає занепокоєння той факт, що так багато тибетських лам, які публічно практикують ваджраяну, зараз такі популярні. Чи не намагаються деякі аспекти ваджраяни втиснути в суспільний мейнстрим?

Якщо ви не можете прийняти, що ваші недосконалості ілюзорні, тимчасові та усунні, ви не зможете прийняти, що ваша справжня природа — божество, втілення милосердя та мудрості. Якщо це так, то ваджраяна не для вас.

Якщо ви боїтеся суперечок і підкоряєтеся соціальним очікуванням, або якщо ви налаштовані бути радикальними, дратівливими й порушувати соціальну гармонію, то ваджраяна не для вас.

Можливо, вам буде відносно легко відмовитися від другої машини й жити просто, але якщо ви не бачите, що все в матеріальному, самсарному світі є фундаментально недосконалим та незадовільним, і що все, чим ми володіємо, цінуємо та плекаємо, є фатально недолугим, безглуздим та оманливим, включно з такими ідеологіями, як демократія та свобода слова, то не тільки ваджраяна не для вас, але й шравакаяна теж.

Ваше серце може розриватися, коли ви бачите знімок дитини, яка голодує, в Південному Судані чи Ємені, але якщо ви не відчуваєте співчуття до Дональда Трампа, то не тільки ваджраяна не для вас, але й магаянський шлях бодгісаттви.

Якщо ви з презирством ставитеся до шравакаяни, магаяни та всіх інших автентичних релігійних духовних систем світу, то ваджраяна не для вас.

Ваджраяна — це не догма; я сумніваюся, що якийсь духовний шлях може бути менш догматичним, ніж буддизм, а надто ваджраяна. Однак переважна більшість людей у цьому світі поважають і покладаються на обґрунтування та логіку, що робить ваджраяну занадто авангардною для більшості.

За однією з версій індійської легенди, дружина Шиви, Парваті, була першою, хто попросив його навчати тантри. Хоча спочатку він відмовився, вона наполягала, аж поки він не погодився, але за однієї умови. «Я навчу тебе тантри, — сказав Шива, —

але коли я це робитиму, ми повинні бути в єднанні, тому що справді почути тантричні вчення можливо лише тоді, коли ти глибоко закохана».

Для моралістичного ума це може здатися трохи збоченим, ба навіть хворим. Але хіба закоханість не змушує кожного дивитися на світ під зовсім іншим кутом? Закоханість змінює наше мислення. Навіть відточена логіка й обґрунтування найскептичнішого вченого, суворо емпіричного дослідника, руйнується в ту мить, коли він закохується. Як практики ваджраяни, ми прагнемо вийти за межі раціонального та нераціонального та мислити поза цими двома рамками.

Зараз тантрики-початківці серед вас, можливо, відчуваються трохи пригніченими. Втіштеся тим, що сам найвищий Ваджрадгара сказав, що якщо ті, хто живе обґрунтуваннями, логікою та доказами, бодай на наносекунду відчують потяг до магічного та глибокого шляху ваджраяни, у них напевно є з ним зв'язок. Якщо ви готові інвестувати в цей зв'язок, ви маєте всі необхідні якості, щоб стати на шлях ваджраяни.

VIII

Ваджраяна для вас

Ми всі починаємо життя з віри, що все, що ми цінуємо, бережемо, за що вболіваємо та чим дорожимо, принесе нам якесь задоволення, бодай і швидкоплинне. Та з часом починаємо розуміти, що кожен куточок самсари безглуздий та марний. Тож навіщо старатися? Який сенс будувати картковий будиночок самсари?

Чи відчували ви коли-небудь, що ваш час на землі обмежений? Іноді це відчуття таке сильне, що здається, ніби вам сказали, що вам залишилося жити шість місяців. Часу обмаль, ваш власний час на цій землі спливає, та й взагалі, мирське життя марне. Проте ви продовжуєте робити те, що робили завжди: завзято продираєтеся крізь тисячосторінковий роман, ходите на пляж, в театр і на всі дні народження, на які вас запрошують. Єдина відмінність полягає в тому, що тепер ви точно знаєте, що вам нема чого втрачати й нема за що боротися.

Зовні ви недосконала й занецижена людська істота, але глибоко всередині справжнє «ви» — те «ви», яке прагнете відкрити — подібне до найчистішого золота. Якби у вас було три незліченні еони, щоб відокремити золото від кам'яної руди, ви могли б обрати шлях, який був би систематичним, спокійним та безпечним. Але оскільки часу обмаль, вам не терпиться якнайшвидше відкопати справжнього себе. Ви проводите невелике дослідження і знаходите кілька безпечних на вигляд шляхів, які постачаються з вбудованими ремнями безпеки, воротами, поруччям та обіцянкою, що цей шлях подарує вам гладку та комфортну подорож. Недоліком, на ваш погляд, є те, що всі такі шляхи занадто повільні. Тож ви запитуєте себе: «Оскільки мені нічого захищати чи оберігати, який сенс робити все повільно?». Прагнучи якомога швидше почати по-справжньому приносити користь незліченній кількості істот, ви хочете усунути всі свої затьмарення в рекордно короткі терміни. І тут ви відкриваєте для себе ваджраяну. Близько року ви слухаєте безліч вчень та розмірковуєте над їхнім значенням. Деякі аспекти шляху здаються вам дещо приголомшливими та тривожними, але попри це, ви незабаром переконалися, що у ваджраяні є всі відповіді, які ви шукаєте.

Якщо це те, що ви відчуваєте, і якщо ви не проти, щоби вашу чутливість час від часу гладили проти шерсті, тоді ваджраяна для вас.

Чи актуальна ваджраяна сьогодні?

Подумайте про так звані недоброчесні думки. Не зважайте на контекст, релігійний чи інший, просто подумайте про недобрі, безсовісні, безчесні, ганебні, негідні, шахрайські, корумповані, розбещені, підступні, розпусні, збочені, хтиві, безладні думки. Двісті років тому, сто, навіть п'ятдесят років тому недоброчесні думки визначалися зовсім інакше, ніж сьогодні. З роками змінювався наш спосіб мислення, тому трансформувалося наше уявлення про злочин, корупцію, зловживання, розпусту тощо, а разом з ним і про «недоброчесність».

Двісті років тому злодії крали матеріальні речі, які можна було взяти й покласти в мішок з награваним — коштовності, гаманці, срібні свічки, золоті табакерки тощо. Сьогоднішні злодії крадуть ідеї, комп'ютерні коди та всі види інтелектуальної власності. Сучасні пірати крадуть музику, фільми, книжки та комп'ютерні ігри, не виходячи з дому.

Сучасний світ динамічніший, ніж будь-коли раніше. Кожен стає сміливішим, проникливішим та швидшим, а наш колективний погляд постійно прикутий до горизонту прогресу та прибутку. Хоча наші судження про виробників і користувачів порнографії, ймовірно, не дуже змінилися протягом століть, сама порнографія дуже змінилася. Двісті років тому малюнки, які просто збуджували, були дорогими та важкодоступними, тоді як сьогодні дійсно жорстке порно є вільно доступним для всіх, хто має Інтернет. І його дуже багато. Що більше порнографії, то легше стимулювати емоції, які нас збуджують. Сексуальність 1950-х кардинально відрізняється від сексуальності 2021 року. Відвертий, провокаційний одяг сьогодні набагато відкритіший, ніж колись. Наче дуалізм став більш екстремальним та «двоїстим», ніж будь-коли раніше. Сама швидкість, з якою ми зараз живемо, створює величезне навантаження на більшість духовних засобів та методів у світі. За винятком, хіба що, ваджраяни, яка процвітає за умов, створених екстремальною реструктуризацією.

Звичайне життя переповнене правилами та приписами, тому ченцям нелегко дотримуватися своїх обітниць і жити, як бікшу. Просити милостиню все менш можливо, адже для ченця тепер практично нереально уникнути торкання золота, срібла, кредитних карток і всіх інших форм грошей. За потреби можна бути мандрівником в Індії, але якби ви спробували мандрувати по США, не маючи при собі жодного посвідчення особи, вас би заарештували за звинуваченням у бродяжництві. Ченцям стає все важче бути ченцями, але практики ваджраяни не стикаються з такими ж труднощами. Цілком можливо йти шляхом ваджраяни й водночас мати роботу, піклуватися про своїх батьків, що

старіють, та робити все те, що роблять всі домовласники чи миряни. Сам Будда говорив, що в міру того, як життя на землі ставатиме все мінливішим та деградуватиме, люди матимуть більше сумнівів, а наші емоції ставатимуть все більш екстремальними. Сама думка про «три незліченні еони» може розчавити ентузіазм потенційного практика Дгарми, а перспектива добровільно згодувати власне тіло сім'ї голодних тигрів може деморалізувати та пригнітити його. У такий час, казав Будда, ваджраяна не тільки збережеться, вона процвітатиме.

У контексті ваджраяни, те, що її незліченні методи швидкі, не означає, що вони небезпечні. Щось просте, як ковток кави, може накопичити ті ж самі заслуги, на які на більшості інших шляхів знадобляться еони. Одна правильно промовлена мантра може очистити ту ж кількість забруднень, на викорінення яких іншими методами йде ціле життя. Але щоб правильно практикувати ваджраяну, ми повинні бути готовими й сповненими бажання відпустити старі ідеї та цінності, а також мати мужність не застрягнути в раціональному світі. Це як різниця між тим, щоб випити трохи вина, аби приємно захмеліти, але контролювати ситуацію, і тим, щоб кинути всю обережність на вітер і напиться в друзки. Коли ваше бажання позбутися самсари досягне точки неповернення, ваша практика ваджраяни більше не буде пов'язана з самобичуванням чи покутування будь-якого роду, вона буде просто блаженною.

Якщо ви занадто зайняті, щоб йти за ваджраяною, або не наважуєтеся спробувати, просто прагніть встановити зв'язок із цим шляхом. Побажайте, щоб одного дня ви змогли практикувати ваджраяну, а потім прагніть, щоб це сталося.

Тантраяна говорить нам, що будда з'являється на землі надзвичайно рідко, а ще рідше — будда, який навчає ваджраяни. Нам надзвичайно пощастило, що ми живемо в той час, коли ще можна почути вчення про те, що всі сукупні речі непостійні; скільки б ви всього не мали, це ніколи вас не задовольнить; а «я», яке ви плачете, є ілюзією, це просто ярлик. Нам удвічі пощастило почути мудрість про те, що самсара та нирвана — це ілюзії, як і вчорашній нічний кошмар та полегшення, яке ви відчули, прокинувшись. І втричі пощастило, що ми живемо в той час, коли існує передання вчення, яке говорить нам, що емоції, які ми відчуваємо зараз — гнів, ревності та бажання — є сировиною мудрості. Така велика вдача гідна святкування.

Чи визнаєте ви обмеженість логіки та міркувань? Чи визнаєте ви, що емпіризм суб'єктивний? Чи вірите, що те, що лежить за межами міркування та емпіризму, є чимось більшим, аніж натхнення написати вірш або почуття закоханості? Чи сильно приваблює вас стан, в якому ніщо не має сенсу? Чи визнаєте ви,

що стану без сенсу, не можна по-справжньому досягти за допомогою наркотиків чи алкоголю? Чи ви колись переживали той наркотичний стан і виявили, що цього недостатньо? Чи прагнете ви вийти за межі, раз і назавжди, щоб більше ніколи не заплутуватися у визначеннях? Якщо так, тоді ваджраяна для вас.

Якщо ви здатні цінувати кожен нескінченний, невичерпний, чарівний парадокс, що відбувається щомиті в усіх частинах світу, і якщо ви відчуваєте, що вам не завадило б трохи цієї магії — інакше кажучи, якщо ви почали цінувати благословення, — тоді ваджраяна для вас.

Якщо значення таких слів, як «все», «нескінченний», «безпочатковий», «безкінцевий» та «безмірний» спокушають і зачаровують вас, тоді ваджраяна для вас.

Коли ви відкриєте для себе, що можете здобути стільки ж мудрості, лежачи в гамаку в сонячний день, як і сидючи у вівтарній кімнаті з прямою спиною, та збуджуєтеся від можливості спробувати це, тоді ваджраяна — для вас.

Якщо ви вважаєте, що єдиний спосіб медитувати — це сидіти на подушці з прямою спиною, а ходьба, стояння і лежання заважають практиці, запитайте себе: скільки часу ви можете приділяти практиці сидючи? Ніхто не може сидіти 24 години на добу — крім того, подумайте про те, який негативний вплив це може мати для вашого здоров'я. Якщо вас захоплює та збуджує можливість здобувати мудрість, приймаючи душ, засмагаючи або нарізаючи цибулю, тоді ваджраяна для вас. Вона пасуватиме вашому характеру.

І насамкінець, якщо ви прагнете збагатити свій ум величезним надбанням майстерних методів ваджраяни, то ваджраяна, безумовно, для вас.

XIV

Гуру

«Гуру» — це красиве санскритське слово, яке має кілька глибоких семантичних шарів. А тому, його майже неможливо перекласти. Більшість мов містять унікальні, неперекладні слова. Норвежці, наприклад, називають ейфорію на початку закоханості, словом *forelsket*, що, як мені сказали, не має англійського відповідника. *Komorebi* — це японське слово, що позначає властивість сонячного світла, яке пробивається крізь листя дерева. *Goa* — це слово на урду, що означає момент, коли прекрасний оповідач робить фантазію настільки переконливою, що вона здається реальнішою за дійсність, а серби описують блаженство та відчуття едності від найпростіших задоволень словом *мерак*.

Слово «гуру» дещо відрізняється від наведених прикладів, оскільки воно не лише не перекладається, але й забруднене такою кількістю світських асоціацій, що його справжнє значення практично втрачено. Як часто рекламодавці експлуатують і зловживають словом «гуру»? У кращому разі це слово викликає в уяві образ вкритого попелом індійського садгу з дредами або високопоставленого тибетського лами, одягненого в парчеві шати (який ще немовлям сидить на високому, пишно прикрашеному троні). У гіршому — воно нагадує нам про всіх кулінарних гуру, фітнес-гуру та гуру зламвання телефонів, які засмічують кіберпростір. Чи є все це зловживання та експлуатація феноменом ХХІ століття, спричиненим, можливо, скандалами довкола негідної поведінки гуру ваджраяни? Зовсім ні! Знеславлення, паплюження та осквернення слова «гуру» тривало століттями.

Як я вже згадував у десятому розділі, духовний гуру в Тибеті часто був еквівалентом генерального директора монастиря. У Тибеті звання гуру не було зарезервоване виключно для вчителів. Люди, які займали важливі політичні або соціальні посади, часто отримували звання гуру. Інших підносили до статусу гуру, бо вони були популярними, кмітливими, впливовими та талановитими маніпуляторами матеріалістичного світу. Вони також могли успішно об'єднуватися з багатими та щедрими покровителями, і, як ми бачили, влада та гроші дуже допомагають, коли йдеться про поширення та збереження Дгарми.

По суті, у тибетців було безліч причин називати вчителя «гуру», більшість з яких не мали нічого спільного з Дгармою і були пов'язані з тією визначною роллю, яку гуру відігравали в тибетській культурі. Як наслідок, процедури, яких дотримувалися більшість

тибетців, щоб ініціювати тантричні стосунки з гуру, були далекоми від ідеальних. Звісно, поради магаяни та тантраяни про аналіз якостей та біографії гуру перед тим, як вступати в стосунки з ним, здебільшого ігнорувалися.

А втім, навіть найгірший початок стосунків між гуру та учнем часто закінчується якнайкраще, і багато таких стосунків процвітали. Попри це, оригінальні тантричні тексти ніколи не схвалюють такий підхід.

Історія знає лише кількох тантричних майстрів, які зуміли успішно поєднати своє духовне служіння з роллю видатного державного діяча. Цар Індрабгуті отримав від цього неабиякий зиск. Усі його піддані одночасно досягли райдужного тіла. Тоді як досвід правителя Трісонга Децена менш відомий. Ніхто не знає, скількох учнів він навчав — навіть особисте оточення не володіло такою інформацією, — але ми знаємо, що не всі тибетські піддані його обожнювали. Тому, можливо, у нього була лише одна тантрична учениця — куртизанка, служниця чи, можливо, двірниця? Хто б це не був, для царя цей учень був найважливішою людиною в усьому його царстві, і тільки вони двоє знали про їхні тантричні стосунки. Чому? Тому що саме так навчали ваджраяни в Стародавній Індії. Вчителі та учні ваджраяни ніколи не ідентифікували себе відкрито, а те, що відбувалося між ними, тримали в таємниці.

Сьогодні все навпаки. Вчителі ваджраяни та їхні учні з усіх сил рекламують як себе, так і свої практики. Вони публічно хваляться своїми гуру, традицією передання та режимом практики, тож ми точно знаємо, хто вони й чим займаються. Сучасні лами навіть виготовляють власні спеціально розроблені значки з унікальною емблемою, які носять їхні послідовники, та роблять прапори, які вони вивішують біля своїх будинків.

У давнину гуру та учень виконували свої обов'язки у ваджраяні, так само, як сьогодні агенти під прикриттям проводять таємні розслідування. Спосіб життя як гуру, так і учня органічно вписувався в побут їхніх сусідів, створюючи враження, що вони живуть звичайним, нічим не примітним життям. У Тибеті було добре відомо, що деякі з монахів та монахинь, що суворо дотримувалися вінаї, та багато з яких, здавалося, зневажали тантричні практики, часто були найвідданішими з усіх тантриків. З іншого боку, багато з тих, хто називав себе тантричними практиками, ретельно культивував тантричний «образ», нав'язливо говорив про тантру і не вчив нічого іншого, зазвичай були нездатні застосовувати навіть найпростіші буддійські практики, наприклад, не завдавати шкоди іншим.

Теоретично, лама може бути одночасно вашим королем, політичним лідером, начальником, чоловіком, коханцем та гуру

серця. Але на практиці це хитке балансування, яке мало кому вдається. Здебільшого, намагання виконувати кілька ролей скоріше заважає, ніж допомагає — особливо тим з нас, кому бракує мудрості та хто є трохи довірливим та наївним.

Інші буддійські шляхи рідко використовують термін «гуру». Натомість вони називають своїх вчителів «майстер», «наставник», «провідник» або «тренер». Що ж тоді таке «гуру» у ваджраяні? По суті, гуру — це той, хто веде інших. Згідно з ваджраяною, такий лідер повинен, щонайменше, втілювати в собі якості надійності та достовірності. Інакше кажучи, гуру ніколи не повинен обманювати. Зрештою, є лише дві якості, які ніколи нас не обманюють: істина порожнечі та істина ясності. Таким чином, порожнеча та ясність — це і є справжній гуру. Але оскільки саме людський, зовнішній гуру веде вас до вашого справжнього (внутрішнього) гуру, ваш людський гуру є не менш важливим. Ваш зовнішній гуру має людське обличчя і може розмовляти з вами, спрямовувати, навчати та наставляти. Без зовнішнього гуру не було б мосту до вашого внутрішнього гуру, ось чому зовнішній гуру незамінний на шляху ваджраяни. Саме тому наших незрівнянних гуру ваджраяни так шанують і возвеличують.

Монах чи йогін?

Чому Будда Шак'ямуні вирішив з'явитися на цій землі як бігкшу? Тому що ми, люди, вважаємо за краще, щоб наші святі були подібними до монахів. Проста зовнішність і спосіб життя бігкшу краще сприймається людською свідомістю, ніж розпусний спосіб життя дикого гульвіси-домогосподаря. Ми очікуємо, що справжні духовні зреченці живуть усамітнено десь у віддаленому місці. Нам подобається уявляти їх у крихітних бамбукових хижках, де вони їдять лише одну страву на день і не мають майже нічого — хіба що пару сандалів та зношену парасольку. Уявлення про ченця, що живе в мармуровому палаці, заповненому вщерть братами та сестрами, які створюють проблеми, і невротичними родичами, які прагнуть уваги, не збігається з нашим уявленням про те, якого вигляду має бути «святие» або «духовне». Тому модель гуру, яка працює найкраще, — це модель простого та смиренного ченця. Але якщо вам недостатньо особистого звільнення, і якщо ви прагнете не просто вступити до буддійського клубу чи бути прийнятим до буддійської спільноти, яка суворо дотримується буддійського кодексу поведінки, ви можете спробувати критично поглянути на інші доступні шляхи. Можливо, це буде варте зусиль.

Майте на увазі, що небагато хто здатен відповідати популяр-

ному ідеалу того, яким має бути безтурботний, безшлюбний монах. І в будь-якому разі, ця модель була майже повністю привласнена більш політично мотивованими монахами. Ці монахи добре вміють удавати з себе святих, простих і навіть самокритичних, але насправді, розвинувши смак до влади, грошей та матеріальних благ, вони абсолютно не здатні послабити хватку за будь-що з цього.

У Тибеті, Китаї та Японії загальноприйнятий спосіб життя та поведінка безшлюбного відлюдника були розмиті до такої міри, що тепер це означає лише «не займається сексом». Хоча складніші тантричні гуру додають багатство та глибину до духовного шляху та практики, якої не вистачає простим відлюдникам, тантричних гуру майже завжди судять набагато суворіше, ніж їхніх монаших колег. За винятком сексу. Секс рідко прощають. Китайці скоріше пробачать китайському майстру чань, який їздить на «Роллс-Ройсі» і був притягнутий до кримінальної відповідальності за фінансові махінації, ніж ученому й співчутливому дзенському монаху, якого переслідують чутки, що його колись спіймали в компрометувальній ситуації з жінкою.

У дитинстві мої тантричні вчителі читали мені одну й ту саму лекцію знову й знову. Вони казали, що скарби часто знаходять у тому, що здається купою сміття, бо це найбезпечніше місце, щоб сховати свої коштовності. Тому ми ніколи не повинні недооцінювати або зневажати тантричних гуру, попри їхніх численних подруг, виводки неслухняних дітей, кілька поколінь дратівливих родичів та вроджену неспроможність зводити кінці з кінцями. Вони можуть бути неорганізованими та хаотичними, але справжні тантричні гуру не є дволикими, зверхніми лицемірами. Навіщо цуратися гуру, який нічого не приховує? За найбруднішою, найсмердючішою, найлипкішою зовнішністю часто ховаються найщиріші, найпряміші та найчесніші люди, яких ви коли-небудь зустрічали. Мої добре поінформовані друзі розповідають, що ця істина була відома багатьом справжнім майстрам кунг-фу, які часто вважали за краще мати справу з простими й щиросердними робітниками в дешевих барах, ніж засновувати та керувати елітними школами бойових мистецтв.

Ваш Гуру, ваш вибір

Завжди пам'ятайте, що ваш тантричний вчитель — це ваш вибір. Як би зручно не було обрати своїм тантричним гуру відомого настоятеля монастиря або гуру свого села чи родини, ви не зобов'язані цього робити, якщо не хочете. Ваш тантричний гуру — це ваш вибір. Як кажуть тибетці, «на землі може бути сотня лам,

але в моєму умі лише один гуру». Я знаю безліч тантричних учнів, які попри легкий доступ до всіх найвідоміших та найпопулярніших лам, натомість обирають своїми тантричними вчителями звичайних практиків. Я зустрів одного з таких монахів під час одного з моїх численних візитів до Кармапи XVI в монастирі Румтек на півночі Індії. Кармапа XVI був надзвичайним майстром. Абсолютно унікальним. Проте один із його власних монахів вирішив отримати всі вчення магамудри Кармапи (основні настанови, які є перлиною в короні вчення каг'ю) від звичайного старшого монаха Румтеку, який, за мірками гуру, був ніким.

Західним людям здається, що Далай-лама є корінним тантричним майстром усіх тибетців. Це неправда й навіть близько не відповідає істині! Тибетці поважають, люблять та обожнюють Далай-ламу як свого світського лідера. Деякі відчують до нього глибоку відданість як до гуру та отримують від нього важливі тантричні посвяти. Але багато тибетців обирають іншого ламу як свого гуру серця — ваш «гуру серця» — це той, кого ви згадуєте найперше вранці, перед тим, як поїсте, та наприкінці ввечері.

Я також зустрічав чимало монахів монастиря Дзонгсар, які жили там, коли настоятелем був Джам'янг Кх'єнцє Чок'ї Лодро. Вони розповіли, що, хоча любили та поважали його як очільника монастиря, вони не відчували до нього відданості як до тантричного майстра й тому отримували особисті настанови від інших гуру. Я чую, як дехто з вас думає: «Яким же треба бути ідіотом, аби впустити шанс обрати Кх'єнцє Чок'ї Лодро — одного з найвеличніших майстрів XX століття — своїм гуру, коли він прямо перед тобою?». Той факт, що так багато учнів не прийняли Кх'єнцє Чок'ї Лодро як свого тантричного гуру, є наочним доказом того, що істинний дух ваджраяни живий і здоровий, і що він продовжує процвітати в тибетському суспільстві. Цей аспект стосунків між тантричним гуру та учнем не змінився з часів зародження тантри в Стародавній Індії.

Сарага — один з найвідоміших вчителів ваджраяни. Він був великим вченим і став деканом університету Наланди, який у часи свого розквіту був таким же престижним і відомим, як Сорбонна сьогодні. Спочатку Сарага отримував вчення від одного з майстрів магаяни в Наланді, але це його не задовольняло. Тож він почав таємно відвідувати невідому гуру в дуже сумнівній частині міста. Знаєте, чим заробляла на життя гуру Сараги? Вона була повією і виготовляла стріли. Незабаром після зустрічі з нею Сарага полишив свою омріяну академічну посаду, щоби бути з нею повний робочий день. І він тримав їхні стосунки в таємниці абсолютно від усіх — саме так, як і повинно бути.

У низці постів, які я прочитав у соціальних мережах протягом 2017-2018 років, пропонувалося розробити систему підготовки

сучасних майстрів ваджраяни й викладати її у спеціальних навчальних центрах, якщо не для поширення ваджраяни, то для збереження її автентичності та безпеки майбутніх учнів. Аргументом було те, що за такої системи сучасні учні ваджраяни зможуть покладатися на чітко визначений механізм стримувань і протитяг, щоб залишатися в безпеці. На жаль, така модель просто не працювала б у ваджраяні. Чому? Тому що всі стосунки між гуру та учнем у ваджраяні ґрунтуються на кармічному зв'язку, і саме тому Сарага обрав своєю тантричною гуру повію, яка виготовляла стріли — і вона була чим завгодно, але тільки не безпечним вибором.

Якби ваджраяна була частиною мирського світу, цілком імовірно, що нещодавні скандали призвели б до створення саме такого центру підготовки майстрів ваджраяни. Зрештою, тибетському буддизму не бракує досвіду у створенні навчальних закладів. До сьогодні шедри дають монахам ґрунтовну освіту з Дгарми, а друдбри (центри медитації) надають практикам можливість виконувати ритрити. Від випускників шедри зазвичай не очікують, що вони зосереджуватимуться виключно на науці, і вони часто відвідують друдбри, перш ніж ставати кхенпо та вчителями. Але основна мета освіти в шедрі — не підготовка вчителів. Чому? Тому що це не працює. Відмінна докторська дисертація не гарантує, що вчений, який її написав, буде хорошим учителем. Так само і закінчення шедри не гарантує, що монах стане хорошим учнем або хорошим практиком.

Цікаво, що б хотіли бачити в навчальній програмі ті, хто виступає за створення центрів підготовки вчителів ваджраяни? Одна річ, яку обов'язково має включати формальна підготовка гуру ваджраяни, — це модуль про те, як вказати на природу ума — «Ознайомлення з природою ума: 101». Однак, хоча вчителів-стажерів можна навчити хитрощів ремесла й дати їм час, необхідний для того, щоб вивчити напам'ять всі тантричні тексти тощо, ніяка формальна освіта в інституційному середовищі не гарантує здатності надихати учнів. Універсальний підхід до підготовки гуру у ваджраяні не працює.

Від випускників шедр часто очікують, що вони будуть викладати на Заході, і що вони знають достатньо про буддизм та ваджраяну, аби бути корисними для західних людей. Але хто може судити, хто з випускників дійсно кваліфікований, щоб стати гуру ваджраяни, корінним гуру — гуру серця — а хто ні? Якщо гуру не надихає своїх учнів, ці учні шукатимуть іншого вчителя — так само, як Сарага.

Сказавши все це, я повинен ще раз наголосити, що чудові заходи безпеки вже закладені у ваджраяні. Усвідомлюючи, наскільки життєво важливі ці заходи безпеки, майстри минулого

постійно їх рекомендували, навіть наполягали на їхньому виконанні. З того, що я бачу в сучасних ваджраянських спільнотах, більшість цих заходів безпеки тепер ігноруються. Які ж вони? Добре старе «слухання та споглядання». Що це означає? Слухати, читати, вивчати, обговорювати вчення Будди, а також сперечатися та розмірковувати про нього. Як ми можемо ефективно «слухати та розмірковувати»? Глибоко обдумуючи кожне вчення, яке отримуємо, і приділяючи час його дослідженню з усіх можливих боків.

Чи високі лами — це безпечна ставка?

Я зустрічав людей, які вважають, що якщо лама має високий ранг, наприклад, є очільником традиції передання, то це саме собою гарантуватиме його гідну поведінку. На їхню думку, вибір високого лами, як свого гуру ваджраяни, напевно, є найбезпечнішою ставкою. Учні, які офірують себе — своє тіло, мову й ум — невідомому гуру, який виготовляє стріли або показує фокуси, щоб заробити на прожиття, або якісь інші «персоні нон грата», не дочекаються співчуття від своїх друзів у Дгармі коли їхній гуру поводитиметься негідно. «Сам винен! Не слід було обирати ламу, про якого нічого не знаєш» та «Обрати вчителя з невизначеною традицією передання — як купити kota в мішку».

Наше відчуття зв'язку з учителем не обов'язково ґрунтується на тому, чого і як він навчає. Скажімо, ви випадково зустрічаєте гуру і в її присутності одразу ж з глибоким переконанням усвідомлюєте, що мирське життя насправді абсолютно марне. Якщо у вас є кармічний зв'язок з гуру, то де б ви не зустрілися, цей гуру запалить вашу відданість, пробудить милосердя до істот, зруйнує чіпляння за «я» і надихне на чисте сприйняття. Зрештою, Міларепа не вирушив на пошуки Марпи, прочитавши глянцеvu брошуру в модній кав'ярні. Він вперше побачив Марпу, коли той орав поле, а не сидів на троні в оточенні захопленої публіки. У ту мить Міларепа відчув те, чого ніколи раніше не відчував. Якщо з вами трапиться те ж саме, і ви абсолютно впевнені, що цей гуру — ваш учитель, варто спробувати. Але будьте обережні: жоден страховий поліс у світі не покриває такий сміливий, відважний, але горезвісно небезпечний перший крок.

Мало хто з сучасних практиків є таким же рішучим, як Міларепа, і ще менше тих, хто поділяє його пригодицький дух. Минули ті часи, коли стрибали в безодню. І це зрозуміло. Ми живемо в часи заходів безпеки, стримувань і противаг, обов'язку піклування та особистих прав, які покликані нас захистити. Ми

можемо іноді піддаватися спокусі грати жорстко, але ніколи коштом власної безпеки. Як гравці в американський футбол, ми завжди вживаємо заходів безпеки, одягаючи багато спорядження, щоб захистити себе від серйозної шкоди. Ми зовсім не схожі на жінку, яка бачить сон, що купує пентхаус у Нью-Йорку і, усвідомлюючи, що це сон, без вагань приймає банан в обмін на пентхаус. Ми ж оцінюємо вартість усього, що бачимо, а потім чіпляємося за це, навіть уві сні. Так функціонує наш жорстко регламентований світ. Врешті-решт усі ці правила та регламенти придушуть та загасять магію ваджраяни.

Сьогодні люди хочуть знати, як це — стояти на вершині Евересту, але не хочуть залишати затишок своїх диванів. Мало хто звідував почуття успіху та впевненості, яке приходить від прагнення досягти складної мети. Нелегко пояснити тим, хто очікує, що все, про що вони мріють, саме впаде до рук, наскільки чудовим є таке досягнення. Це один із викликів на цьому шляху.

Отже, якщо після всього сказаного ви все ще сповнені ентузіазму практикувати ваджраяну, але відчуваєте страх перед тим, що ступите на шлях, який здається вам незручним і ризикованим, не хвилюйтеся. Магаяна та ваджраяна вже придумали незліченну кількість способів, щоб убезпечити вас.

Тантричний гуру

Тантра, навіть на найпростішому рівні, стосується безперервності. Візьмемо приклад брудної чашки. Вона може бути брудною, але коли її миють і коли вона чиста, чашка завжди залишається чашкою; процес її миття не змінює жодного атома. Так само і до того, як ви станете просвітленим, і під час практики Дгарми, і після того, як ви досягнете просвітлення, жодна крапля вашої істинної природи не зміниться. Ваша одвічна досконала природа залишається вашою істинною природою впродовж усього життя. Ця безперервність є тим, що визначає тантру і підносить її над усіма іншими духовними шляхами.

Інакше кажучи, ваша просвітлена природа незнищенна — «природа будди»¹⁹ — це термін магаяни, що позначає квінтесенцію вашого ума. Проте природа будди не є ні чимось, ні нічим; це парадокс — парадокс порожнечі та пізнання. Тантра називає цей парадокс «ваджровою природою». І ваджрова природа існує в усіх

¹⁹ Прим. пер.: природа будди (санскр. *tathāgatagarbha*, тиб. *de bzhin gshegs pa'i snying po*) — досл. «зародок будди» — вказує на те, що всі істоти мають вроджену природу будди — чисту пробудженість, яка тимчасово затьмарена.

істотах, від найменшої мурашки до бодгісаттви десятого бгумі.

Одна з причин, чому людське тіло, як кажуть, надає таку рідкісну та дорогоцінну можливість, є те, що ми маємо набагато більше шансів зрозуміти тантру саме в цьому тілі, а не в тілі мурашки. Про що думають мурахи? Про наступну їжу? Як тримати стрій, коли вони маршують зі своїм військом? Хто зна? Але думка про те, що наступна їжа або одержимість тримати стрій — це затьмарення, якого можна позбутися, ніколи не прийде мурашці в голову. Тому мурашки не мають ментального обладнання, необхідного для «встановлення» ваджрової природи.

Людина, яка допомагає вам розкрити вашу ваджрову природу, називається «тантричним майстром» або «ваджровим майстром». Шлях, який допомагає усвідомити безперервність тантри та веде до розкриття вашої ваджрової природи, називається тантричним або ваджраянським божеством, тантричним або ваджраянським ритуалом, тантричною або ваджраянською мантрою тощо.

Що в контексті тантри означає «учень ваджраяни» або «тантричний учень»? Тантричний учень має повну впевненість у безперервності та незнищенності своєї ваджрової природи. Це та сама впевненість, яку має професійний мийник посуду, коли дивиться на величезну купу найліпкішого, найсмердючішого, найзапліснявішого посуду, який тільки можна собі уявити, і з абсолютною впевненістю знає, що всю цю купу можна вимити. Думка про те, що цей бруд неможливо відмити, ніколи не приходить йому в голову. Яким би огидним на вигляд не був би брудний посуд, мийник знає, що його справжня природа — це не пліснява. Він може навіть радіти перспективі його миття і відчувати задоволення після того, як виконає своє завдання. Але, звісно, миття посуду — це лише ще одна історія, і, як і всі історії, вона несправжня, вигадана. Мийник не може змінити фундаментальну природу посуду, але може видалити бруд. Він не може нічого додати до будь-якого посуду й не може прибрати нічого, крім бруду. Таким чином, дрива мепангангва мепанго (тиб. *bri ba med pa | gang ba med pa'o*) — всі явища «не зменшуються і не наповнюються».²⁰

Інакше кажучи, робота тантричного майстра полягає в тому, щоб допомогти учням усвідомити, що попри впертість та невичерпність наших забруднень, вони тимчасові — їх можна

²⁰ Прим. пер.: цитата з «Сутри серця позамежної мудрості» (санскр. *Prajñāpāramitāhṛdayasūtra*, тиб. *Shes rab kyi pha rol tu phyin pa'i snying po*), відомої як «Сутра серця»: *shā ri'i bu de lta bas na chos thams cad stong pa nyid de/ mtshan nyid med pa | ma skyes pa/ ma 'gags pa/ dri ma med pa/ dri ma dang bral ba med pa/ bri ba med pa | gang ba med pa'o* — «Таким чином, Шаріпутро, всі явища є порожніми й не мають ознак. Вони не виникають і не припиняються. Не занечиснені й не очищені. Не зменшуються і не наповнюються».

усунути. Всупереч поширеній думці, що гуру зберігає повний контроль над учнем до нескінченності, єдиною метою як тантричного майстра, так і тантричного шляху є досягнення точки, в якій гуру та учень позбудуться залежності один від одного (взаємозалежності), а також залежності від «садгани» та «практики». Гуру не схожі на політичних диктаторів, які постійно знаходять нові способи розширити сферу свого впливу й подовжити термін свого перебування при владі.

Тантрики ніколи не моляться про те, щоб бути учнем гуру на віки вічні. Суть практики тантри не має нічого спільного з тим, щоб бути вічним учнем. Якби це було так, я міг би зрозуміти, чому Стівен Бетчелор полишив гуру-йогу. Я, напевно, зробив би те ж саме. Насправді ж тантрики моляться так:

У всіх життях хай ніколи не розлучаюсь я з істинним гуру
І осягаю повноту величі Дгарми.
Здобувши всі якості шляхів і бгумі,
Хай швидко досягну я стану Ваджрадгари.²¹

Інше непорозуміння полягає в тому, що тантричним гуру нібито непотрібно практикувати шправакаяну та магаяну. Але, як ми вже бачили, все навпаки. Тантричні гуру мають застосовувати всі практики шправакаяни та магаяни, а також практикувати ваджраяну. Квінтесенція шляху шправакаяни — не завдавати шкоди, а квінтесенція магаяни — завдяки милосерддю допомагати іншим. Якщо тантричний гуру знущається над істотою духовно, емоційно, фізично чи сексуально, або завдає комусь якоїсь шкоди, він порушує не лише обітниця шправакаяни та магаяни, а й обітниця ваджраяни. Справжній тантричний або ваджраянський гуру повинен любити та піклуватися про кожного учня, як про свою єдину дитину.

Плітки про гуру, які негідно поводяться

У наш час, навіть якщо духовному вчителю бракує розуміння єдності порожнечі та проявленості (мудрості), він принаймні повинен бути достатньо зрілим, щоб усвідомлювати, як дорого обійдеться його власна негідна поведінка, якщо вона призведе

²¹ Прим. пер.: відомий вірш з «Короткої молитви до майстрів традиції передання Ваджрадгари» (*Rdo rje 'chang thung ma*):
skye ba kun tu yang dag bla ma dang ||
'bral med chos kyi dpal la longs spyod cing ||
sa dang lam gyi yon tan rab rdzogs nas||
rdo rje 'chang gi go 'phang myur thob shog|

до спалення насіння інтересу до Дгарми в його учнях — насіння настільки молодого, що воно ледь почало проростати. Чимало моїх друзів роками намагалися вмовити своїх хлопців, дівчат, братів та сестер зацікавитися Дгармою. Але після нещодавніх скандалів, що набули широкого розголосу, ці хлопці, дівчата та інші не тільки повністю відвернулися від самої ідеї Дгарми, алей занепокоєні тим, що їхніх близьких затягнуло в небезпечний сектантський культ.

У Тибеті, якщо гуру неналежно поведився, найдалі, куди могли б дійти плітки, це десять днів їзди на конях, і лише кілька сотень людей дізналися б про це. Сьогодні ж кілька рядків у «Нью-Йорк Таймс» про найменший проступок можуть миттєво спалити зерно інтересу до Буддадгарми в десятків тисяч людей. У цьому контексті, яким би малим не був проступок лами, його не можна назвати ні мудрим вчинком, ні майстерним методом. Якщо повідомлення про поведінку буддійського вчителя малюють картину Буддадгарми такою, що ніхто не хоче йти буддійським шляхом, або змушують людей повірити, що просте вивчення буддизму є ризикованим і може наразити їх на небезпеку, то така діяльність вчителя не є ні методом мудрості, ні майстерним методом.

Шалена мудрість

Термін «crazy wisdom» (шалена мудрість) — це переклад Чог'яма Трунгпи Рінпоче тибетського терміну еще чолва (тиб. *ye shes 'chol ba*). Хоча моє розуміння «шаленої мудрості» обмежене, гадаю, справедливо сказати, що її мета полягає в тому, щоб мислити поза рамками. Однак припущення, що один із видів мудрості — шалений, передбачає, що існує інший вид, який зовсім не шалений. Це не так. Не існує ані шаленої, ані розсудливої форми мудрості. Божевілля є «шаленим» лише зі звичайного, мирського погляду. Жодне слово буддійської мудрості — від «відсутності «я» та «всі явища непостійні» до чистого сприйняття ваджраяни — зовсім не є буденними й не підпадають під категорію «мирського мислення».

Справжній гуру «шаленої мудрості» міг би з упевненістю сказати учневі стрибнути з десятиповерхового будинку. Але в цьому світі дуже мало просвітлених гуру шаленої мудрості. Більшість з нас

²² Прим. пер.: тиб. *ye shes 'chol ba*; *ye shes* — «одвічна мудрість», «пробудженість» тощо та *'chol ba* — «розкидана», «дика», «хаотична», «відхилена від порядку», «поза межами загальноприйнятого» тощо. Отже, сенс *ye shes 'chol ba* можна приблизно передати як: «одвічна мудрість поза межами загальноприйнятого», що вказує на спонтанний, необмежений прояв просвітленої мудрості.

не мають ані поганої карми зустріти серйозно психічно нестабільного гуру — гуру, який є «божевільним» у старомодному розумінні, ані доброї карми зустріти магасиддгу. Інакше кажучи, ми можемо не мати того виду негативної карми, яка змушує нас обрати своїм гуру повного божевільного, але ми також не маємо позитивної карми, щоб зустріти магасиддгу, який може попросити нас стрибнути з десятиповерхового будинку.

Шалену мудрість іноді трактують як таку, що ніколи не відповідає соціальним очікуванням, але це не означає, що шалена мудрість може бути використана для порушення суспільного ладу, розпалювання революції або створення хаосу та безладу. Шаленою мудрістю ніколи не можна зловживати таким чином. Як гуру, так і учень повинні завжди пам'ятати, що для практика ваджраяни магааяна є серцем або стовбуром практики, а справакааяна — її коренем. Якщо практики ваджраяни не в змозі допомогти істотам, вони принаймні повинні не завдавати їм шкоди. Будь-яка форма порушення соціальних норм завжди завдає шкоди значній частині суспільства, тому було б абсолютно нерозумно уявляти, що практики ваджраяни, особливо тантричні майстри, звільняються від дотримання благородного восьмискладового шляху.

Чи ставлять практики шалену мудрість вище закону? Звісно, ні! Закони, створені людьми, так само помилкові, ілюзорні та марні, як і всі людські зусилля та цінності. Водночас, марна людська діяльність є основою для всієї практики Дгарми. Життя — це сировина, з якою ми, практики Дгарми, повинні працювати. Нам сняться кошмари тільки тому, що ми спимо, і часто думка про те, що можна прокинутися від сну, приходиться до нас тільки тому, що ми бачимо кошмари. Нехтувати державними законами та соціальними умовностями означає нехтувати відносною істиною, «умовною» істиною, а без відносної істини як ми взагалі можемо говорити про абсолютну істину? Як я вже згадував раніше, парадокс відносної та абсолютної істини не може бути вирішений. Тантричний майстер, який прилетів із Землі на Марс, щоб просвітити марсіан, все одно мусив би прийняти марсіанські закони та дотримуватися їх. Для тантричного майстра безумно уявляти, що він стоїть вище закону і може робити все, що йому заманеться — тим більше, що калібр більшої сучасних тантричних майстрів далеко не дотягує до калібру великих магасиддгів, таких як Вірупа.

Одного разу Вірупа зайшов до сільського бару випити. Допивши одну чарку, він замовив другу, потім третю, потім четверту, весь час обіцяючи бармену, що оплатить рахунок на заході сонця. Він пив, пив і пив, поки не спорожнив бар та все

село. Але сонце так і не зайшло, а Вірупа не заплатив ні копійки за випивку. Чому того дня сонце не зайшло? Тому що Вірупа був таким могутнім магасиддою, що міг утримувати сонце в небі скільки завгодно.

Якби магасидда, як Вірупа, був справді вільний від обмежень-традиційних очікувань і міг утримувати сонце нерухомим у небі, не було б потреби розмірковувати про те, чи він вищий за закон, бо, очевидно, він стояв би вище та поза всіма дуалістичними турботами. Доки не здобуто цього рівня осягнення, тантричні практики та вчителі повинні дотримуватися загальноприйнятої істини — особливо вчителі ваджраяни, чий обов'язок — надихати інших.

Якщо ми не можемо творити дива, як Вірупа, Гуру Падмасамбгава або Кхандро Єше Цог'ял, ми всі пов'язані причинами та умовами, а отже, підпорядковуємося законам цієї країни. Шалена мудрість не дає гуру дозволу робити все, що заманеться, але говорить, що якщо гуру та учень є дорослими людьми, то те, що відбувається між ними за взаємною згодою, є їхньою справою. Гуру та учень вільні обирати курс своїх стосунків у межах правової системи своєї країни. Проте практика чистого сприйняття та послуху гуру виходить далеко за межі всього цього.

Тоді, коли тантричний учень готовий застосовувати методи шаленої мудрості, думка про те, що його змушують, спонукають чи зловживають ним якимось чином, навіть не прийде йому в голову. Якщо ж це станеться, то такий учень не був належно підготовлений, а отже, не готовий слухати та практикувати вчення ваджраяни. Для невідготовленого учня прохання гуру принести чашку чаю може легко прозвучати як тиск, примус, навіть знущання: «Чому він мною командує? Чому він такий владний задирака?». Належно підготовлений учень із захопленням та радістю виконує все, про що просить гуру. Якби гуру попросив учня віддати йому свій будинок, учень віддав би йому ключі й вважав би себе найщасливішою людиною на світі.

Тільки тому, що учень загалом погоджується з тим, що його гуру практикує шалену мудрість, гуру автоматично не отримує дозволу робити все, що заманеться. Насправді лише припущення, що в гуру є свої потреби та бажання, або що він має власний порядок денний, вказує на те, що все, що відбувається, не має нічого спільного з шаленою мудрістю. Справжній майстер шаленої мудрості вийшов за межі всіх форм двійстості.

Сьогодні термін «шалена мудрість» часто вживається в контексті того, що лами займаються сексом з учнями, або носять дивне вбрання та перуки, або негідно поведуться. Але, як я щойно сказав, шалена мудрість не полягає в тому, щоб порушувати соціальні норми або просто так навмисно ображати інших. Істи

м'ясо у вегетаріанській комуні з наміром спровокувати або образити спільноту — це не метод шаленої мудрості; так само як і пити віскі в місті, де дотримуються тверезості. «Образливість» — досить слабка інтерпретація методів шаленої мудрості, які призначені просто для того, щоб йти всупереч вашим уподобанням. Якщо ви ненажерливий м'ясоїд, ваш гуру шаленої мудрості може порадити вам стати веганом. Якщо ви багато лаєтеся, він може наполягти на тому, щоб ви запряглися ніколи більше не лихословити. У світі, одержимому сексом, чудовим прикладом «шаленої мудрості» було б, якби ваш гуру попросив усіх своїх учнів взяти обітницю безшлюбності та взяв таку обітницю сам. Іншим хорошим прикладом було б, якби ваш тантричний вчитель наказав вам прийняти обітницю бірманського ченця та дотримуватися цієї традиції (шляху правакаяни) протягом дванадцяти років. Як бірманський монах, вам довелося б жити як аскет, виконувати всі практики правакаяни й забути про сигари та вино. Однак кожна мить цих дванадцяти років вважатиметься тантричною практикою просто тому, що ви дотримувалися настанови шаленої мудрості свого гуру.

Шалена мудрість руйнує всі наші концепції, але зараз практикувати її майже неможливо. Чому? Тому що багато методів шаленої мудрості змушують практиків здаватися божевільними. Наприклад, існують практики дакіні, які вчать вклонятися першій істоті жіночої статі, яку ви зустрінете, вийшовши з кімнати. А що, якби ця істота була собакою? Або коровою? Або павичкою? За сучасних умов, якщо ваш сусід побачить, що ви вклоняєтеся собаці, корові чи пташці, ви можете легко опинитися в закритій психіатричній лікарні.

Багато буддистів вважають, що медитація, співи та молитви завжди будуть частиною їхнього життя. Так ніколи не було. Шак'я Шрі, наприклад, кинув свою вервицю у знамениту святую статую Гуру Рінпоче в Ярлунг Шедрі, пообіцявши не промовити жодної мантри чи молитви до кінця свого життя. «Все, що я робив у цьому житті — це промовляв мантри. З цього дня я покінчив з молитвами, медитацією та промовлянням мантр». Його учні, які були свідками всього цього, зрозуміли його обітницю як найвеличніше з усіх вчень, що руйнують концепції. І досконалий приклад шаленої мудрості.

XV

Учень

Оскільки ви читаете цю книжку, я мушу припустити, що ви — людина, і що умови, які впливають на всіх людей, впливають і на вас. Нікому не подобається, коли нас ігнорують або не розуміють, і більшість не любить тих, хто ігнорує або не розуміє нас. А проте, такі люди все одно на нас впливають. Нам подобається, коли нас помічають, і ми насолоджуємося товариством тих, хто звертає увагу на те, що ми хочемо сказати. Коли, на наш подив, хтось, кого ми зустрічаємо, відразу нами захоплюється, ми зазвичай готові відповісти йому взаємністю, але іноді ми не довіряємо людям з першого погляду, самі не знаючи чому. Таке стається повсякчас.

Дехто з вас читає цю книжку, тому що намагається вирішити, чи варто просити вчителя стати вашим гуру ваджраяни. Припускаю, що це означає, що перед тим, як зробити такий величезний крок, ви намагаєтеся підготуватися, прочитавши одну-дві книжки про Дгарму. І я сподіваюся, це означає, що, принаймні інтелектуально, ви намагаєтеся зрозуміти концепцію недвоїстості; починаєте усвідомлювати, що все, що ви бачите, чуєте тощо, фільтрується через ваше власне унікальне сприйняття; і визнаєте, що немає нічого важливішого за ваш ум. Я також припускаю, що ви здобули сучасну освіту і тому керуєтеся силою ума й пишаєтеся цим.

Найчастіше майбутні учні Дгарми вперше бачать свого гуру на публічному заході — можливо, у великій залі, ретельно прикрашеній тибетськими настінними оздобами й наповненій хмарами пахопців. Гуру зазвичай сидить на високому троні, задрاپованому важкою різнокольоровою парчею, в оточенні монахів і мирян, які дивляться на нього чи неї з обожнюванням. Але це не єдиний спосіб зустріти гуру. Ви можете зустріти свого гуру практично будь-де. Ви можете наштовхнутися на того самого вчителя абсолютно випадково в магазині «7-Eleven» або на вечірці чи виставці. У будь-якому разі, якщо у вас є кармічний зв'язок із гуру, в ту мить, коли ви побачите її, у вас виникне сильне почуття, яке ви не зможете описати. Ви можете перевести це відчуття в бажання поговорити з нею, щоб дізнатися, яка вона насправді, або ж ви можете миттєво вирішити, з абсолютною впевненістю, що вона — ваш тантричний гуру. Хай там як, будь ласка, пам'ятайте, що ніде в жодній із тантр не сказано, що ви повинні хпатися за першого-ліпшого тантричного вчителя й

вимагати від нього найвищого вчення, зокрема й такого, яке вимагає від вас полишити всі свої звички та знайомі орієнтири.

Якщо ви зовсім новачок у Дгармі, слухайте загальні вчення принаймні рік, перш ніж навіть почати думати про дослідження ваджраяни. Це не означає просто займатися медитацією сидючи заради розслаблення аби зняти стрес та подолати депресію. Медитація як техніка релаксації надзвичайно ефективна й може використовуватися. Але якщо ваша мета — стати практиком ваджраяни, то потрібно підготувати себе, слухаючи вчення Дгарми, яке виходить далеко за межі всього цього.

Скільки разів нам говорили, що для учня дуже важливо дослідити гуру, а для гуру — учня? Чи багато хто з нас це насправді робить? Або хоча б знає, як це робити? Одна з причин, чому нам радять докласти значних зусиль для підготовки до шляху ваджраяни полягає в тому, щоб у нас було достатньо часу аби навчитися перевіряти гуру.

Яка ваша духовна мета?

Перш за все, будьте реалістичними щодо своїх цілей. Чи справді вам потрібен гуру? Якщо головна причина навчитися медитувати — це зняти стрес, чому б не завантажити додаток для практики пам'ятування? Запитайте себе: «Чого я хочу досягти за допомогою духовної практики?». Жити здоровим, повноцінним життям? Любити ближнього, допомагати людству та зцілювати довкілля? Як пише так званий світський буддист Стівен Бетчелор: «Замість того, щоб досягти остаточної нірвани, я вбачаю мету буддійської практики у щохвилинному процвітанні людського життя в етичних межах восьмискладового шляху тут на землі».²³ Чи резонує це з вами? Якщо ваша мета — жити повноцінним життям, тоді, будь ласка, розгляньте варіант з додатком для медитації; можливо, це саме те, що ви шукаєте. Ви також можете додати до свого розпорядку дня регулярні фізичні вправи, здорову дієту та трохи садівництва.

Чи прагнете ви вийти за межі?

Чи експериментували ви коли-небудь із ЛСД? Якщо так, то що

²³ Stephen Batchelor on coming out as a secular Buddhist. Secular Buddhist Network, September 10, 2019: "Rather than attaining a final nirvana, I see the aim of Buddhist practice to be the moment-to-moment flourishing of human life within the ethical framework of the eightfold path here on earth." <https://secularbuddhistnetwork.org/coming-out-as-a-secular-buddhist/>

очікувань, моральних обмежень та етичних в'язниць. Хімічний вас до цього спонукало? Чи було це тому, що ви хотіли забути про час, простір, соціальні цінності, минуле та майбутнє? Чи це був просто спосіб розважитися на вихідних? Якщо ви не шукач гострих відчуттів, можливо, вас могло привабити ЛСД, тому що вам подобається ідея виходу за межі часу, простору, соціальних метод «виходу за межі» триває лише кілька годин, і він не лише дорогий, але й небезпечний та незаконний. Чи не хотіли б ви «вийти за межі» раз і назавжди, щоб більше ніколи не повертатися до так званої нормальності чи кайданів звичних уявлень, понять і розрізень? Чи хотіли б ви надихати інших, не виділяючись, як більмо на оці? Чи прагнете ви допомагати людям звільнитися від їхніх концептуальних ланцюгів, водночас вписуючись у суспільство та ефективно спілкуючись зі своїми дітьми, закомплексованими консервативними сусідами, вільнодумними ліберальними колегами, що роз'їжджають на лімузинах, та підстаркуватими салонними соціалістами, які домінують у вашій місцевій раді? Якщо так, то Буддадгарма загалом і ваджраяна зокрема можуть бути саме тим, що ви шукаєте.

Ваш особистий гуру, ваш особистий тренер

Дуже добре подумайте про те, чим ви хочете займатися. Наскільки глибоко ви хочете зануритися? Як далеко по духовному шляху ви прагнете пройти? Наскільки високу духовну гору ви хочете підкорити?

Якщо ви вирішили обмежитися пішими прогулянками передгір'ям та підйомом на менш складні гори, то провідник, якого ви наймете, може бути малий зростом, милий та безпечний. Але якщо ви прагнете підкорити Еверест, ваш гід повинен мати зовсім інші навички та якості. Тож добре подумайте, перш ніж обрати собі провідника. Ви всього лиш духовно допитливі? Шукаєте незвичайного та кумедного товариша? Чого ви насправді хочете? Танцювати на дитячих святах чи бути примою-балериною? Співати в пабах чи в міланському Ла Скала? Їздити на віслоку чи на «Феррарі»? Вам цікава тантра, але ви не готові змінити свій спосіб життя? Якщо будь-який з цих варіантів вам підходить, чому б не обрати один з менш вибагливих шляхів, як-от н'г'ондро, яке подає свої практики ваджраяни, присмачені соусами магаяни та спеціями шравакаяни?

Якщо ви вже зустріли та відчуваєте непереборний потяг до неймовірно педантичного гуру, незалежно від того, наскільки вас розважає його почуття гумору та епатажна особистість, ви все

одноповинні провести ретельну перевірку його біографії. Чи є у вас відчуття, що він дійсно піклується про вас? Чи сприймає він вас з чистотою?

Усі поради в цій книзі ґрунтуються на припущенні, що гуру ваджраяни, якого ви перевіряєте — не магасиддга, а самсарна істота. Але не забувайте, що, навіть якщо ваш гуру — самсарна істота, коли ви стаєте її учнем, ваше завдання — бачити в ній будду. Хороша гуру сама знає, що не вийшла за межі карми та її наслідків. Вона також знає, що все, чим жертвують учні заради неї, рахується як кармічний борг, включно із зусиллями, які вони докладають, щоб встати, коли вона заходить до кімнати. І вона буде добре усвідомлювати, що її основний обов'язок як тантричного гуру — вести своїх учнів до їхньої вродженої природи будди, а потім безпосередньо на неї вказати.

Гуру повинен бути прикрашений вправними засобами та мудрістю

Наслухавшись скандальних історій про тантричних гуру, нові учні ваджраяни часто турбуються про те, як їм знайти безпечного гуру. Які якості відрізняють справжнього гуру від шахрая? Так, наче таких вчень ще немає! Магаяна та особливо тантри ваджраяни наповнені інформацією про те, якими якостями повинен володіти справжній тантричний гуру, і новим учням слід звернути найбільшню увагу саме на ці вчення.

Найпростіші якості, які слід взяти до уваги, — це те, що справжня гуру повинна бути освіченою, дисциплінованою та доброю. Вона повинна опанувати всі буддійські вчення, особливо вчення про шуньяту, і бути добре обізнаною з поглядами та практикою буддизму в цілому та ваджраяни зокрема. Досить легко визначити, наскільки гуру є навченою, просто слухаючи її вчення. Трохи важливішою якістю є те, що гуру повинна бути дисциплінованою, але це складніше оцінити. Спробуйте поспостерігати за гуру деякий час і запитайте себе: чи відповідають її дії словам? Чи застосовує вона на практиці все, чого навчає? Третя й найважливіша якість — це доброта, але її оцінити найважче. Чи є ця гуру доброю?

Уникайте нереалістичних очікувань

Тантричні тексти попереджають, що з плином часу учням буде дедалі важче знайти досконалого тантричного гуру. Сьогодні

деякі моралістичні, одержимі етикою американці, здається, очікують, що всі їхні громадські діячі будуть чисті, як білий сніг. Покладати такі ж очікування на тантричного гуру нереалістично. Якщо ви встановлюєте планку моральної чи етичної поведінки занадто високо, більшість лам, яких ви зустрінете, неодмінно зроблять щось таке, що змусить вас здригнутися. Можливо, гуру поцупив цукерки, коли йому було шість років, що учня, який понад усе цінує скрупульозну чесність, може вельми приголомшити. Якщо ви серйозно налаштовані йти тантричним шляхом і натрапили на гуру, який втілює в собі хоча б одну чи дві з багатьох якостей, згаданих у тантричних текстах, тоді я раджу вам зібратися з духом і прийняти цього гуру як свого тантричного майстра. А оскільки нині вкрай рідко трапляється, щоб до гуру прийшов бодай один учень з найвищими якостями, гуру теж повинні бути поблажливими до своїх учнів. Отже, моя порада як гуру, так і учневі: проявляйте один до одного щедрі терпимість до помилок.

Практика тантричного учня завжди повинна містити сприйняття свого гуру як всевідаючого, всемогутнього втілення всіх будд. Як я казав раніше, ви по-справжньому побачите свого гуру як будду лише тоді, коли досягнете першого бгумі. Тому не будьте занадто суворі до себе, якщо вам не вдасться сприйняти його як будду з моменту, коли ви отримаєте своє перше вчення ваджраяни. Набуття навичок чистого сприйняття займає роки, навіть десятиліття, тому гуру ніколи не повинен очікувати, що його учні будуть бачити його як будду з самого початку. Гуру, який одразу очікує досконалості, навряд чи буде кваліфікованим вчителем. Я б додав, що в наш час вкрай необачно для гуру бити учнів шкребком для спини, і зовсім нерозумно наслідувати Тілопу, пропонуючи учневі стрибнути з даху висотної будівлі або скелі. Учні також мають бути обачними з власними нереалістичними очікуваннями щодо гуру. Якщо ви попросите гуру назвати вигравні номери лотереї на цьому тижні, а вони не випадуть, не слід думати про нього гірше.

Мудрість та вправні засоби

Мудрість і вправні засоби можуть використовуватися досконало лише тоді, коли проявленість та порожнеча, відносна та абсолютна істини об'єднані. На практиці це означає, що справжній гуру продовжуватиме наголошувати на важливості того, щоб учні сиділи з прямою спиною під час медитації, навіть якщо він добре знає, що такого поняття, як «я», не існує. Чому? Бо розповіді допомагають. Хороший психіатр може сказати жінці, яка уявляє,

що в неї ростуть роги: «Не хвилюйтеся! Просто проріжте у капелюсі пару дірок для рогів». Психіатр знає, що рогів немає (мудрість), і це знання дає йому впевненість, щоб запропонувати своє рішення з прорізуванням дірок (майстерний метод). Те ж саме стосується розповіді гуру про медитацію з прямою спиною. Гуру знає, що відчуття «я» учня є ілюзією та не існує (мудрість), і ця мудрість дає йому впевненість сказати учениці, аби та тримала спину прямо під час медитації (майстерний метод).

Увесь сенс того, що психіатр підіграє манії своєї пацієнтки, полягає в тому, щоб знайти спосіб розбудити її від цієї манії назавжди. Те саме стосується й гуру. Ми можемо працювати з оманю лише за допомогою мудрості та майстерних засобів, які переплетені так, що їх неможливо розплутати. Чим ви вправніші, тим мудрішими стаєте; чим ви мудріші, тим вправнішими стаєте; чим більша ваша мудрість, тим вправніші ваші методи. Омана — це парадокс. Оман не існує, але вони змушують вас страждати, що є іншим способом сказати: «це існує (страждання), і цього не існує (омана)». Тож єдиний спосіб працювати з оманю — застосовувати мудрість та вправні методи; мудрість дає нам впевненість застосовувати вправні методи.

Що краще ми розуміємо, як жити у світі парадокса, то більша наша здатність бути вмілими та мудрими. Якщо ви знаєте, як жити з парадоксом, то зможете застосовувати вправні методи та мудрість. Вмілий метод бити учня шкребком для спини може бути саме тим, що потрібно цьому конкретному учневі, щоб усвідомити пробуджений стан — просвітлення; тоді як вмілий метод вихваляння досягнень учня може затримати його духовний прогрес на еони.

Навіть зовнішність та спосіб життя гуру повинні втілювати мудрість та майстерні методи. Домогосподар, який працює повний робочий день, щоб оплачувати рахунки, та підтримувати Дгарму для себе та інших, може вважати, що спосіб життя гуру неймовірно надихає. Натомість егоїстичний, самоправедний та вузькоглядний відлюдник, який живе в самотньому скиті й провадить вкрай суворе існування, може вважати, що його спосіб життя болісно знеохочує.

Що вважається вправним засобом?

Шляхи й техніки, які допомагають розвинути мудрість, називаються «вправними засобами» або «майстерними методами». Вони були «просочені», «підсолоджені» або «збагачені» мудрістю, яка є праджняпарамітою — інакше кажучи, щедрістю, дисципліною, терпінням тощо. Єдиний безвідмовний метод, який ніколи не

хвиль, — це офірування квітів святиням. Якщо бути точним, офірування, мотивоване бажанням гарного врожаю, або отримання хорошої роботи, або будь-якою іншою егоїстичною чи матеріальною метою, не є «майстерним методом». А проте, багато майстрів кажуть нам, що коли офірування робиться Будді, його благословення врешті-решт приведуть того, хто здійснює офіри, на шлях Дгарми — до істини. Офірування також вважається майстерним методом, якщо новий буддійський практик, який нічого не знає про порожнечу, присвячує заслугу від офірування покращенню власного розуміння шуньяти. Більш досвідчений практик думає: «Квітка, яку я офірую, — це лише моя проекція. Акт дарування також є моєю проекцією, як і об'єкт, до якого спрямоване офірування — святиня». Ця думка вливає велику дозу мудрості в офірування, роблячи його дуже висококласним майстерним методом. Ось як працюють вправні методи. І ми їх використовуємо, щоб поглибити наше розуміння та усвідомлення мудрості — праджняпараміти.

Застосування майстерних методів вимагає вправності, тому магаянські сутри надають бодгісаттвам (передусім вчителям) чіткі вказівки щодо того, як їх слід використовувати. Ці настанови включають інформацію про різні методи щедрості, поради про те, коли краще говорити слова розради, а не сварити, рекомендації про те, як діяти відповідно до вчення Будди тощо — з єдиним застереженням, що усім цим методам від початку насправді вчив Будда. Тому, оскільки вбивство суперечить вченню Будди, ви помиляєтесь, вважаючи, що власноруч вчинене вбивство може бути вправним способом переконати вбивцю припинити вбивати. На жаль, деякі з майстерних методів, які використовують гуру — від м'якого, умиротвореного, щедрого на подарунки підходу до суворого, гнівного й осудливого (так звані методи шаленої мудрості) — іноді є продуктом егоїзму гуру. Як визначити, чи поводитьсь гуру егоїстично? Поспостерігайте за гуру, коли учень йому перечить, грубить або поводитьсь неадекватно. Як реагує гуру? Чи може він це витримати? Чи може він впоратися з ситуацією? Справжній гуру ніколи не відмовиться від жодного зі своїх учнів, хай там що.

Завжди майте на увазі, що два найважливіших майстерних методи в репертуарі майстра ваджраяни: навчати ваджраяни тільки тих, хто до цього готовий; і тримати всі аспекти ваджраяни в повній таємниці.

Дізнайтеся про традицію передання гуру

Як я вже казав, ніколи не відкидайте можливість того, що дос-

досконалий учитель з'явиться з нізвідки, миттєво розколе шкарлупу вашої омани й без попередження оголить вашу природу будди. Але це скоріше виняток, ніж правило. Я не можу передати, наскільки важливо оцінити й перевірити автентичність вчителя, перш ніж приймати його як свого гуру.

Для затьмарених істот, таких, як ми з вами, одним з найкорисніших інструментів ваджраяни є «традиція передання». Будь ласка, поставтеся до цього серйозно. Останнім часом я помітив, що деякі лами з молодшого покоління дають вчення, які самі не отримували. Ці молоді лами далекі від старанності, ніколи не вчилися і ще не взяли на себе повну відповідальність опікуватись Дгармою. А втім, вони стверджують, що не мають потреби отримувати вчення в цьому житті, бо отримали його в попередньому житті. Повна маячня! Ніколи не вірте ламі, який таке каже.

Завжди дізнавайтеся про традицію передання гуру до того, як ви отримуєте вчення, щоби дати собі час вирішити, чи хочете ви бути пов'язаними з гуру його традиції, чи ні. Як би ви відреагували, якщо через багато років дізналися, що один із гуру традиції передання був педофілом, убивцею або шахраєм? Чи змогли б ви продовжувати уявляти такого гуру як будду? Мало хто з нас може бачити абсолютно кожного як божество. Чи могли б ви бачити Дональда Трампа як божество?

Якщо в гуру є власний гуру, якщо він очевидно відданий своєму гуру і цінує його вчення, їхня традиція передання, швидше за все, цілком безпечна — особливо, якщо гуру цього гуру досі живий. Тому постарайтеся обрати гуру, який шанує та має сильну відданість своєму гуру. Це один зі способів, як традиція передання гуру може допомогти учням — саме так вона працює.

Як ви тепер знаєте, справжній гуру — це природа вашого ума. Хоча дівчина дивиться на своє відображення в дзеркалі, щоб нафарбувати губи, намагаючись підкреслити свою красу, її справжня краса — це її власне обличчя. Дзеркало допомагає їй побачити своє гарне обличчя, віддзеркалюючи його. Парадокс у тому, що відображення — це дівчина, але водночас це не вона. Дивлячись на своє відображення, дівчина може нанести помаду. Без цього б не було косметичної індустрії. Зовнішній гуру — це відображення вашого власного ума. Деякі дзеркала спотворюють відображення, тому дуже допомагає, якщо дзеркало, в якому ви бачите відображення свого ума, гарне. У цьому разі таким дзеркалом є традиція передання гуру. Вчитель, який не розповідає учням про свого гуру, не може повірити в те, що він сам прекрасний. Я знаю, хто я, коли дивлюся в дзеркало, і, оскільки я бачу віддзеркалення свого обличчя, я також можу бачити власну красу й наносити помаду, щоб зробити себе ще гарнішим. Гуру, який мовчить про своїх гуру, не викликає впевненості в інших. Його мовчання залишає в

учнів враження, що він не вірить у власну красу і що йому бракує впевненості в собі.

Я не пропоную, щоб учні хвалилися своїми гуру або говорили про них відкрито. Але вони повинні знати про походження свого гуру, а це означає знати про гуру свого гуру. Бажано, щоб учні почули всю цю інформацію устами свого гуру. Учні люблять слухати історії про майстрів традиції передавання, багато з яких не тільки надихають, але й заспокоюють та підбадьорюють.

Традиція допомагає багатьма способами. Учні надихаються, коли дізнаються, що вчення, які вони отримують від Кармапи, були передані йому Тай Сіту, який, своєю чергою, отримав ці самі вчення від Джамгона Конгтрула Лодро Тайе, і що кожен член цієї вервиці вчителів отримав вчення таким самим чином, починаючи від Наропи, Тілопи та Ваджрадгари. Учні магамудри розпалюють вогонь відданості обраному шляху, читаючи історії про учнів великих майстрів магамудри. Вони жадібно поглинають якомога більше переказів та біографій майстрів своєї традиції. Вивчення власної традиції наповнює багатьох учнів подивом і повагою. Їх підбадьорює те, що задовго до того, як вони зустріли свого гуру, великі вчителі, такі як Міларепа, Тілопа та Наропа, доклали багато зусиль, аби всі наявні буддійські традиції продовжували процвітати й поширюватися в наступних поколіннях.

Традиція передавання вказує на те, що практики, якими ми займаємося сьогодні, не є дрібними шаманськими ритуалами, які колись один або двоє людей практикували в маленькому селі глибоко в джунглях. І коли одного з гуру нашої традиції звинувачують у негідній поведінці або з якихось причин він нас не надихає, ми можемо розраховувати на допомогу та натхнення решти гуру нашої традиції.

Кілька порад

Я завжди з великим захопленням і повагою ставився до індуїстських тантр, особливо тантр Шиви. Одного разу у Варанасі друг вказав мені на самотнього садгу, який вважався великим тантричним майстром. Це була нагода, яку я не міг утратити. Я негайно набрався хоробрості й запитав тантричного садгу, чи не навчить він мене тантрам Шиви. Тепер я розумію, наскільки нешанобливим було моє прохання; цікавість не є достатньою причиною для того, щоб просити про духовне вчення, тим паче я не мав наміру дотримуватися цього індуїстського вчення до його остаточного звершення. Однак, попри мою далеко не досконалу мотивацію, садгу, на диво, погодився. Тоді я зробив те, що завжди роблю, і запитав, коли мені повернутися за першим вченням.

«Перші три роки ти будеш моїм слугою», — це все, що він сказав, і, не дочекавшись моєї відповіді, розвернувся і пішов.

Спершу мене це розсмішило. Потім мене охопила депресія, що тривала кілька днів. Чому мої власні тантри, буддійські тантри, більше не цінують так, як індуїстські?

Хоча словами неможливо передати всю повноту тантричного шляху, можна пояснити декілька його основних аспектів. Розвиваючи інтелектуальне переконання в цьому неймовірному шляху, тантричний учень збирає чимало складників, необхідних для досягнення стану будди. Але одного інтелектуального розуміння недостатньо. Тантричний шлях треба відчутти на практиці. А щоб відчутти шлях, треба практикувати. Це найскладніше. Альпініст може розповісти вам, що він відчував, стоячи на вершині Евересту. Попередні підкорювачі опублікували безліч подкастів, фільмів і книг про те, що вони відчували, стоячи на цьому місці. Але ви ніколи не дізнаєтесь, як це насправді, доки самі не побуваєте на вершині Евересту. А для цього потрібно не тільки навчитися альпінізму, але й самому піднятися на вершину гори.

Знову мушу повторитися. Найкраща порада, яку я можу дати тим з вас, хто розглядає можливість стати на шлях ваджраяни, — дати собі достатньо часу, щоб дослідити свого потенційного вчителя, перш ніж прийняти його або її як свого гуру. Дослідіть гуру, зробіть ретельну перевірку його біографії та перевірте його реакцію на незручні ситуації, навіть якщо це означає навмисно дратувати його або суперечити йому приватно та публічно. Вам також слід запитати себе, наскільки серйозно ви налаштовані навчитися мислити поза самсарними межами. Наскільки серйозно ви ставитеся до того, щоб навчитися мислити інакше? Тільки ті з вас, хто справді прагне навчитися змінювати своє мислення, можуть бодай подумати про те, щоб ступити на тантричний шлях. Само собою зрозуміло, що як тільки друзі та знайомі дізнаються, що ви практикуєте тантру, ви, швидше за все, станете не лише об'єктом осуду, але й об'єктом нескінченних жартів. Деякі друзі будуть суворо судити вас, звинувачуючи в тому, що ви сліпо слідуєте за фальшивим гуру. Інші звинувачуватимуть вас особисто у скоєнні всіх духовних афер та обманів на планеті. Чітке розуміння буддійського погляду не лише додасть вам мужності жити з усіма цими їдкими коментарями, але й навчить вас умілих методів піднятися над ними, не стаючи в оборону, не здійснюючи галасу з приводу реалізації свого права вибору тощо.

Якщо це можливо, тримайте свою духовну практику в цілковитій таємниці. Звісно, абсолютна таємниця — це ідеал, але для більшості з нас цей поїзд вже пішов. Кришталеве чисте розуміння погляду забезпечить вам легкодоступний прихисток.

Так само, як стріли не можуть пробити товсті кам'яні стіни неприступної фортеці, незалежно від того, з якого боку вони випущені, так і погляд триматиме вас у безпеці.

Щойно ви здобудете непохитну впевненість у цьому погляді, ви почнете відчувати переваги цього усвідомлення. Інакше кажучи, коли ви переконаєтеся, що всі ваші вперті, здавалося б, невичерпні забруднення можна усунути, і будете впевнені, що ваша істинна природа — це Будда, а всі дуалістичні самсарні цінності не більш реальні, ніж марево або кінофільм, ви не будете вибагливими щодо того, який метод практикувати. Доки метод сприяє вашому осягненню та наближає вас до цього погляду, ви будете робити все необхідне. Знаючи, що посеред темного, брудного болота лежить величезний шматок золота, ви, не вагаючись, проберетеся крізь сповнене п'явками багно, щоб його дістати. Вам буде байдуже, наскільки ви забруднилися чи спітніли, або як мало ви спали; від заходу сонця й до світанку ви будете радісно працювати, щоб отримати свою нагороду. Так само, знайшовши досконалого гуру, якого ви тепер вважаєте Буддою, незалежно від того, що він попросить вас зробити, ви зробите це з радістю. Такі слова, як «послух» (ви повинні коритися, подобається вам це чи ні), «чисте сприйняття» (самообман) і «відданість» (сліпа віра) набудуть абсолютно нового значення.

Більшість початківців ваджраяни відчують певну тривогу перед тим, що їхній ваджровий майстер може попросити їх зробити. «А що як я не зможу впоратися?». Це цілком нормальне почуття. Але не потрібно хвилюватися. Жоден тантричний трактат не забороняє вам говорити зі своїм гуру про те, чому ви відчуваєте, що не можете зробити те, що він просить. Якщо ваш гуру намагається змусити вас зробити щось проти вашої волі й тим самим ризикує спалити насіння вашої відданості, він не кваліфікований бути майстром ваджраяни. Хороший вчитель ваджраяни кидатиме виклик усім вашим помилковим уявленням та звичкам, але ніколи не буде тиснути на вас так сильно, що ваша відданість перетвориться на попіл. Якщо таке трапляється, це означає, що між вами немає кармічного зв'язку.

Кваліфікований майстер ваджраяни ніколи не очікує, що учень з першого дня сприйматиме все на сто відсотків чисто — якби це було можливо, то учням не потрібен був би духовний наставник. Тому, якщо ви бачите, що ваш учитель робить щось протиправне, недоречне або неприйнятне, або якщо ви стали свідком його негідної поведінки, вам слід запитати його про це. У ваджраяні немає нічого, що забороняло б вам це зробити. Насправді я настійно рекомендую вам говорити зі своїм гуру про все, що вас турбує. Якщо ви можете, спробуйте підійти до нього з

бажанням розв'язати власну проблему: «Я хочу змінити це хибне сприйняття, тому що я прагну бачити вас як Будду. Що мені робити?». Запитуючи свого гуру безпосередньо про все, що вас турбує, мотивуючи це бажанням сприймати його чисто й досягти прогресу на шляху, ви зможете зберегти свою повагу та відданість до нього. Або до неї.

Що робити, якщо ваш гуру не дає приватних авдієнцій, або ви не можете пробитися крізь його оточення тощо? Як учню прояснити непорозуміння, якщо він не може поговорити зі своїм гуру наодинці? Це дуже важливе питання вказує на основний недолік того, як сьогодні викладають ваджраяну. Той факт, що це питання ставлять так часто, є доказом того, що між гуру та учнем ваджраяни рідко встановлюються справжні автентичні стосунки.

Історично тантричні гуру приймали лише жменьку учнів. Ці гуру не були мандрівниками-джетсетерами. Вони не керували монастирями чи фондами. Насправді вони робили перерву у своїй практиці лише для того, щоб справити потребу. Думка про те, що учні не зможуть поспілкуватися зі своїм гуру, тому що він на конференц-зв'язку з двома університетськими професорами й п'ятьма перекладачами або дивиться кіно, була б немислимою. На противагу цьому, деякі з сучасних тантричних гуру мають десятки тисяч послідовників. Чи ці гуру підтримують справжні тантричні стосунки гуру-учень з кожним з них? Знову ж таки, це залежить від їхньої мотивації та спрямування. Деякі гуру просто хочуть благословити якомога більше людей та створити можливості для всіх істот встановити зв'язок з тантричним шляхом. Але в цій книзі про таких тантричних гуру мова не йде. Ми розглядаємо той тип гуру, на якого ми покладаємося, щоб розколоти нашу самсарну шкарлупу й працювати безпосередньо з природою нашого ума. Інакше кажучи, ми розглядаємо тип гуру, який крок за кроком спрямовує і тренує нас на нашому шляху.

Золота доба Тілопи та Наропі давно закінчилася, а це означає, що вкрай мало ймовірно, що ви будете єдиним тантричним учнем вашого тантричного вчителя. У вашого тантричного вчителя можуть бути сотні, якщо не тисячі, інших учнів, кожен зі своїми манерами, настроєм, неврозами та особливостями. Як люди, ми всі живемо з високим рівнем невизначеності — у нас немає вибору. Більшість учнів прагнуть мати свого власного, індивідуального гуру, але їм доводиться змагатися з іншими учнями за його увагу. Попри це, ви продовжуєте заохочувати своїх друзів слідувати за вашим гуру — ось чому ніхто з вас ніколи не матиме свого приватного гуру. Робота з вашим тантричним гуру разом із багатотисячною спільнотою може здатися непосильним завданням, але вона також надає вам фантастичні можливості для практики тантри.

Послідовники Будди Шак'ямуні належать до величезної розгалуженої родини духовних практиків; зв'язок між тантричними практиками ще тісніший. З тантричного погляду, оскільки ваджрова природа — природа будди — пов'язує всіх істот, ми повинні думати про кожну істоту на цій планеті як про свого родича, нехай і далекого. Здається, вся недавня метушня навколо ваджрових майстрів повністю затьмарила те, що означає мати ваджрових братів і сестер. Кожен, хто отримує ту саму посвяту в тій самій мандалі від того самого гуру, є ваджровим братом чи сестрою, і про них слід думати як про найближчу родину. Наші найближчі та найтісніші стосунки — з тими, з ким ми отримуємо найвищі тантричні посвяти, такі як вказівні настанови.

Хоча тантричні практики повинні сприймати всіх істот з чистотою, більшості з нас складно сприймати так свого гуру, не кажучи вже про ваджрових братів та сестер. Хоча розбіжності між членами спільноти та всі пасивно-агресивні суперечки, що відбуваються, вважаються порушенням самаї, ніколи не забувайте, що відновити самаю так само легко, як і порушити. Коли ви вчитеся малювати, вам показують не лише як користуватися олівцем, але й гумкою, і відновити порушені самаї може бути так само весело, як навчитися користуватися гумкою, змішувати кольори та вдосконалювати контури.

Динаміка стосунків гуру-учень

Робота вчителя фізики в середній школі — навчити учнів фізиці та допомогти їм позбутися невірнього розуміння науки про матерію та рух. Очікується, що учні відвідуватимуть певну кількість уроків фізики щотижня і прояснюватимуть усі незрозумілі моменти безпосередньо зі своїм вчителем фізики. Мінімальними вимогами для майбутнього вчителя фізики, який хоче влаштуватися на роботу, будуть ступінь бакалавра, бажано з фізики, і певна кваліфікація вчителя. Коли вчитель фізики влаштувався на роботу, його завдання полягає в тому, щоб пояснювати теорії та принципи фізики, задавати домашні завдання, відповідати на запитання та проводити іспити. Вчителі фізики та їхні учні зосереджені виключно на фізиці. Після випуску учень може зустрітися з учителем фізики хіба що на зустрічах випускників.

Більшість із цього стосується і духовного вчителя, особливо гуру ваджраяни. Але стосунки гуру та учня у ваджраяні набагато складніші. На відміну від учителя фізики, наповнити голову учня інформацією — це незначний аспект роботи гуру ваджраяни. І на цьому відмінності не закінчуються.

Шкільний вчитель дає учням інформацію, якої їм бракує, натомість гуру усуває непотрібні концепції та теорії.

Шкільний вчитель відповідає на запитання учнів, натомість гуру ставить під сумнів відповіді учнів.

Шкільний вчитель показує учням, як знайти вихід із лабіринту, натомість гуру, швидше за все, заведе учня в середину лабіринту, а потім цей лабіринт зруйнує.

Шкільний вчитель очікує слухняності та дисципліни в класі, натомість гуру очікує смирення.

Робота шкільного вчителя — навчати учнів, тоді як робота гуру — відкривати їхні уми.

Шкільний вчитель допомагає учням дорослішати та зростати, натомість тантричний гуру розкриває в них позачасову безневинність.

Мотивація

Перш ніж учень та вчитель вступають у стосунки гуру та учня ваджраяни, обидва повинні чітко розуміти, що саме вони роблять і чому. Початково мотивацією учня може бути бажання досягти

просвітлення, але мотивація вразлива, її легко змінити, і вона може легко трансформуватися несподіваним чином.

Сповнений відданості учень може зголоситися прибрати кімнату лами, і його похвалять за досконалу роботу. Тепер йому слід бути обережним, аби цей успіх не затьмарив його початкову мотивацію допомогти. Його мотивацією йти шляхом Дгарми та слідувати за гуру має бути бажання привести до просвітлення всіх істот, і тому його мотивація прибрати кімнату гуру повинна бути точнісінько такою ж. Чистота кімнати та якість виконання цього завдання грають другорядну роль щодо загального просвітлення. Якщо ви завжди робите все, що у ваших силах, мотивовані бажанням привести до пробудження чи просвітлення усіх істот, самим лиш миттям кількох тарілок можна накопичити велику заслугу. Тож слід постійно нагадувати собі повертатися до початкової мотивації — просвітлення.

А що як ваша мотивація чиста, ви доклали максимум зусиль і досконало виконали завдання, але з якоїсь причини ваш прискіпливий лама (можливо, він діва за гороскопом) розлютився і безупинно лаяв вас впродовж двадцяти хвилин? Якщо ви вже присвятили заслугу від своїх старань, то приймете догану лами незворушно і водночас зробите офіру задля добробуту всіх істот. Так ви накопичите ще більше заслуг.

Між іншим, я помітив, що коли учень проводить багато часу з ламою або стає його помічником, більшість вважає, що ця людина була належно підготовлена та повністю навчена для цієї роботи. Але це не так. Насправді це дуже далеко від істини

Конфіденційність

Я вже неодноразово згадував у цій книзі, що стосунки між тантричним гуру та учнем завжди мають триматися в цілковитій таємниці; все, що відбувається між ними, є конфіденційним і не повинно розголошуватися. Якщо бути точним, такі стосунки обертаються навколо передання та отримання тантричних вчень, технік та сутнісних настанов, а також індивідуальних методів, які гуру створює спеціально для кожного окремого учня. Жодне з таких вчень і методів не можна публікувати, обговорювати або поширювати в будь-який спосіб, формі або вигляді.

У Стародавній Індії тантричні практики та гуру ретельно оберігали свою анонімність. Тантричний гуру та учень могли працювати пліч-о-пліч на одній фабриці з виготовлення печива, проте жоден із колег і гадки не мав про їхні тантричні стосунки. Якби вони були агентами під прикриттям у посольстві, то гуру міг би бути приборальником, а учень — послом. Задля секретності,

посол вклонявся б прибиральникові й сидів біля його стіп, щоботримати вчення, лише серед ночі в котельні. Саме так колись відбувалися стосунки між гуру та учнем у тантричній традиції. На жаль, ті часи давно минули.

Сьогодні збереження стосунків між тантричним гуру та учнем у таємниці ускладнюється іншими ролями, які повинен виконувати гуру — наприклад, він настоятель монастиря або директор неприбуткової організації. В ідеалі, учень має спершу проаналізувати гуру, а потім свідомо й з великим смиренням попросити про конкретне вчення чи посвяту. Але дуже часто звичні стереотипи, місцева культура та людські очікування перекривають наші найкращі наміри, створюючи всіляку плутанину та занепокоєння. Тримати щось у таємниці не так просто.

Уявіть, що вас запросили на відкриття місцевого поштового відділення. Щойно ви прийшли, вам кажуть, що в межах урочистостей відомий лама дарує посвяту. Ця новина породжує у вас певну духовну дилему. Технічно, це ваше право обирати, які посвяти ви отримуєте й від кого — ваджраяна говорить про це доволі чітко. У цьому разі лама також є настоятелем монастиря, якому належить ваш будинок, а також дає вам багато можливостей заробити. Кілька років тому, щоб уникнути будь-яких мирських конфліктів інтересів, ви вирішили ніколи не отримувати від нього посвят. Тож тепер ви в скрутному становищі. Якщо ви встанете й підете, усі це побачать, тож ви ризикуєте образити ламу, від якого залежить ваш прожиток; якщо залишитесь, вам доведеться дати певні обіцянки, яких, можливо, буде важко дотримуватися. То що ж робити?

Друзі, які потрапляли в схожі ситуації, сказали мені, що найкраще, що можна зробити, — це офірувати традиційний білий шарф та продемонструвати загальноприйнятий прояв відданості. Інакше кажучи, вдавати. Вдавайте, що ви берете участь, але затуліть вуха й спробуйте зосередитися на чомусь іншому. Я співчуваю своїм друзям, бо це складна ситуація. Принаймні, вони повністю усвідомлювали, що отримання посвяти матиме духовні наслідки.

У разі з відкриттям поштового відділення причиною дарування посвяти є не бажання досягти просвітлення, а прагнення просунути новий бізнес. Запрошені усі мешканці цієї частини міста: прості містяни, бізнесмени та бізнеследі. Деякі з присутніх не є буддистами й можуть потайки вважати буддизм язичницьким, сатанінським культом. Під час посвяти усі отримують благословення, їм до голів прикладають велику вазу, але одиниці мають бодай якесь уявлення про те, що відбувається, а тому не отримують посвяти та самай. Якщо ви коли-небудь опинялися в такій ситуації, не переймайтесь. Ви не можете порушити самаю, якщо

від початку не обіцяли її дотримуватися.

Учень-гуру

Стосунки між тантричним гуру та учнем починаються в той момент, коли учень отримує посвяту (*абгішеку*). Що це значить? Як ми щойно бачили, на великих церемоніях нерідко присутні юрми людей, які не розуміють, що відбувається — це черговий культурний феномен, який виріс із тибетських традицій та звичок. Присутні можуть знати, що церемонія називається «*абгішекою*», і навіть прагнути її отримати, але часто вони майже нічого не знають про гуру, який її дарує. Його історія та традиція для них — це загадка. Навіщо люди відвідують великі церемонії? Найчастіше тут зовсім не йдеться про прагнення звільнитися від «дуальності», або ж розпізнати вроджену природу будди чи пробудитися від звичного стану ума. Я часто бачив, як туристи заходять на *абгішеку*, аби вдовольнити цікавість або ж зробити екзотичне селфі.

Якщо ваш інтерес до посвяти на один відсоток більший за поверхневий, ви можете отримати абгішеку як благословення. Чи вступаєте ви таким чином у формальні стосунки гуру-учня ваджраяни з гуру, який дарував *абгішеку*? Якщо бути точним, ні. Чи встановите ви духовний зв'язок із цим гуру? Звісно, так. Але оскільки ви не маєте наміру робити великі інвестиції ні в шлях, ні в гуру, ви не станете миттєво головним акціонером ваджраяни, а будите лише прихильником — щонайбільше, членом.

Уявімо, ви чули й розмірковували над численними вченнями, включно з мадг'ямакою, а також вивчали тантричну філософію. Ви зустрічаєте гуру й вирішуєте провести ретельну перевірку його самого та його традиції. Ваші висновки позитивні, навіть надихаючі, тому ви вирішуєте підвищити ставку й попросити гуру дарувати вам найвищу посвяту йога-тантри. Ваше рішення ані легковажне, ані спонтанне, і ви також не перебуваєте в якійсь «духовній подорожі». Ви приймаєте рішення з ясним і тверезим умом, на основі ретельного дослідження та достовірної інформації. Після цього ви просите про посвяту, і гуру погоджується її дарувати.

Під час посвяти як ви, так і ваш гуру маєте бути свідомі того, що відбувається, як наречений та наречена під час весільної церемонії, коли їх запитують: «Чи берете ви цю особу собі за чоловіка (або дружину)?», вони відповідають: «Беру». Коли пари одружуються, вони чітко усвідомлюють, що це не гра. Вони знають, що насправді беруть шлюб. Так само, під час посвяти, як гуру, так і учень повинні знати, що зв'язують себе на найвищому рівні. Це не гра, й будуть наслідки. Тексти посвят попереджають,

наприклад, що амріта, яку ми п'ємо на початку абгішеки, стане або нектаром безсмертя, або розпеченою лавою, здатною нас знищити.

Деякі посвяти — це не що інше, як вказівні настанови — найвища абгішека. По завершенню ритуалу ви та ваш гуру стаєте духовно «одруженими». Традиційно це вважається найвищою формою «ваджрового учня» (санскр. *vajra cēla*) та «ваджрового майстра» (санскр. *vajra ācārya*), званою як «традиція передання від гуру до учня» (санскр. *guru śiṣya paramparā*). Тепер ви стаєте головним акціонером тантричного шляху. З цього моменту ваш гуру — найважливіша людина у вашому житті. Ваш гуру — це все: батько, мати, вчитель, лікар, друг, усе — і він є важливішим для вас, аніж усі інші божества та будди разом узяті. Тисячі будд уже з'явилися у цьому світі, і тисячі інших з'являться в майбутньому, але зв'язок, який ви щойно встановили зі своїм гуру, є унікальним. Гуру забезпечить вас усіма засобами, необхідними для лікування усіх ваших хвороб. Інші будди приходитимуть і йтимуть, але найвищим авторитетом і наставником у цьому та майбутніх життях завжди буде ваш гуру.

Те, як ми бачимо гуру, залежить від його та нашого рівня осягнення. Вчення говорять, що ми повинні сприймати гуру як будду. Але, як я вже неодноразово зазначав, ніхто не може досягти стовідсотково чистого сприйняття від самого початку. Ми всі мусимо з чогось починати. Початківці зазвичай думають, що гуру — то такий собі приємний хлопець, який відповідає на запитання та дає поради. Гуру ходять, позіхають та зникають, щоб сходити в туалет. Вони відповідають на телефонні дзвінки й беруть участь у мирських справах. Вони — люди, які роблять все те саме, що й інші люди. Саме тому учні можуть бачити та взаємодіяти зі своїм гуру. Вони можуть спостерігати за кожним його рухом. Вони можуть бачити, як він надмірно захоплюється дорогими офірами й реагує негативно, коли учень наважується з ним не погодитися або його критикувати. (У цих прикладах гуру не є реалізованою істотою.) Але незалежно від того, що саме ви бачите, що ваш вчитель робить, або чуєте, що він каже, ваша «садгана», ваша практика — вважати його буддою. Як? Визнаючи, що не тільки гуру, але й усі та все, включно з вашими судженнями, є продуктом ваших проєкцій. Так ви помітно покращите здатність розуміти, що ваш гуру — це будда, і завдяки цьому швидко просуватиметеся шляхом.

Трапляється, що осягнення учня перевершує осягнення вчителя. Проте учень залишатиметься смиренним; рівень його осягнення сам собою забезпечить його смиренність. Оскільки сприйняття учня більше не дуалістичне, йому навіть не спаде на думку порівнювати себе з гуру. Насправді, вийшовши за межі двоїстого

сприйняття, учень почне дедалі більше цінувати гуру.

Гуру-учень

Гуру відіграє величезну роль у динаміці стосунків з учнем. Коли учень висловлює бажання стати на шлях ваджраяни, гуру повинен дослідити його ще ретельніше, ніж учень досліджує гуру. Пам'ятаймо, що ми тут говоримо не про всевідаючого гуру. Тому, коли учень просить про високе вчення, гуру мусить поставити запитання на кшталт: «Чи вивчали ви мадг'ямаку? Чи знайомі з віпасною Гоенки? Якщо ви натхненні практикувати тибетський буддизм, важливо знати його політичну історію: чи читали ви про політичну історію Тибету? Ви навчалися в юдейській чи християнській школі? Чи виховували вас у повазі до конфуціанських цінностей? Чи завершили ви нг'ондро? Якщо так, то що для вас означає "завершити нг'ондро"?».

Гуру також повинен спробувати з'ясувати справжню мотивацію та наміри учня. Чи хоче цей учень отримати вчення в межах свого дослідження для здобуття докторського ступеня? Чи він готується стати самопроголошеним духовним учителем? Можливо, гуру визнає, що небажання учня писати книжки, керувати дгарма-центром або викладати свідчить про те, що він має необхідне терпіння, розсудливість, практичні знання тощо для того, щоб стати держателем вчення. Але як би він впорався, опинившись у центрі уваги? Чи зміг би дати раду заздрощам та критиці, з якою учні тибетських лам нападають на тих, хто, як їм здається, наблизений до їхнього гуру? Чи йому потрібне лише одне конкретне вчення? А що як він отримає це вчення, а потім хутко зникне, щоб звершити практику, й не матиме бажання надалі спілкуватися з гуру?».

«Чи буде перший чоловік, якого я сьогодні зустрів, відвідувати мене раз на сто років? Можливо. Ми не будемо часто бачитися, тож буде мало шансів комусь із нас засмутитися чи образитися. Може й слід дати йому посвяту, про яку він просить».

«Другий чоловік дуже хоче виконувати цю практику. У ці часи занепаду зустріч навіть з однією людиною, яка прагне практикувати Дгарму, гідна святкування. Гадаю, я маю дарувати йому посвяту».

«Ця жінка дуже серйозно ставиться до практики Дгарми й прагне навчитися мислити нестандартно. Вона з великим ентузіазмом хоче розібрати картковий будинок під назвою «самсара» — до цього не можна ставитися легковажно. Чи слід мені запросити її увійти?».

Гуру повинен аналізувати всіх потенційних учнів таким чином. І, звісно ж, ми все ще говоримо про гуру, що не має осягнення.

Нові учні, яким гуру свідомо та тверезо дарує абгішеку, стають частиною ваджраянської сім'ї, а тому отримують значну акційну частку тантричного шляху. Гуру мусить цілком усвідомлювати зміну в їхніх стосунках та відповідальність, яку він свідомо взяв на себе. До кожного з його учнів слід ставитися не тільки як до своєї єдиної дитини, але і як до хронічно хворої та прикутої до ліжка єдиної дитини. «Хворий» у цьому контексті означає, той, хто перебуває під впливом карми, емоцій та сукупностей — тут не йдеться про фізичну хворобу.

Якщо хтось явно п'яний, було б несправедливо просити його відвезти вас додому. Так само й гуру повинен завжди пам'ятати, що його учні постійно перебувають під впливом своїх емоцій.

Якщо ваш друг у мільйонних боргах, було б несправедливо просити його позичити вам грошей. Так само гуру повинен завжди пам'ятати, що всі його учні сильно обтяжені кармічним боргом. Звичайні люди не можуть творити дива, тому було б несправедливо просити їх вмістити гору Фудзі у валізу. Так само й гуру мусить розуміти, що його учні обмежені п'ятьма сукупностями, тому несправедливо очікувати, що вони побачать у своєму гуру стовідсоткового будду. Все, що кожен із нас може зробити, — це працювати з тим, що у нас є: очима, носом, освітою, звичками й опорами.

Уявіть собі немовля, яке заразилося коронавірусом. Воно занадто мале, щоб зрозуміти, як не торкатися обличчя й рота, або як мити руки. Марно намагатися пояснити йому, що таке коронавірус, адже дитина ще не говорить. Якби це була ваша дитина, що б ви відчували? Саме так гуру має ставитися до всіх своїх учнів. Вітання усім гуру, які читають цю книжку. Будь ласка, перечитайте речення на попередніх сторінках про те, що деякі учні можуть ставитися до вас — так, саме до вас! — як до «такого собі приємного хлопця». Я хочу сказати, що такі учні зовсім не готові до того, щоб отримувати вказівки на кшталт «стрибни зі скелі» або «зніми трусики!». Я впевнений, що у вас добрі наміри й, можливо, навіть ґрунтовна дгармічна освіта. Можливо, ваші гуру не були шарлатанами, і я впевнений, що ви добрі та віддані ваджраяні — проте, ви скоріш за все ще не розвинули досконалу бодгічїтту. Але наскільки ви реалізовані? Якщо ви попросите новачка у ваджраяні, що має мінімальні здібності до розуміння тантричного шляху, вщипнути незнайомця за дупу або роздягнутися, а він відмовиться, ви будете винні. Відмова учня цілком виправдана. Зрештою, добрі й люблячі батьки ніколи не дозволять своїй дитині користуватися м'ясорубкою з гострими лезами.

Хоча гуру може й не бути всевідаючою, але якщо вона вдумлива, уважна, добра та прониклива наставниця, вона може сказати новопосвяченому учневі, що тепер він повинен робити все, що

вона, як гуру, йому накаже. Ця техніка покликана допомогти учневі набратися мужності та зміцнити його рішучість йти тантричним шляхом. Гуру ніколи не повинен налаштовувати учня на невдачу або ставити нездійсненні вимоги, які призведуть до того, що учень розірве зв'язок із гуру. Інакше кажучи, добрий та умілий гуру ніколи не повинен ставити незрілого та погано підготовленого учня в становище, коли той вимушений буде сказати «ні». Гуру, які не спроможні оцінити обмеження своїх учнів, бракує однієї абсолютно необхідної якості. Якої? Здорового глузду.

Нескінченні методи

Як я вже зазначав у цій книзі, багато дієвих духовних методів були заплямовані культурними звичками. Зазвичай заплямований метод видається схожим на щось, що існує в культурі, яка його імпортує. Традиційні офіри, такі як лотоси, квіти, пахощі та свічки, характерні для більшості духовних традицій та культур. Поклони Будді — ще один гарний приклад. У наші дні західних людей вчать робити повні поклони на основі індійського методу, який перейняли тибетці. Суть самого акту — вшанування Будди. Поклони — це вправлення у смиренності, адже вони спрямовані проти нашої гордині та стають досконалими, коли супроводжуються мудрістю. Теоретично, замість того, щоб вклонитися в індійському стилі, ви можете запозичити щось із власної культури — наприклад, військове вітання.

У сутрах і шастрах є історії про бодгісаттв, які настійно благали своїх гуру дати їм певні вчення, часто не довші за одну строфу, супроводжуючи своє прохання осяжними офірами. Кажуть, що царі офірували все, чим володіли — царства, рідних, дітей та дружин. Чи є ці історії про те, що люди офірували гуру все, що мали, просто легендами? Ні. Впродовж років навіть мені віддані учні офірували людей. Я не вів точного підрахунку, але можу припустити, що загалом мені офірували близько сотні людей. Ці люди не стали рабами чи об'єктами жертвоприношення, вони зазвичай працюють помічниками, секретарями, менеджерами, стають монахами, монахинями тощо. Віддані їй цілком щирі практики Дгарми досі офірують мені своїх дітей — не лише символічно, а й фізично віддають мені дитину. За ці роки кілька таких дітей стали моїми помічниками.

Коли йдеться про «офірувальних дакіні»,²⁴ оскільки слово

²⁴ Прим. пер.: напевно мова йде про так званих тиб. *mchod pa'i lha mo*, тобто «богинь офірування» або «богинь, що звершують офірування».

«офірування» зараз тлумачиться вкрай неправильно, моя порада теперішнім і майбутнім ламам та практикам: не робіть цього. Навіть і не думайте. Правда, що дакіні вважаються єдиними володарками тантри, й довговічність тантричних учень та вчителів знаходиться в їхніх руках. Лами знають про ці вчення, як і більшість буддистів ваджраяни — ми всі регулярно молимося дакіні про довголіття наших гуру. Але інколи лами вирішують зосередитися на цій конкретній мудрості просто тому, що вона відповідає їхнім власним бажанням та вподобанням.

Це класичний випадок вибіркового підходу! Практика «офірувальних дакіні» — це далеко не єдиний доступний метод. Буддадгарма пропонує величезну скарбницю методів для подовження життя всіх істот, не лише лам. Наприклад, рятування життя, яке практикується шляхом звільнення тварин, приречених на смерть. Інший метод — взяти обітницю їсти вегетаріанську їжу протягом місяця, року або решти життя. З медичного погляду, бути вегетаріанцем чи веганом здоровіше, ніж їсти м'ясо, до того ж ви отримуєте заслугу в тому, що тварин не вбивають, щоб прогнати вас, і це подовжує ваше життя, а ви присвячуєте цю заслугу подовженню життя гуру.

Нещодавно давня подруга запитала мене, чи повинна подруга лами відповідати певному фізичному типу.

«Чому ти питаєш?» — відповів я.

«Ну, більшість подруг лам, яких я зустрічаю, молоді та стрункі, і часто вони блондинки», — відповіла вона. «Я також чула, що ламам потрібна компанія молодих дівчат, аби ті надихали їх вчити. Це правда?».

Джигме Лінгпа сказав, що справжньою причиною перешкод для довголіття лами, є марнотратство або недоцільне використання офірованих грошей. Якби лами та їхні організації припинили розтринювати офіровані гроші, всі лами жили б набагато довше. Звісно, неправда, що лами «потребують» молодих дівчат, аби ті надихали їх вчити. Фізичний тип, який обирають багато лам, є проявом лише однієї з п'яти якостей дакіні — третьої якості «схожості на лань». З погляду традиційної краси, інші чотири якості, серед яких ікла та вуса, зараз вважаються небажаними. Це правда, що в «Семирядковій молитві» Гуру Рінпоче зображується в оточенні ста тисяч дакіні, але це особливий тип дакіні — «небесних мандрівниць» (тиб. *mkha' 'gro*), які не обов'язково є жінками. «Дакіні» — це санскритське слово (*dākinī*), що означає «жахливий дух» або «привид», і лише деякі з них мають «схожість на лань», що так приваблює лам. Ваджрайогіні має голову свині. Чи переспали б ви з людиною, що має дві голови, одна з яких — свиняча? Уявлення про те, що дакіні — це красиві молоді дівчата, зараз є розповсюдженим непорозумінням, яке, ймовірно, виникло через

хибний переклад. Насправді дуже мало справжніх дакіні є красивими молодими дівчатами.

Шлях або практика можуть проявлятися в безмежжі способів. У межах навчання, гуру може законно попросити учня про щось неможливе. Якщо учень справді не в змозі виконати прохання, сказати про це чесно й відкрито може стати духовною винагородою і посилити динаміку стосунків між гуру та учнем. Учень, який через гординю або самовпевнену віру в те, що правильно, а що ні, відмовляється навіть спробувати виконати прохання та уникає розмов про свої почуття, не є ні справжнім, ні чесним. Коли ви відчуваєте, що у вас немає іншого вибору, окрім як сказати гуру, що ви не здатні виконати його прохання, жаль, який ви водночас відчуваєте, може стати шляхом до накопичення неймовірних заслуг — саме тому досвідчений гуру часто створює подібні ситуації.

Головна ідея гуру-йоги — прищепити учням розуміння першочергового завдання — пам'ятати про гуру. Як саме ми пам'ятаємо про нього, не має значення. Я бачив чимало людей, які помирали, шкодуючи, що не виконали прохань свого гуру. Бо, як казав Патрул Рінпоче, досконалий вчитель «...дорівнює всім буддам у своєму милосерді та благословенні. Ті, хто встановить із ним позитивний зв'язок, досягнуть стану будди за одне життя. Навіть ті, хто встановить із ним негативний зв'язок, врешті-решт будуть звільнені з сamsари».²⁵

Невеликі фінансові інвестиції несуть малі ризики та приносять невеликі прибутки. Якщо ви відвідуєте вчення або посвяту, навіть найвищу, з мотивацією лише встановити зв'язок з учителем або Дгармою, то заслуга від цього буде набагато меншою, ніж якби вашою метою було просвітлення в цьому житті.

Чодрел (тиб. *chos 'brel*) — усталена тибетська традиція отримувати посвяти, не надто зближуючись із ламою. *Чо* (тиб. *chos*) означає «дгарма», а *дрелва* (тиб. *'brel ba*) — «зв'язок». Коли тибетці приходять до нас, лам, за невеличким *чодрелом*, ми зазвичай у відповідь промовляємо мантру. Чому хтось не хоче встановити міцний дгармічний зв'язок із гуру? Можливо, у них обмаль вільного часу. Можливо, їх не приваблює цей гуру. Якою б не була причина, зв'язок або зобов'язання, які ми беремо на себе у стосунках із гуру, відповідають нашому до неї ставленню. Якщо гуру не дурна, вона зможе оцінити ступінь відданості учня й не буде

²⁵ Patrul Rinpoche, *The Words of My Perfect Teacher*, transl. Padmakara Translation Group, p. 143: "... is equal to all the Buddhas in his compassion and his blessings. Those who make a positive connection with him will attain Buddhahood in a single lifetime. Even those who make a negative connection with him will eventually be led out of samsara."

просити того, хто просто хоче отримати благословення, стрибнути зі скелі. Це все одно, що піти на вечірку до знаменитості, щоб зробити селфі та взяти автограф. Якщо знаменитість розсудлива, вона побачить, що збирач автографів — це просто випадковий шанувальник, і не попросить його лягти з нею в ліжку — негативні наслідки цього тут немає потреби обговорювати.

Якщо ви мотивовані зустрітися зі знаменитістю, адже хочете, щоб вона допомогла вам розкрити свою істинну природу, ваші інвестиції в ці стосунки будуть набагато більшими, ніж у збирача автографів.

Як початківець на шляху ваджраяни, вкрай мало ймовірно, що ви будете на сто відсотків переконані в тому, що гуру є просвітленою істотою, але, ймовірно, будете прагнути зробити все можливе, щоб сприйняти її з чистотою. Також ви будете чітко усвідомлювати свої власні обмеження й матимете сумніви щодо здобутків своєї практики. Проте, якщо ви свідомо вирішите попросити гуру дати вам посвяти та вчення ваджраяни, в цей момент всі переговори завершуються. Вибір зроблено, й шлях назад немає. Але це не означає, що ви не можете передумати та зупинити сходження на гору.

Учні: зміна гуру

Що робити, якщо на півшляху до вершини ви розумієте, що ваш лама не допомагає вам плекати чисте сприйняття? Що більше часу ви з ним проводите, то більше сумнівів у вас виникає і щодо гуру, і щодо шляху, тож увесь ваш духовний шлях опиняється під загрозою. Запитайте себе, чи добре ви дослідили гуру до того, як ступили на шлях? Якщо так, то може відтоді вас приголомшило якесь тривожне відкриття, через яке ви відчуваєте, що тепер не можете слідувати за цим гуру?

І тут, знову ж таки, знання Дгарми є вашим якорем — воно дійсно може вас врятувати. Якщо ви ретельно вивчили й обміркували вчення магаяни та ваджраяни, яка б перешкода не виникла б у стосунках з учителем, ви ніколи не втратите довіри до самого шляху. Можливо, ви не зможете продовжити шлях із вашим теперішнім гуру, але ваша віра й впевненість у магаяні та ваджраяні додасть вам подвійної обережності, аби не спалити зерно прагнень в інших людях, не спричинити драми, недоброзичливості, дисгармонії чи розколу. Мотивовані найчистішим бажанням не порушувати більше ніяких самай та не обпалити відданість ваших ваджрових братів та сестер, ви непомітно встановлюєте певну дистанцію між собою та гуру. І таким чином накопичуєте заслугу.

Або ж ви можете вирішити, що хочете уберегти інших від потрапляння в ту саму пастку, в яку потрапили самі, розповівши всьому світу, що ваш гуру — пройдисвіт. Застерігаючи інших, ви відчуваєте, що робите послугу Буддадгармі. Можливо, ви маєте рацію. Але на цьому ваше навчання ваджраяни з цим гуру завершується. На цьому кінець — з погляду ваджраяни, ви розірвали зв'язок між вами та вчителем. А оскільки вчитель — це квінтесенція усього шляху ваджраяни, ви саботували увесь свій шлях. Якщо, попри все це, вивчення Дгарми переконало вас у тому, що ваджраяна — це правильний шлях, ви можете вирішити пошукати іншого гуру — і це гарна ідея.

Якщо учень змінює гуру, чи треба йому починати навчання з нуля? Не обов'язково. Чи повернетеся ви до початку шляху, чи ні, залежатиме від вашого наступного гуру. Якщо цей гуру має належну кваліфікацію, він знатиме, яким має бути ваш наступний крок.

Тут я мушу повторитися. Якщо в середині вправлення на шляху ваджраяни ви усвідомлюєте, що вам бракує сил триматися курсу і ви дійшли до переломної точки, найкраще, що можна зробити, — встановити певну дистанцію між вами та гуру. Просто тримайтеся якомога далі. Тримайтеся якомога далі, щоб не стало гірше. І працюйте над собою. Слухайте й читайте вчення Дгарми якомога більше. Розмірковують над усім почутим та намагайтеся розвинути чисте сприйняття. Пізніше — можливо, через кілька місяців або років — спробуйте оцінити, наскільки ви просунулися, відвідавши якийсь з учень вашого гуру. Якщо вам і досі важко це дається, продовжуйте триматися якомога далі ще деякий час і приділіть більше уваги слуханню та спогляданню.

Ваш страховий поліс протягом усього процесу — це вивчення Дгарми, під яким я маю на увазі слухання або читання вчень та їхнє споглядання, аби встановити непохитну впевненість у буддійському погляді, а особливо погляді ваджраяни.

Якщо попри всі зусилля нічого не виходить, ви можете, за бажанням, цілком полишити шлях ваджраяни. Все залежить від вас. Якщо ви свідомо відмовитеся від шляху ваджраяни, ваш зв'язок із нею завершується. Але якщо ви продовжите йти шляхом бодгісаттви, то все ще можете бути практиком магаяни. Якщо ви свідомо полишаєте шлях бодгісаттви, ваш зв'язок із магаяною завершується. Але якщо ви продовжуєте знаходити прихисток у Будді, Дгармі та Сангзі, ви все ще можете бути практиком Пратімокши. Якщо ви свідомо відмовляєтеся від прихистку в Будді, Дгармі та Сангзі, бо вважаєте їх оманю, та більше не бажаєте йти буддійським шляхом, ваш зв'язок з Буддадгармою буде цілком завершений.

З погляду ваджраяни, відмовитися від шляху взагалі — це

дуже серйозний крок. Ваджраяна подібна до безцінного діаманта. Якщо дати його восьмирічній дитині, аби вона погралась ним у кульки, то незабаром діамант буде назавжди втрачено. Як дорослий, ви здатні збагнути величезну цінність діаманта. Тому ви звертаєтеся до ювеліра, щоб він обробив дорогоцінний камінь відповідно до ваших потреб. На жаль, цей гранувальник виявляється досить незговірливим, і через деякий час ви втомлюєтеся сперечатися з ним через кожну дрібницю. У кризовий момент у вас виникає спокуса влаштувати істеричну, але ви вирішуєте не робити цього, адже не хочете, щоб і з діамантом щось сталося — нерозумно ризикувати втратити чи пошкодити його тільки тому, що ви не ладнаєте з гранувальником. На щастя, якщо ви розвинули добре розуміння бодгічїтти до того, як почали працювати з цим конкретним гранувальником діамантів, ви не хочете вводити в оману свою улюблену сім'ю та інших істот, які можуть подумати, що діамант — це звичайнісінький шматок скла. Тому, попри ваші не найкращі стосунки з гранувальником, ви продовжуєте цінувати діамант і завжди говорите про нього із захопленням.

Лами роблять два помилкові припущення щодо західних та вестернізованих учнів, які вирішили йти шляхом ваджраяни. Перше — вони вважають, що всі учні, які до них приходять, вже розвинули в собі відразу до самсари задовго до того, як почали практикувати ваджраяну. І друге — ніби ці учні зростили бодгічїтту та сильну рішучість ніколи не полишати істот. Як наслідок, лами постійно помиляються, не перевіряючи кожного учня на зречення та розуміння бодгічїтти перед тим, як давати їм вчення та посвяти ваджраяни.

Незалежно від того, наскільки зіпсовані стосунки з гуру, учні, які вивчали Дгарму та по-справжньому її цінують, навряд чи будуть мститися своєму вчителю. Зрештою, головна мета учня Дгарми — практикувати Дгарму. Коли учні вдаються до мирських механізмів, наприклад, подають до суду на гуру за домагання чи зловживання, коли його поведінка їх засмучує, це свідчить про те, що вони ніколи серйозно не ставилися до шляху звільнення.

Учні опальних лам

Я знаю, що деякі давні учні нині опальних гуру переймаються, що розірвавши з ними стосунки, вони потраплять у ваджрове пекло. Я можу зрозуміти їхнє занепокоєння, бо саме про це йдеться в тантричних текстах. Але потрапити у ваджрове пекло нетак вже й легко, і причини, які приводять нас туди, не такі однозначні.

Перше питання, яке слід собі поставити: чи була у вас самая, яку можна було порушити? Лише вам відомо, чи приймали ви

свідоме та тверезе рішення стати на шлях ваджраяни після ретельного аналізу гуру тощо.

Не лише сексуальні скандали чи звинувачення у фізичному насильстві відвертають учнів від їхніх гуру. Щось таке дріб'язкове, як те, що гуру висякався в рукав, може стати останньою краплею для деяких учнів. Але не хвилюйтеся, момент роздратування на гуру не зламає ваші корінні самаї. Це станеться тільки якщо у вас повністю зміниться серце та ум, і замість того, щоб бачити у своєму гуру Будду, ви вирішите, що він не тільки звичайна людина, але й справжній придурок.

Як ви знаєте, ми практикуємо шлях ваджраяни, щоб навчитися бачити абсолютно все, що сприймаємо, чисто, та починаємо з того, що тренуємося бачити нашого гуру як будду. В ту мить, коли ви перестаєте бачити гуру чисто, ви порушите самаю, але самаї легко відновити завдяки практиці Ваджрасаттви. Самая руйнується цілком лише тоді, коли ваше ставлення повністю змінюється. Швидкоплинна думка, яка просто проминає у вашому умі в непередбачувані моменти, на кшталт «чому мій гуру такий нетерплячий» або «мій гуру такий ледачий», не є нечистим сприйняттям, що руйнує корінні самаї. Хоча ваджраяна ніколи не схвалює такі думки, вони лише роблять вм'ятини у ваших самаях і їх легко відновити за допомогою практики Ваджрасаттви. А проте, ви очищуєте такі думки, щоб не допустити, аби роздратування на гуру переросло в пошук недоліків у всьому, що він робить. Якщо таке стається, це може легко призвести до такої зміни поглядів і сприйняття, що вже є серйозним порушенням самаї.

Тож постає питання: чи дозволяєте ви своєму роздратуванню через відносно незначну манеру поведінки або рису характеру заважати вашим стосункам з гуру? Якщо так, постарайтеся краще усвідомлювати, що відбувається у вашому умі.

Найважливіше питання, яке потрібно собі поставити: чого ви хочете від свого гуру? Якщо у вас болить зуб, а ваш неперевершений дантист їсть на обід сиру цибулю і в нього тхне з рота, чи підете ви з кабінету, не дочекавшись, поки він вас полікує?

Гуру також мають докладати зусиль, аби дізнатися про соціальний етикет різних культур тощо. Виховані манери за столом можуть надихнути деяких учнів, але якщо йдеться про роботу з конкретним учнем, у гуру може бути вагома причина відригивати після кожного ковтка. Водночас гуру ніколи не повинен бути настільки провокативним, щоб своєю поведінкою відвертати учнів від Дхарми.

Деякі з учнів, які свідомо обрали свого гуру ваджраяни й залишилися непохитно йому відданими, попри скандальні викриття, все ж були шоковані звинуваченнями, висунутими проти нього. Що ще гірше, через кілька місяців після скандалу їхній улюбле

ний гуру пішов з життя. Якщо ви один із цих учнів, то можете почуватися в підвішеному стані. Що вам тепер робити? Залишитися зі старою спільнотою? Чи почати все спочатку з іншим ламою? Вирішувати вам. Той факт, що ви хочете продовжувати йти шляхом ваджраяни, адже довіряєте її поглядам, є доказом того, що ваше початкове дослідження лами та шляху було зроблено добре. Якщо ви бажаєте залишитися зі своєю спільнотою і допомогти їй відродитися, то вам слід це зробити. Якщо ж ви вважаєте за краще шукати іншого лами — так, звісно, вперед. Ще одним корисним аспектом приналежності до традиції передання є те, що вона надає перелік сучасних лам, із яких можна обирати. Але вам все одно слід провести ретельну перевірку перед тим, як присвятити себе іншому гуру.

Наскільки слухняними мають бути учні?

Хоча ви й переконані, що ваш гуру завжди буде робити все можливе, щоб привести вас до просвітлення, можете почати помічати, що не все, що він говорить, веде безпосередньо до цієї мети. Чи це означає, що вам слід двічі подумати, перш ніж виконувати його вказівки? Зовсім ні. Якщо ви щиро поважаєте, цінуєте й довіряєте гуру, то будете виконувати його вказівки.

Скажімо, ви плануєте подорож до водоспаду Вікторія в Замбії. Хоча у вас є добра мапа, ви ретельно її вивчили та чітко уявляєте, в якому напрямку вам слід рухатися, мапа — це не знання ландшафту. Тому ви вирішуєте найняти досвідченого гіда, який знає дорогу. На жаль, усі найкращі гіди зайняті або померли, тож вам доводиться погодитися на єдиного доступного гіда, хоча вам не подобається його зовнішній вигляд, окрім того, він має бентежну звичку чухати голову та одночасно колупатися в носі. Ви показуєте йому мапу, а він витріщається на неї так, ніби ніколи в житті не бачив мап. Хоча ви врешті-решт щодня добираєтеся до місця призначення, ви завжди запізнюєтеся, адже ваш гід робить багато неправильних поворотів і, здається, завжди обирає найдовший маршрут. Через деякий час ви починаєте замислюватися, чи не варто спростити собі життя та знайти іншого гіда. Але це змарнує дорогоцінний час, і оскільки ваш провідник, схоже, загалом рухається у правильному напрямку, ви вирішуєте залишитися з ним, попри його нетямущість, непевність та огидні звички.

Послух — складна річ. Ще складніше зрозуміти, наскільки слухняним має бути учень? Я знаю кількох учнів, які так пишаються своєю слухняністю, що влаштовують з цього ціле шоу. Я також знаю гуру, які люблять хизуватися перед своїми колегами

тим, наскільки їхні учні слухняні. Але такі демонстрації не мають нічого спільного з ваджраяною.

Коли справа доходить до практики послуху, гуру має бути ще пильнішим, ніж учень, щодо реальних очікувань. Яким є рівень здібностей кожного учня? Скільки він може витримати? Наскільки реально кожен учень може бути слухняним?

Якщо ваш гуру не знає про ваші обмеження і ви дійсно не можете виконати його вказівки, скажіть йому чесно і з повагою, що ви просто не можете цього зробити. Наприклад, якщо ваш гуру просить вас поспілкуватися з горобцем, а ви не знаєте гороб'ячої мови, то ви маєте сказати йому: «Я не говорю гороб'ячою мовою». Це не непослух — просто чесність. Якщо гуру наполягає, згадайте, як мати заспокоює вередливу дитину, вдаючи, що вона ведмідь, та пробудить у собі щире бажання бути в змозі виконати вказівки свого гуру. Ніколи не буває неправильним, із морального чи іншого погляду, зароджувати чисту мотивацію або прагнення.

Послух — це завжди виклик для учнів. Наприклад, ваш гуру може попросити вас тричі зробити все нгюнд्रो — і ви, звісно, повинні це зробити. Або він може попросити вас зняти трусики. Цікаво, що дивовижна кількість людей без проблем знімають трусики, але з великими труднощами закінчують нгюнд्रो. Майте на увазі, що хоча сприймати гуру як досконалого будду і підкорятися кожній його команді звучить так, ніби ви віддаєте йому всю владу (що бентежить ще більше, якщо ваш гуру є магасиддою), але це також ставить гуру у вкрай вразливе становище. Учні, які жертвують самовизначенням і віддано виконують кожну команду гуру, повністю звільняють себе від відповідальності та звітності. Чимало учнів використовували свій послужний список досконалої слухняності проти свого гуру, аби просувати власні інтереси або виправдовувати свої дії. Само собою зрозуміло, що існує дисбаланс влади між гуру та учнем, і в сучасному світі позиція гуру є значно більш хиткою.

Що робити, якщо мій гуру попросить про секс?

Оскільки мета цієї книжки — поставити запитання і розглянути, як на них можна відповісти з якомога більшої кількості різних поглядів, запитайте себе, що б ви зробили, якби ваш гуру попросив вас про секс? Протягом років я помічав, наскільки несправедливо ми судимо учнів та учениць, які виявляють сексуальний інтерес до лами. До гуру регулярно звертаються із проханнями про секс прямо, натяками, провокативно або ж грайливо — в листах, у соціальних мережах або навіть у відеозаписах. Незалеж

но від способу, такого учня зазвичай засуджують як божевільного, причому не лише сам лама, але його помічники та вся спільнота — божевільний, психічно неврівноважений, скажений і, можливо, сексуально фрустрований. Проте, коли гуру виявляє сексуальний інтерес до учня, реакція спільноти зовсім інша. Гуру не засуджують як божевільного чи сексуально фрустрованого, зовсім ні. Його сексуальний інтерес — це насправді злива благословень. Яка честь для щасливого об'єкта його жадання! Це дуже несправедливо. Учні повинні мати змогу чесно висловлювати свої думки гуру, а гуру повинен бути достатньо мужнім і співчутливим, щоб впоратися з усім, що учень має йому сказати. У ваджраяні абсолютно неприпустимо, щоби жінок стигматизували, цуралися, висміювали й вважали божевільними лише за те, що вони заграють з гуру. Що робити, якщо до гомосексуального гуру звертається жінка, яка хоче сексу? Якщо гуру — монах, він може сказати їй, що дотримується цілібату. Якщо він не монах, то мусить пояснити жінці, що він не гетеросексуал. Такі розмови вимагають від обох сторін правдивості, чесності та людяності. Якщо тантричний майстер-гомосексуал знавець своєї справи, він знає, що відмова жінці матиме наслідки. Якщо вона відвернеться від Дгарми в результаті його відмови, ваджраяна покладе відповідальність на гуру. Що слід робити гуру? Всі вчителі ваджраяни мають вміти впоратися з такого роду ситуаціями.

Мало хто з сучасних гуру навіть думає про те, щоб наслідувати монахиню Субгу — тибетці знають її як Утпалу — яка була настільки вродливою, що чоловік, охоплений хіттю, не міг дати їй спокій. Роздратована його нав'язливою поведінкою, Субга запитала, що саме в ній так сильно його приваблює. «Твої прекрасні очі», — відповів він. Тож вона вирвала одне око й дала йому. Його хіть миттю вгамувалася, і він нарешті перестав її домагатися. А коли Субга наступного разу прийшла до Будди, її око чудесним чином відновилося.

Одна моя знайома, зразкова бутанська монахиня, мала схожий досвід. Один чоловік настільки захопився нею, що почав жорстко ревнувати, коли вона розмовляла з іншими чоловіками, і був спустошений, коли вона відмовилася з ним переспати на тій підставі, що вона монахиня. Його відверта пристрасть коштувала йому бізнесу та сім'ї. Проте вони залишилися друзями на все життя, і вона змогла познайомити його з кількома хорошими ламами. Як це милосердно! Я завжди захоплювався тим, як вона повелася з цим чоловіком. Як виявилось, він став справою всього її життя.

Деякі дуже глибокі вчення ваджраяни пояснюють, як використовувати сексуальне бажання і статевий акт як шлях. Багато хто думає, що таку практику можна робити лише з гуру.

Це не так. Її можна робити з будь-ким, хто має таке ж розуміння та цінування шляху, й таку ж кінцеву мету, як і ви.

Чому досі існує так багато хибних уявлень, невірних інтерпретацій і спекуляцій про ваджраяну, тантру та секс? Буддизм не вважає секс «гріховним» актом. Негідна сексуальна поведінка — це те, що буддисти називають «недоброчесністю». Термін «non-virtue» (недоброчесність) ще не внесений до Оксфордського словника англійської мови, але я думаю, що перекладачі вигадали його, бо поняття «гріховний» не має сенсу в буддизмському контексті. Сам собою статевий акт не є ні доброчесним, ні недоброчесним, але оскільки він виникає з жадання та хіті, то може легко відволікати, пересилювати та заплутувати нас. Сексуальне бажання може бути найсильнішим з усіх бажань, воно також зв'язує нас у складні вузли, які важко розв'язати. Задовго до того, як Фройд припустив, що нами керують несвідомі бажання — сексу, їжі чи чогось іншого — Будда пояснив, що світ, в якому ми, люди, живемо, називається «світом жадання». Але річ у тім, що якщо якась діяльність має потенціал викликати одержимість, вона не стає через це автоматично «недоброчесною». Якби це було так, поїдання морозива було б недоброчесною діяльністю.

У буддизмі магаїни, бодгісаттвам (тим, хто прагне допомагати іншим) заборонено діяти, керуючись зловмисним умом, умом, що прагне нашкодити, або хибним поглядом. За винятком цього, якщо дія врятує або принесе користь іншій істоті, магаїна закликає її вчинити. Оскільки жадання є панівною людською емоцією, мудрість буддизму ваджраяни включає вчення про те, як використовувати емоції як шлях.

Вчення про те, як використовувати секс як шлях, належить до найвищих, найславетніших і найшанованіших шляхів ваджраяни. Але пам'ятайте, який би метод ви не використовували — офірування квітів, піст чи шлях сексу — цей метод повинен руйнувати оману. Якщо замість того, щоб руйнувати оману, якась діяльність породжує ще більшу оману, ще більшу самовпевненість, ще більше моралізаторських суджень, ще більшу гординю тощо, то це є перешкодою на шляху до пробудження. Цей момент є надзвичайно важливим, і його не можна випускати з уваги або забувати.

Ставте запитання

Те, в якій мірі учень здатний слухатися гуру, часто залежить від того, наскільки добре він підготовлений.

Чи запитували ви себе колись: «Чи справді мій гуру милосердний? Чи щиро він піклується про своїх учнів? Чи відчуваю я його турботу? Чи дійсно моє просвітлення важливе для нього? Якщо так, то

наскільки воно йому важливе?».

Чи запитували ви себе колись: «Чи є в мене якісь етичні або моральні проблеми?». Якщо в минулому ви зазнали емоційної або фізичної травми — наприклад, сексуального або емоційного насильства — чи запитували ви себе: «Чи може моя історія насильства викликати саморуйнівні імпульси? Чи змусять мене спогади з минулого зруйнувати відносини з гуру?».

Ви одружені? Чи відчуваєте ви сильну вірність своєму партнеру? Ваш гуру одружений? Ваш гуру — монах чи монахиня?

Чи атмосфера, яку створює гуру, вся ця тибетська атрибутика та його надмірно ревне оточення тощо, тисне на вас, щоби ви виконували всі його прохання? Чи відчуваєте ви затиснутими в кут? Або ви прекрасно розумієте все, що відбувається, але пристрасне бажання вщент розбити всі концепції бере гору над усіма іншими міркуваннями?

Це ті питання, які всі учні ваджраяни повинні собі поставити. Якщо у вас є якісь сумніви, ви пригнічені чи не можете впоратися, поговоріть про це зі своїм гуру. Якщо ви відчуваєте, що не можете з ним поговорити, запитайте себе, навіщо він тоді? Який сенс мати гуру, якщо він не може допомогти та захистити вас?

Розвинувши довіру та віру у свого гуру, ви можете зробити все, що у ваших силах, і спробувати виконати всі його прохання, аби накопичити заслуги та зруйнувати ego та чіпляння за «я». Якщо ви досягли певного рівня духовної зрілості, то коли ваш гуру попросить вас навести лад у його саду, ви з радістю погодитеся. Або, можливо, ваш гуру відправить вас у паломництво.

«Здійснюйте паломництво на лондонську вулицю Бонд-стріт щодня, але тримайте всю концепцію «Бонд-стріт» у повній таємниці. Нікому не кажіть, що Бонд-стріт взагалі існує».

Звучить смішно, чи не так? Увесь світ вже знає про Бонд-стріт, але в контексті цієї персоналізованої практики ця деталь не має значення. Відтепер ви мусите тримати Бонд-стріт у цілковитій таємниці. Як би божевільно це не звучало, але якщо ви свідомо й тверезо вирішили дотримуватися вчення ваджраяни, ходити на Бонд-стріт щодня тепер стало вашим шляхом. Якщо ваш гуру дає вам таку практику, не робіть з неї шоу. Якщо ваш гуру не скаже інакше, ніхто не повинен бачити, як ви практикуєте, або знати, коли ви практикуєте або чи практикуєте ви взагалі — зокрема ваші ваджрові брати та сестри. Мирські друзі неодмінно запитують вас, чому ви щодня, і в дощ, і в спеку, ходите вгору-вниз по Бонд-стріт, але ви не повинні нічого відповідати. Як би вам не було соромно, як би часто ваші друзі не висміювали вашу одержимість або не звинувачували вас у тому, що у вас не все гаразд з головою, усміхніться й нічого не кажіть. Так ваша практика накопичить набагато більше заслуг, аніж якби ви розповідали про неї.

Говорити неправду

Завжди пам'ятайте, що для нас як для практиків ваджраяни, головна ціль та прагнення — це просвітлення всіх істот. Тому нам слід бути обережними, аби не послабити чийсь інтерес до ваджраяни й не дати комусь привід для недовіри або несприйняття будь-якого аспекту вчення або шляху. Найкраще взагалі нічого не говорити про ваджраяну тим, хто ще не став на цей шлях. Якщо вам доведеться говорити про це, то краще збрехати, ніж ризикувати збити когось із цього священного й глибокого шляху.

Я чую, як ви думаєте: «Хіба можна говорити неправду?». Запитайте себе, хіба всі ми не говоримо неправди? Коли діти не можуть заснути, хіба батьки їм не брешуть? Як і всі казки, хіба історія про Попелюшку не є просто чарівним, дивовижним паунком брехні? Готовність розповідати таку брехню — це малий приклад майстерного методу.

Деякі учні відчувають, що їхній гуру зловживає ними, інші — що їх ігнорують, іноді місяцями чи роками поспіль. Це може розчаровувати. Але якщо спочатку ви провели ретельну перевірку, то повинні мати впевненість та сміливість, необхідні для того, щоб розповісти своєму гуру про те, що ви відчуваєте. У цьому немає нічого поганого. Якщо він продовжуватиме вас ігнорувати, усі ті вагомні причини, через які ви йому довіряли, допоможуть вам сприйняти його байдужість як духовну вправу та вчення. Але все це можливо лише за умови, що ви ретельно виконали домашнє завдання перед тим, як стати на шлях ваджраяни.

Обітниця та обіцянки

У вільному перекладі з санскриту ваджраянське слово «самая» означає «святина обітниця». В Індії слово «самая» вживають щодо будь-яких організацій, об'єктів та навіть людей. Популярна щоденна газета називається «Самая», а батьки називають своїх маленьких дочок іменем Самая. Проте зрозуміло, що все це не має нічого спільного з обіцянками або «самаями», які беруть практики ваджраяни.

У широкому розумінні, вважається, що ми дотримуємося самаї ваджраяни, якщо зберігаємо вірність істині. Що я маю на увазі під «вірністю»? Усім відомо, що якщо встромити пальці в електричну розетку, нас вдарить струмом, або, щонайменше, обпече. Уникаючи встромляти пальці в розетку, ми зберігаємо вірність тій істині, що електрика здатна обпекти. Електрика може бути небезпечною, але як джерело енергії в сучасному світі вона незамінна. Що б з нами було без електричного світла, опалення, водонагрівачів, тостерів, електричних духовок, медичного обладнання, комп'ютерів, мобільних телефонів, моніторів та радарів? Мені розповідали, що існує навіть різновид електроакупунктури для полегшення хронічного болю.

Попри безліч застосувань, правда полягає в тому, що електрика обпікає, і коли вона обпікає, то просто зберігає вірність своїй природі. Допоки не встромляємо пальці в розетку, ми перебуваємо в гармонії з тою істиною, що електрика, за своєю природою, обпікає. Ця істина ніколи не зміниться, і винятків з неї немає. Електрика пектиме двадцять чотири години на добу, а не двадцять три з перервою на обід. Це значить, що якщо ви підозрюєте, що малюк прямує до розетки, щоб встромити в неї пальці, ви швиденько його звідти забираєте.

тому, щоб знати, що робити та як саме це робити. Якщо ви не вмієте плавати, ніщо не змусить вас стрибнути в глибоку воду без рятівного круга. Втім, якщо ви плаваєте як риба, ви пірнаєте у воду без найменшого вагання.

Дотримуватися самаї означає крок за кроком вчитися того, як бути вірним істині. Чи слід нам навчитися дотримуватися всіх самаї, а вже тоді почати практикувати ваджраяну? Ні, це не так працює. Момент, коли ви зможете досконалим зберігати всі свої самаї — це і є кінець шляху ваджраяни.

Сенс дотримання самаї полягає в тому, щоби жити в гармонії

та зберігати зв'язок з істиною. Втрату зв'язку з істиною ваджраяна називає «порушенням самаї». Як нам зберегти зв'язок з істиною? За допомогою практики ваджраяни. Коли старанні сак'яїнські практики отримують посвяту, вони виконують практику садгани (пам'ятування того, що вони — це божество) чотири рази на день.

Ані Ваджрадгара, ані великі практики тантри та майстри традицій передання минулого аж ніяк не були дурнями. Жоден із цих великих майстрів не очікував, що новачки в тантричній практиці будуть дотримуватися всіх своїх самаї від першого ж дня. Вони знали, що з того моменту, як більшість з нас вперше пообіцяє дотримуватися своїх самаї, ми не тільки майже відразу їх порушимо, але й надалі робитимемо це щодня. Чому? А тому, що дотримуватися самаї зовсім непросто. Якщо ви дивитеся на бруд і думаєте: «Це бруд», ви порушили самаю ваджраяни. Якщо ви дивитеся на воду й думаєте: «Це вода», або дивитеся на себе й думаєте: «Це я», ви порушили самаю ваджраяни. Якщо ви не розумієте природу шуньяти, природи будди або парадокс порожнечі та ясності, але намагаєтеся уявити себе божеством, ви порушили самаю ваджраяни. Щоразу, коли двоїстість збиває вас зі шляху, ви порушуєте самаю ваджраяни. Коли ви вислизаете з недвоїстості у двоїстість, ви порушуєте самаю ваджраяни. Не минає й миті, щоб хтось із нас не порушив хоча б одну чи дві самаї. Це означає, що весь процес так званої практики ваджраяни є дечим більшим, аніж простим дотриманням самаї.

Новачки на шляху зрідка усвідомлюють ту величезну кількість самаї, яких вони мають дотримуватися, і їм ще належить зрозуміти, що як би вони не старалися, вони ніколи не перестануть їх порушувати.

Якщо сама лише думка: «Я — Том, а вона — Джеррі» порушує самаю, як може хоча б хто з нас дотримуватися самаї? Це ще один приклад того, наскільки життєво необхідною для шляху є практика слухання та споглядання. Якщо ви слухали достатньо вчень про погляд недвоїстості та достатньо часу розмірковували над ним, ви почнете цінувати переваги розуміння та дотримання цього погляду, а також тяжкі наслідки відступу від нього. Ви будете прагнути берегти всі свої самаї, від найменш значущих до найбільш важливих. А впевненість, яку дає вам інтелектуальне розуміння недвоїстості, вбереже вас від будь-якої параної щодо порушення самаї та захистить від зациклення на почутті безнадійності та самоосуду. Порушення самаї може мати тяжкі наслідки, втім знання про незліченну кількість методів, якими можна поновити або очистити порушені самаї, дуже вас потішать. Ви будете цілком певні, що не тільки очистите минулі негативні дії, але також і ті, що їх можете вчинити в майбутньому

му, адже минуле й майбутнє є лише дуалістичним розмежуванням. Якщо постійно дотримуватися осяжного й величного погляду ваджраяни, страх порушити самаю вам не загрожуватиме і не буде вас знеохочувати. Натомість ви будете насолоджуватися широким спектром методів очищення ваджраяни, таких як промовляння мантри Ваджрасаттви, споглядання зображення Ваджрасаттви або запрошення ваших ваджрових братів і сестер на учту. Коли ви очистите порушені самаї будь-яким із методів ваджраяни, то й отримання сіддг (духовних досягнень) не забариться.

В останнє десятиліття я почав помічати деякі серйозні помилки у тлумаченні поняття самаї, які потребують роз'яснення. Нам кажуть, що коли ми порушуємо самаю, це скорочує життя нашого гуру. Це ніби сказати: якщо ви не дивитеся фільм, то фільму не існує. Гуру — це прояв або відображення нашої вродженої природи будди. Інакше кажучи, гуру — це фільм, спроектований нашою природою будди. Наша мета, як практиків, полягає в тому, щоб віднайти нашу природу будди, через об'єднання з її зовнішнім проявом, зовнішнім гуру — тобто фільмом. І одним з головних чинників, який робить можливим показ гуру-фільму, є відданість. Отже, у нас лише тоді є гуру, коли є відданість. Так само як людина є привабливою для нас лише тому, що вона нам подобається. Якщо ми порушуємо самаю з нашим гуру, наша відданість неодмінно зменшується або цілком зникає. Без відданості не може бути й віддзеркалення відданості. А оскільки віддзеркалення нашої відданості — це гуру, як немає відданості — то немає й гуру.

Чи це означає, що якщо ви не відчуваєте відданості до свого гуру, через це він чи вона опиняться в реанімації? Звісно, ні. Якби це було так, то учні мали б перевагу й могли б легко контролювати свого гуру. Досить їм було б сказати: «Агов, якщо ти не будеш добре поводитися, я візьму назад свою відданість, і ти опинишся в лікарні!». Здається, багато хто з практиків тантри хибно розуміє цей момент. Можливо, практики, які походять з християнських культур, плутають буддійську відданість із дуалістичним вченням християнства про те, що Христос помер на хресті, щоби спокутувати наші гріхи?

Скажімо так: якщо немає попиту, то не буде й пропозиції. Все дуже просто. Якщо ви порушите самаю, то більше не зможете ставитися до свого гуру з відданістю або сприймати його як божество. А отже ви не зможете далі дивитися гуру-фільм.

Ваджраяна пишається своїм унікальним підходом до самаї. Для практика шравакаяни порушити обітницю — мов розбити на друзки глиняний горщик — черепки можна скласти та зіпжити до купи, але тріщини буде видно завжди. А от коли порушено

обітниці магаяни або будь-які з самай ваджраяни — це більше схоже на вм'ятину на золотій чашці: вм'ятини легко виправити, а процес відновлення може зробити чашку ще красивішою.

Відновлення порушених самай — це основна практика ваджраяни. Тантрики люблять відновлювальні практики, особливо *конгшак* (тиб. *skong bshags*): *конгва* (тиб. *skong ba*) — сповнення та *шакпа* (*bshags pa*) — каяття. *Конгва* схожа на наповнення посудини, а *шакпа* виявляє або розкриває істинну природу, зокрема при відновленні порушених самай. Це схоже на англійську приказку «She brings out the worst in me» («Вона витягує з мене найгірше» або «Через неї я стаю найгіршою версією себе»). Таким способом ваша істинна природа розкривається, змиваючи весь тимчасовий бруд, який її затьмарював — як у прикладі з миттям посуду, який ми розглядали раніше в цій книзі. Коли ви змиваєте бруд, чашка починає блищати та сяяти. Коли чашка стає чистішою, блискучішою та осяйною, бруд поступово зменшується.

Як багато хто з вас знає, під час пудж (церемоній ваджраяни) практика конгшак повторюється багато разів. У монастирях монахи одягають спеціальні шати та шапки для виконання цієї практики, щоб якомога більше підкреслити її важливість. Також з усіх численних практик відновлення самай ваджраяни, найвищим методом є офіра учти. Тож щоб відновити порушену самаю з нашими гуру серця або гуру традиції, ми виконуємо практики сповнення (*конгва*), каяття (*шакпа*) та учти (*цог*). Потім ми просимо гуру традиції, дакіні та захисників Дгарми боронити нас своїм милосердям. І наприкінці беремо обітниці подігитти, щоби знову не збитися зі шляху.

Уникайте публічної критики свого гуру ваджраяни

На більш практичному рівні, тільки-но ви вирішили, хто ваш гуру, намагайтеся не слухати й не читати нічого критичного про будь-якого гуру, з якими у вас вже є самаї. Щонайбільше уникайте соціальних мереж.

Публічне засудження поведінки гуру ваджраяни ніколи не зникне. З одного боку, публічні звіти про те, як вчиняє гуру, можуть бути корисними для учнів, які перевіряють біографію потенційних гуру ваджраяни. Чи не слід новому учневі бути добре поінформованим про поширені негативні уявлення про гуру так само, як і про позитивні? З огляду на це, мене дивує, що така значна кількість історій, що публікують про гуру ваджраяни, надто однобока. Зрештою, якщо ми дійсно живемо в справедливо-

му суспільстві, яке заохочує свободу висловлювань, чи не слід дати можливість висловитись обом сторонам, без цензури чи обмежень? Хіба це не один із принципів фахової журналістики? Я завжди вважав, що однобічне висвітлення подій є прерогативою диктаторських пропагандистських машин, а не об'єктивних міжнародних агенцій новин.

Нам слід завжди пам'ятати, що хоча опальні гуру ваджраяни часто втрачають чимало учнів, багато хто з них залишається вірними та відданими. Більшість цих вірних учнів — не наркомани й не фанати лами, а ґрунтовно освічені, розумні та добрі люди, які відчувають, що отримали величезну користь від вчень свого гуру. Буддійським журналам слід пам'ятати про це, коли вони публікують критичні статті про сучасних гуру. Я не кажу, що критичних статей не слід публікувати. Мова про те, щоб буддійські видання мали б принаймні відповідально подавати негативну інформацію, уникати розпалювання шкідливих емоцій та не сіяти розбрату в спільнотах. Обидві сторони кожної історії заслуговують на максимально об'єктивне висвітлення. Якщо респондент скаржиться на гуру, чи не варто дати самому гуру можливість відповісти? Журнали, які претендують на звання буддійських, повинні бути скрупульозними в наданні правдивих, збалансованих репортажів. Їм слід подавати якомога більше інформації про всі можливі погляди, щоб читачі змогли скласти власну думку.

Чи слід практикам ваджраяни мати справу з порушниками самай?

Часто говорять, що практикам ваджраяни не слід мати справу з порушниками самай. Коли учень публічно зрікається свого гуру, драматичний розмах цього розлучення з ваджраяною може привести інших до розчарування та спричинити ще більшу кількість порушених самай. Ось чому я ще раз наголошую, наскільки життєво важливими для учнів ваджраяни є слухання та споглядання. Це неможливо переоцінити. Гарне, ґрунтовне, фундаментальне знання Буддадгарми допомагає учневі на кожному етапі шляху.

Правда, що більшість практиків ваджраяни не хотіли б отримувати посвяти разом з тим, хто знаний як порушник самай. Також правда, що вони навряд чи одружилися б з порушником самай. Але що поганого в тому, щоб випити чаю зі старим другом, який публічно порушив самаю? Навіщо здіймати галас? Це лише спричинить ще більший розбрат і викличе недобрі почуття всередині буддійської спільноти.

У Тибеті уникали тих, кого знали за порушника найважливіших самаї. Що таке порушення найважливіших самаї? Зректися прихистку в Будді, Дгармі та Сангі вважається чимось вкрай тяжким — чому це так, зрозуміло саме собою. Ясна річ, неможливо відмовитися від прихистку й по тому залишатися практиком ваджраяни. Зректися бодгічїтти та обїтнїцї бодгісаттви є ще одним надзвичайно тяжким порушенням самаї. Якщо ви відмовляєтеся від основи — прихистку в Будді, Дгармі та Сангі, то щоб ви не практикували, скільки б годин не сиділи в медитації, ви не практикуєте шлях Буддадгарми. А без бодгічїтти вся практика ваджраяни зводиться до шаманського вуду.

Чи передбачає ваджраяна покарання для порушників самаї? Звісно, ні! Якщо хтось із вас знайде сутру, шастру або тантричний текст, який уповноважує буддійську установу карати порушника обїтнїцї ваджраяни, магаяни або шравакаяни шляхом відрубання рук або спалення, а також історичні докази того, що таке покарання коли-небудь застосовувалося цією установою, я залишу свою роботу тибетського Рінпоче.

Прикро, але хоча жоден із текстів ваджраяни не передбачає жорстких покарань, це не означає, що їх ніколи не було. Тибетом правила лами, й деякі з них вдавалися до невинуватої жорстокості, маючи власні егоїстичні цілі або заради політичної вигоди. Відомі навіть кілька випадків, коли тибетські лами катували й вбивали людей. Втім, їхня діяльність не має нічого спільного з буддизмом ваджраяни. Лами, які вбивають, катують та жорстоко поведуться з іншими істотами, роблять зле. Вони були неправі в минулому, вони неправі зараз, і будуть неправі, якщо робитимуть це в майбутньому.

Хоча політична історія Тибету описує вбивства, відрубання голів та багато інших форм лиходійства, я ніколи не чув, щоб хтось був жорстоко покараний за порушення самаї. Проте в текстах ваджраяни чітко вказано, що практики ваджраяни не повинні мати справу з порушниками самаї. Звідки ж походить така практика? Погляньмо на історію Будди та його брата Нанди. Коли Будда вирішив, що настав час Нанді стати монахом, він прийшов до його палацу. Нанда, переконаний гедоніст, наказав своїм слугам казати відвідувачам, що його немає вдома. Насправді ж він був надто зайнятий розвагами зі своєю прекрасною коханою, щоб гаяти час на світську балаканину. Тож коли дворецький повідомив, що брат чекає на розмову з ним, Нанда почувався вкрай роздратованим. Але Будді не міг відмовити навіть Нанда. Щойно вони зустрілися, Будда чарівним чином переніс Нанду на гору Кайлаш.

«Хто гарніший, — запитав Будда, — твоя кохана чи ця мавпа?».

«Звісно, моя кохана!» — відповів Нанда.

Тоді Будда переніс Нанду до раю Тушити, де десятки найчарівніших богинь облаштували палац.

«Хто гарніший, — запитав Будда, — твоя кохана чи ці богині?».

«Ці богині», — зізнався Нанда. «А що вони роблять?».

«Ми готуємося до прибуття Нанди, — відповіла одна з богинь. — Невдовзі він стане монахом! А коли помре, заслуга, набута монашим життям, дозволить йому народитися тут, в раю Тушити, щоб жити разом з нами».

Будда миттєво переніс їх обох назад до Індії. Нанда був настільки захоплений своїм майбутнім переродженням серед богинь, що негайно попросив висвятити його в монахи. Будда, хоч і був цілком свідомий мотивації Нанди, посвятив його в монахи, але наказав іншим монахам уникати спілкування з ним.

Оскільки ніхто з монахів не розмовляв із Нандою, не їв з ним разом і навіть не лишався з ним в одній кімнаті, Нанда почувався дуже самотньо.

«Чому мене всі уникають?» — запитав він Будду.

«Мої монахи прагнуть іншої мети, ніж та, яку шукаєш ти, — відповів Будда. «Ти йдеш іншим шляхом».

Суть цієї історії в тому, що ми не можемо йти одночасно ліворуч і праворуч. Нам слід обрати той чи інший шлях. А оскільки більшість із нас легко піддаються впливу причин та умов, якщо ваш друг вирішив обрати шлях, який суперечить вашим поглядам, напевно, краще уникати ризику підпасти під його вплив. Зважаючи на це, гуру може доручити більш досвідченому практику, задля покращення його власної практики, поспілкуватися з порушником самаї, та можливо, навіть спробувати повернути його на вірний шлях.

Ваджраяна має ще одну причину радити практикам уникати тих, хто дотримується радикально інших поглядів. Інші буддистські шляхи працюють безпосередньо з умом і вважають тіло вмістилищем ума. У ваджраяні тіло, мова й ум однаково важливі, фактично, вони є одним цілим. Практики ваджраяни з праною, бінду та наді пов'язані з тілом, мовою та умом, і вони легко піддаються сторонньому впливу. Тому менш досвідченим практикам ваджраяни радять захищати свої прану, бінду та наді, уникаючи людей, які дотримуються кардинально інших поглядів.

На жаль, багато практиків вирішують зосередитися на тому, що «вам не слід мати справу з порушниками самаї», і зовсім забувають, що, згідно магаяни, їхня практика бодгічїтї полягає в тому, щоб лобити та піклуватися про всіх істот, включно з порушниками самаї, і невтомно працювати заради їхнього просвітлення. Таким є людський ум. Усі ми схильні обирати ті аспекти шляху, які, на нашу думку, будуть для нас ефективними, і забувати про решту.

Якби ми уникали кожного, хто коли-небудь порушував самаї, то пили б чай на самоті до кінця життя. Втім, як розпізнати порушника самаї? Як дізнатися, чи порушив хтось самаю? З мого досвіду, найбільш слухняні та дисципліновані на вигляд практики зазвичай порушують найбільше самай, а відверті та зухвалі дотримуються їх найкраще.

Коріння ваджраяни — в магаїні, головною практикою якої є ніколи не полишати істот. Згідно з ваджраяною, порушник самаї перебуває під впливом своїх руйнівних емоцій. Знаючи про це, ми, як послідовники ваджраяни, маємо ще більше підстав бути милосердними й турботливими. Якщо хтось з вашої родини захворів, чи не вхопитеся ви за будь-яку можливість йому допомогти?

Ті, хто багато говорять про порушення самай, люблять згадувати про ваджрове пекло. Найзапекліші критики ваджраяни нерідко звинувачують тибетських лам у тому, що ті примушують своїх учнів до покірної слухняності через погрози ваджрового пекла. Може вони не чули про Ваджрасаттву? Щиросердно промовте одну мантру Ваджрасаттви, і всі ваші забруднення — минулі, теперішні й майбутні — будуть цілком очищені. Не зовсім справедливо робити слона з ваджрового пекла, не згадавши до того ж про практику Ваджрасаттви.

Абгішека, ініціація, посвята

Зараз я безсоромно запозичу алегорію, яку повсякчас наводили великі майстри минулого.

Уявімо, що ви єдиний син мільярдера. Ви молодий, допитливий та спраглий до нових вражень. Одного вікенду ви летите до Марракеша і занурюєтеся в його екзотичні базари та барвисті ринкові площі. Кожен, кого ви зустрічаєте, пропонує вам особливі напої та дивні делікатеси, і ви п'єте й жуєте все це, ні в чому собі не відмовляючи. В одній надто сумнівній кав'ярні ви куштуєте смачний марракешський еквівалент індійської соми. У ту ж мить, у вас стається напад, і ви непритомнієте. Коли ви прокидаєтеся, ви сам-один, ваше тіло чорно-синє, кишені порожні, і ви геть нічого не пам'ятаєте, навіть свого імені. Єдине, що вам залишається — жebraкувати, нишпорити по смітниках та красти, щоби вижити.

Тоді, одного разу ви бачите, як хлопчик влітає на велосипеді в стіну. Переднє колесо велосипеда відпадає. Але, на ваш подив, ви знаєте, як його полагодити. Хлопчик вдячний і наступного дня повертається зі своїм дядьком, який просить вас допомогти йому у веломайстерні. Наступного року ви переселяєтеся до їхнього крихітного сімейного будиночка, й вони дають вам нове ім'я:

Фікдан Аль-Джакірат Аль-Інджлізіі, що означає «англієць, який втратив пам'ять», скорочено — просто Ден. Роки йдуть, ви берете за дружину одну з дядькових доньок і створюєте власну сім'ю. Життя важке й часто голодне.

Двадцять років потому зненацька з'являється якийсь американець і каже: «Ваш батько помер два роки тому й залишив вам усі свої статки — кілька мільярдів доларів. Ви його єдиний спадкоємець, і ваша родина хоче, щоб ви повернулися в Америку керувати сімейною імперією».

Те саме відбувається під час посвяти. Магаяна, а особливо ваджраяна, говорить, що хоча ми, люди, є буддами й тому маємо право успадкувати все багатство Будди, ми забули свою істинну сутність і тому безцільно блукаємо в самсарі, життя за життям. Лише коли ми отримуємо посвяту та наш гуру ваджраяни добросердно знайомить нас з істинною природою, ми дізнаємося, хто ми насправді — принаймні, так має статися. Це єдине, заради чого дарують посвяти.

Повернімося до нашої історії. Хоча ви й не пам'ятаєте, що ви син мільярдера, ви зберегли в собі щось від освіченого, титулованого члена еліти. Почуття непевності постійно нишпорить у глибині вашої свідомості, що в поєднанні з важкою, нудною працею, яка ледве дозволяє зводити кінці з кінцями, змушує вас почуватися самотнім і пригніченим. Ви думаєте: невже в житті не має нічого більшого?

Нам неймовірно пощастило, якщо сум супроводжується відчуттям, що це життя не може бути таким, як є, що повинно бути щось більше. Якби не така удача, легко було б втратити надію, думаючи: «Я ніхто. Такі, як я, не мають майбутнього».

Ваше життя в Марокко — протилежне життя мільярдера. Вам ніколи не спадає на думку, що ви можете бути сином мільярдера — це щось немислиме. Але в глибині душі ви знаєте, що ви більше, ніж просто веломеханік. Питання в тому, чи готові ви почути те, що вам скаже незнайомий американець, посланець вашого батька? Чи готові ви почути, що ви — син багатія? Чи можете ви прийняти, що десятиліттями жили в омані? Чи ви впевнені, що тепер здатні прийняти справжнього себе? Готові ви до цього чи ні, залежить від причин і умов.

Багато людей, які все життя провели у злиднях, не вірять в удачу і не здатні її прийняти. Зіткнувшись із правдою, вони сприймають її хибно. Тантра стверджує, що тим, хто не наважується сягнути думками далі сьогодення, бракує «вищих здібностей». Люди з вищими або навіть середніми здібностями хоробріші та заповзятіші, ніж ті, хто має найменші здібності. Загалом, що сміливіший учень, то вищі його здібності.

Чи зможете ви повірити й прийняти, що ви дійсно є власником

величезної бізнес-імперії, також залежить від того, як повідомить вам цю новину посланець. Якщо ви надто боязкі, щоб уявити собі інше життя, шанси посланця переконати вас у тому, що він говорить правду, невеликі. Єдина надія — повідомити новину дуже делікатно.

Для посланця завдання знайти спадкоємця великих статків та наступного генерального директора корпорації «Хант» — це велика відповідальність. Тільки коли на посаду генерального директора буде призначена правильна людина, бізнес відродиться та процвітатиме, й будуть збережені десятки тисяч робочих місць. Менш за все посланець хотів би відштовхнути спадкоємця свого покійного боса, але він не надто вмілий. Він вривається до веломайстерні та без жодних церемоній жбурляє у вас свою приголомшливу новину.

«Доброго дня, пане Ханте, ваш батько помер, тож ви успадкували всі його статки в сумі близько 600 мільярдів доларів. Ваша родина хоче, аби ви повернулися до Америки, щоб керувати бізнесом. Ваш приватний літак в аеропорту, ми вилітаємо сьогодні ввечері».

Ви приголомшені та нажахані. «Я? Це велика помилка. Я простий веломеханік! Я знаю своє місце. До того ж моя родина тут, у Марракеші. Я їм потрібен».

Посланець був незграбно напористим та агресивним, і ви просто не вірите йому. Ви відчуваєте страх і тиск. Думка про те, що ви можете бути сином мільярдера — наче ляпас, тож ви стаєте в оборону та захищаєтеся.

Був би посланець мудріший, він би трохи роздивився довкола перед тим, як сказати вам, ким він є. Попитав би сусідів про те, що ви за людина, а потім спробував познайомитися ближче. І не поспішав би. Лише склавши чітке уявлення про те, що є найкращим підходом для вас, йому слід було б сказати вам, хто ви насправді — можливо, показати фото вашої родини чи колишнього будинку. Насправді, якби посланець хоча б подумав, як вести з вами розмову, коли поставив би себе на ваше місце та аби трохи співчував вам, ви мали б набагато більше шансів почути правду. Те саме відбувається під час абгішеки. Ось чому абгішека настільки дорогоцінна. І це єдина подія в житті, яку варто відзначати. Якби зібрати до купи мільйони днів народжень, хрестин, весіль, ювілеїв, днів подяки та святкувань Різдва, все це не можна порівняти з тим святом, яке настане в день, коли ви отримаєте свою першу абгішеку та нарешті вступите у володіння вашим законним спадком — невечірнім багатством Будди.

Коли абгішека дарується належним чином, гуру радить одержувачам бути обережними та попереджає їх про можливі наслідки. В одному місці попередження повторюється тричі, в іншому — шість разів, а іноді й більше. Завжди дається два конкретних попередження. Одне звучить як погроза: якщо ви не зробите те, що пообіцяли, у вас будуть неприємності. Друге закликає скористатися наданою дорогоцінною можливістю: не прогавте свій шанс, який трапляється раз у житті.

Чесне попередження

Коли абгішека дарується належним чином, гуру радить одержувачам бути обережними та попереджає їх про можливі наслідки. В одному місці попередження повторюється тричі, в іншому — шість разів, а іноді й більше. Завжди дається два конкретних попередження. Одне звучить як погроза: якщо ви не зробите те, що пообіцяли, у вас будуть неприємності. Друге закликає скористатися наданою дорогоцінною можливістю: не прогавте свій шанс, який трапляється раз у житті.

Вдячність

Можливо, тепер ви починаєте розуміти, наскільки вдячні ми маємо бути майстрам, які так вправно знайомлять нас з істиною, щоб ми могли її почути та зрозуміти. У наші дні вчителі посвячують у ваджраяну сотні й тисячі людей, навіть не знаючи їхніх імен. Як би дивно це не звучало, але посвячувані часто також не знають імені лами, який дарує посвяту. Гуру та учні зрідка аналізують один одного понад дванадцять хвилин — що вже казати про дванадцять років. Ось чому слід святкувати той день, коли учні ваджраяни відкривають свої серця, приймаючи посвяти, надихаються шляхом ваджраяни та сповнюються щирої поваги до вчителя, який ці посвяти дарує.

Уявімо, що ваша мати перед смертю передає вам невеликий пакунок із сімейною реліквією. «Доню, не загуби цей подарунок. Одного дня він тебе врятує».

Ви любите свою матір і вірите їй, тож ховаєте пакунок у безпечному місці й геть забуваєте про нього. Минають роки, ваші справи йдуть кепсько й ви змушені продати свій будинок. Складаючи речі, ви натрапляєте на пакунок, відкриваєте його та знаходите дорогоцінний діамантовий перстень, настільки коштовний, що вам більше не доведеться оголошувати про банкрутство. Уявіть, як ви будете вдячні.

В особливо стресовий момент свого життя ви зустрічаєте вчителя шаматхи. Ви вчитеся заспокоювати свій ум, і в результаті позбуваєтеся багатьох тілесних недуг, пов'язаних зі стресом. Чи не відчуватимете ви вдячність до вчителя, який навчив вас медитації та настановив на шлях? Хіба ви не захочете поділитися тим, чого навчилися, з усіма вашими друзями, які потерпають від стресу?

Тепер уявіть, що ви зустріли когось, хто допомагає вам усвідомити, що так званий «ви» не має нічого спільного з ярликами, якими ви звикли себе описувати, і тому все, що ви цінуєте, не має ніякого значення. Ця особа також показує вам, як не потрапити в пастку «ярликів», «цінностей» та «відмінностей». В одну мить ви стаєте вільні. Судження інших людей, амбіції, цілі, невдачі та успіхи більше не обмежують вас. Наскільки вдячні ви були б людині, яка привела вас до звільнення та дала вам свободу?

Абгішеку часто називають брамою до ваджраяни, оскільки під час церемонії ми відновлюємо зв'язок зі своєю істинною природою та усвідомлюємо, що всі наші складники — форма, відчуття, думки, емоції та дії — це будди. Тому відтоді, коли ми отримали свою першу абгішеку, гуру, який її дарував, стає для вас важливішим, ніж Ісус Христос, Мухаммед і навіть Будда Шак'ямуні.

Атмосфера

Особисто я завжди щосили намагаюся думати про всіх своїх гуру як про магасиддів. Кожен, хто отримував абгішеку від будь-кого з них, формально чи випадково, встановив із ними зв'язок. Навіть пілоти літаків, якими летіли мої гуру, встановили з ними зв'язок. Одним із наймайстерніших методів моїх гуру було змінювати акценти у вченні відповідно до аудиторії. Даруючи посвяту десяткам тисяч людей, вони наголошували на любові, доброті та бодгічїтті. Коли ж вони дарували посвяту значно меншій аудиторії, що збиралася лише за запрошенням, вони починали рано вранці або посеред ночі, щоб уникнути великого натовпу та підкреслити унікальність тої можливості, яка надавалась посвячуванам. Обидва рази це була та сама посвята.

Абгішека — це найвитонченіший метод ваджраяни для управління причинами та умовами. Її рушійною силою є мотивація, а ваджровий майстер створює атмосферу абгішеки, пояснюючи її історію, традицію передавання та джерела.

Я хочу сказати, що те, як облаштована абгішека, як вона проявляється, та яку атмосферу створює, завжди має вплив на посвячуваних. Якби мені довелося давати посвяту Авалокітешвари

тисячам тибетцям, я б робив це у величезній, лункій залі з гучномовцями, дітьми, що бігають туди-сюди, друзями та сім'ями, що сидять купками, розмовляють і сміються, легіонами монахів, що розносять шафрановий рис та чай з маслом, літніми людьми, що крутять молитовні барабани, та підлітками, що зависають в телефонах. Проте, якби двоє нових учнів, росіян із Владивостока, звернулися до мене з проханням про таку ж посвяту, облаштування було б зовсім іншим. Я міг би, наприклад, сказати їм зустрітися зі мною в потаємному місці на узбережжі Атлантичного океану. Дістатися туди складно та дорого, але росіяни охоче летять з п'ятьма пересадками й винаймають машину, тому що щиросердно прагнуть отримати саме цю посвяту і з ентузіазмом роблять все, щоб її здобути. Зрештою, ми зустрічаємося на гарному відлюдному пляжі. Щоб підкреслити винятковість посвяти, я встановлюю чисту білу парасолю та сідаю на подушку, а поруч на простій бавовняній тканині розкладаю інструменти для посвяти. Двоє росіян, одягнених у біле, сідають на золотистий пісок переді мною, і я бризкаю на них водою з мушлі, яку знайшов на пляжі. Навряд можна створити більш відмінні атмосфери. Тибетцям зручніше отримувати посвяту в переповненому залі, а росіяни більше надихаються посвятою на пляжі. А втім, всі вони отримують одну й ту саму посвяту.

Я можу застосувати й інший підхід — запросити глибоко віддану ученицю на християнське кладовище о першій годині ночі, щоб дарувати їй посвяту дакіні, про яку вона просить. Місце проведення посвяти повністю залежить від потреб учнів. Втім, у сучасному світі, якщо виявиться, що гуру ваджраяни потаємно проводить якісь ритуали, якими б безневинним вони не були, гуру й саму ваджраяну, швидше за все, піднімуть на глум та затаврують як небезпечний культ.

Садгана

Після того, як ви тверезо й свідомо вирішили стати на шлях ваджраяни, належно підготувалися та отримали абгішеку, якщо замість «люби ближнього свого» ваш гуру скаже вам вкрасти в нього бутерброд, вам слід серйозно поставитися до цієї настанови. Якщо гуру скаже вам, що світ плоский, відтепер плоский світ — це ваша садгана, навіть якщо ви професор астрофізики. Якщо гуру скаже вам хоча б раз у житті відвідати Бонд-стріт, ви попрямуєте у святе паломництво на лондонську Бонд-стріт. І якщо ваш гуру скаже вам стати президентом Росії, ви маєте зробити все можливе, щоб досягти цієї мети. Підготовка до виборів — ваша практика зречення, тому ви вивчаєте російську мову, читаєте про російську

політику та з'ясовуєте, як емігрувати до Росії. Вся ваша підготовка — це діяльність, яка накопичує заслугу, і має вчинитися щиро-сердно за будь-яких обставин. Якщо в процесі ви занедбаєте свою роботу і вас звільнять, а тому ви будете жити коштом австралійської системи соціальних виплат як вигнанець, то так тому й бути. Ви ж не дурні. Ви цілком свідомі, що попри всі зусилля, вкрай малоймовірно, що вам коли-небудь вдасться переїхати до Росії, не кажучи вже про те, щоб обратися там президентом. А втім, ви серйозно ставитеся до своєї підготовки, тому що ваша практика зречення, ваша «садгана», у тому, щоб працювати задля досягнення цієї мети. Роблячи це, ви усвідомлюєте, що все, навіть саме життя, є жартом. Волоцюга, який прагне стати президентом Росії — такий самий жарт, як і волоцюга, який раз на два тижні приходить до відділу соціальної допомоги, щоб отримати виплату.

У наш час шанси зустріти гуру, який був би готовий давати подібні вчення та настанови, дуже малі. Найбезпечніша, стандартна настанова, яку може дати гуру ваджраяни, звучатиме на кшталт — «закінчіть нгьондро». Найрадикальніша порада, яку він може дати в ХХІ столітті, — «вируште в паломництво до Індії» або «одружіться зі своїм хлопцем» (із тим хлопцем, за якого ви й так погодилися б вийти заміж, хоча й без ентузіазму). Більшість сучасних гуру самі є жертвами соціальних очікувань. Сумніваюся, аби хто з них наважився дати учням ризикованіші та абсурдніші вказівки. Час по-справжньому сміливих гуру, схоже, минув. Але я від щирого серця бажаю вам усім зустріти такого гуру.

Чисте сприйняття

У мене таке враження, що коли тантрична практика чистого сприйняття була вперше представлена на Заході, її упаковка та маркетинг мали зворотний ефект. Вислів «краса в очах того, хто дивиться» влучає в саму точку. Усе, що ми бачимо, чуємо та уявляємо, є нашою власною проекцією. Знову ж таки, коли я кажу «все», я маю на увазі все! Від доброти й героїзму, які ми бачимо в очах Нельсона Мандели, до тремтіння від жаху, коли дивимось на вуса щіточкою Адольфа Гітлера.

Ви вірите, що свобода висловлювання є основоположним правом людини, в той час як ваш брат вважає, що висловлення занадто великої кількості необґрунтованих думок у публічному просторі лише створює напругу та конфлікти й веде до соціальних заворушень. Думки та переконання кожної людини ґрунтуються на її власному унікальному сприйнятті. Все, що ми сприймаємо — краса, потворність, смачне, несмачне, солодке, кисле, добре, погане, чорне й біле — в очах, вухах, носі, дотику та на язичку того,

хто це відчуває. Інакше кажучи, те, який речі мають вигляд, як звучать, смакують, пахнуть і таке інше — це не те, чим вони є насправді. «Зовнішність може бути оманливою» — ще один поширений вислів. Якщо ви усвідомлюєте цю істину, 80% вашої практики чистого сприйняття вже звершено.

Слід також зрозуміти парадокс поєднання проявленості та порожнечі, звуку та порожнечі, смаку та порожнечі, дотику та порожнечі й запаху та порожнечі. У цьому разі парадокс полягає в тому, що кожна пара є неподільною. Прояви з'являються не на мить раніше порожнечі, і навпаки; тепло з'являється не на мить раніше вогню, і навпаки.

Сприйняття, яке на сто відсотків чисте, — це те, що тантра називає «відданістю», так само як і віра, що ваш гуру має природу будди. Так само, як геолог не помиляється, коли дивиться на купу руди та думає, що це чисте золото, так і учень тантри не помиляється, коли дивиться на свого часто заспаного, іноді сварливого гуру, який більше полюбляє червоне вино, аніж біле — і вірить, що його почуття — це відданість. Він відчуває відданість. А відданість не буває односторонньою. Також ваджровий майстер повинен ставитися до кожного учня з такою самою чистотою сприйняття — як шеф-кухар, у якого слина тече з рота, коли він оглядає купу інгредієнтів, з яких створить нову смачну страву. Втім, для ваджрового майстра чисте сприйняття зветься «милосердям» та «добротою».

Якщо учням бракує базового інтелектуального розуміння чистого сприйняття та відданості, і вони не спроможні їх застосовувати належно, гуру може цим легко зловживати, перетворюючи те й інше на витончену систему промивання мізків. Саме так деякими зловживають своїми учнями, і це траплялося надто часто протягом століть.

Один великий сак'япінський майстер якось сказав, що спочатку потрібно спробувати медитувати на гуру як на будду, потім намагатися побачити гуру як будду, але кінцева мета завжди полягає в тому, щоб усвідомити, що ви самі є буддою. Саме в цьому полягає суть гуру-йоги. Завжди пам'ятайте, що гуру цілком свідомий, що жоден з його учнів не здатний побачити в ньому будду з першого дня — як я вже говорив, для цього потрібен час. Гуру, який очікує негайного чистого сприйняття і знеохочує або навіть карає тих учнів, які не здатні відразу побачити в ньому будду, не тільки не є кваліфікованим ваджровим гуру, йому бракує здорового глузду.

До речі, що насправді означає «бачити гуру як будду»? Скільки наших хтивих, жадібних гуру вважали б за щастя, якби їхні учні сприймали їх як Будду Шак'ямуні? Будда жебракував, ніколи не займався сексом і не торкався грошей. Якщо учні дійсно

сприймають гуру як Будду Шак'ямуні, то чи слід їм щоранку подавати йому милостиню? Скільки гуру хотіли б, щоб їхні учні бачили в них свиноголових або конеголових божеств? Чи образиться гуру, якщо його учні уявлятимуть його як божество з додатковими головами? «Хіба я не достатньо гарний? Навіщо потрібна ця додаткова голова?». Чи розсердиться гуру, якщо учні й далі подаватимуть йому сніданок, обід та вечерю, доводячи тим самим, що вони не бачать у ньому Ваджрадгару? Чи вважатиме він за краще, щоб учні запропонували йому капалу з кров'ю? І чи не повинні учні, які пропонують своєму гуру капалу зі свіжою кров'ю, отримати винагороду за те, що вони бачать у ньому Ваджрадгару? Розумний, добрий, хороший гуру ніколи не плакатиме таких дивовижних, безглузвих очікувань. Будди не мають уподобань. Якби гуру справді був буддою, то навіть як на обід йому дадуть тарілку лайна, він з'їсть його, не змигнувши оком.

Учні, які бачать свого гуру золотішкірим, не отримують додаткових балів, так само як і ті, хто бачить у ньому велику Ваджраварагі та чують її рохкання. А втім, коли учень побачить свого гуру як будду, він вийде за межі самсари й стане піднесеною істотою. Жоден вартий уваги гуру ваджраяни не очікує, що учень досягне цього в перший день, через дванадцять місяців або навіть через двадцять п'ять років.

Спочатку нові учні мають зосередитися на тому, що все, що вони сприймають, добре чи погане, є їхньою власною проекцією. Тоді, на основі цього, вони вправляються в тому, щоб бачити гуру як будду. Але знову постає питання: що насправді означає «бачити гуру як будду»? Це означає, що ви вчитеся розпізнавати, що ваше сприйняття форми, вигляду, розміру, кольору та статі гуру є нечистим. У цьому контексті слово «нечистий» не має звичного розуміння «брудного» чи «поганого», а означає «дуалістичний». Тому числа (наприклад, один або два) є нечистими, поняття розміру (великий і малий) є нечистим, та стать (чоловіча та жіноча) є нечистою. По суті, все дуалістичне, за що ми чіпляємося, є нечистим. Як учні, ми тренуємо свій ум, спочатку визнаючи, що все, що ми бачимо і з чим взаємодіємо, належить до сфери «двоїстого сприйняття». Тоді як істинна природа нескінченної кількості двоїстих розрізень, що здаються нам нечистими, — це порожнеча. Отже, справжня природа всіх явищ не є двоїстою. Ніщо не є насправді зв'язаним часом, статтю, кольором, формою, національністю тощо. Тому, як повсякчас повторюють тантричні тексти, аби зміцнити наше розпізнання недовістості, нам слід намагатися пам'ятати, що все, що з'являється, — це зовнішня форма гуру, всі звуки — це звуки, промовлені гуру, і всі наші думки, включно з тим, про що ви думаєте прямо зараз, — це мудрість гуру.

І що тепер?

Майбутнє Буддадгарми та щастя кожної окремої істоти на цій планеті залежить, як і завжди, від заслуги людей. Коли я пишу ці рядки, пандемія COVID-19 продовжує поширюватися та мутувати. Наразі їй не видно кінця краю. Сподіваюся, що цей вірус принаймні навчить нас, що у великій схемі речей ми, люди, є до болю нікчемними. Як сила в цьому всесвіті ми ледь помітні. Подумайте, чого насправді досягла людська раса? Жоден із наших університетів, парламентів, сенатів чи центральних комітетів не виконує своїх обіцянок і не досягає своїх цілей. Все, що вони роблять, — це перераховують можливості, а потім описують події, які відбуваються. Уряди скоріш схожі на синоптиків, але викликають менше довіри. Здається, що ніхто з них не здатен зробити точний прогноз чи здійснити найменшу зміну. Ми не в змозі навіть підготуватися до неминучого.

У всіх людей є ум — здатність до пізнання. Ум є ані хорошим (люблячим, милосердним, добрим), ані поганим (злим, заздрисним) — це просто ум. Зараз ви читаете це речення за допомогою свого ума. Звуки, які ви чуєте, інтерпретуються вашим умом, і все, що ви відчуваєте, обробляється вашим умом. Ум — це не щось міфічне, це очевидна реальність. Ум є тут і зараз, у всіх нас. І оскільки ум — наш найпотужніший актив, чи не варто нам почати вчитися цінувати та використовувати його на повну силу?

Перший крок — це сформулювати глибоке бажання інвестувати все, що в нас є, в те, щоб навчитися користуватися своїм умом. Для цього нам потрібна заслуга. Заслуга незамінна. Це також єдина річ, яку ми можемо створити самі для себе. Без заслуги ми нічого не можемо зробити — і це факт, який ми мусимо якимось втовкмачити у свою дурну голову.

У майбутньому роль буддійських вчителів стане відносно невеликою, так само як і доступність перекладів, першоджерел, бібліотек тощо. Не красномовство буддійських вчителів визначатиме, як кожне слово Будди Шак'ямуні буде виголошене, сприйняте, інтерпретоване й застосоване на практиці, а заслуга людей. Враховуючи те, що на Заході, переважає наука та секуляризація, чи є там місце для такої духовної традиції, як буддизм, що занурена у віру, ритуали й розповіді? Звісно, так! Цим світом завжди рухали великі історії. Так склалося, що історії про богів та демонів, рай та пекло, героїв та лиходіїв переповідали знов і знов, аж поки згодом більшість із них не перейшла в категорію міфів

та легенд. У ХХІ столітті наші історії — про демократію, соціалізм та економіку. Віра в ці історії — це те, що спонукає нас рухатися далі.

Єдиний очевидний виняток — це ум, наша здатність до пізнання або усвідомлення. Ум не є історією. Здатність до пізнання людини, яка читає цю книжку, не є історією. Ви, читачі, маєте здатність до пізнання, а ця книжка — ні. Хоча здатність до пізнання всіх істот є незаперечною, природа цього пізнання все ще залишається загадкою. Ми не знаємо, що таке пізнання, не маємо уявлення про те, як поводитися з ним, та як впоратися з емоціями, судженнями та цінностями, які воно породжує. У результаті ми страждаємо від болю, тривоги, паніки, депресії та всього іншого. Саме тому Гаутама Будда та його послідовники витратили стільки часу та зусиль, щоб навчити нас, як полегшити всі наші страждання, працюючи зі своїм умом.

Чи сучасні люди достатньо розумні або, як сказали б буддисти, чи мають вони достатньо заслуги, щоб захотіти зазирнути всередину себе? Я вірю, що так. І для тих, хто прагне зазирнути у свій ум, Буддадгарма більш ніж просто актуальна.

Ритуали, методи та символи, які використовує Буддадгарма, неминуче розвиватимуться й змінюватимуться. Це добре, доки сам погляд залишається недоторканим. Але сама Буддадгарма виживе лише тоді, коли люди все ще захочуть вивчати та практикувати її вчення. Отже, заради майбутніх поколінь, саме зараз нам слід створити величезний попит на Дгарму, знайшовши способи ознайомлення зі вченням, які привернуть інтерес та допитливість більшої кількості людей. Знову ж таки, це справа попиту та пропозиції. Якщо достатня кількість людей захоче дізнатися про Буддадгарму, в наступні десятиліття буде створюватися достатня кількість відповідного матеріалу. Все це означає, що палке прагнення поширювати вчення, обертаючи колесо Дгарми, може в кінцевому підсумку досягти більшого, ніж те, чого будь-коли досягнуло вивчення, споглядання, слухання та створення інститутів та університетів.

Коли справа доходить до того, щоб взяти на себе відповідальність за підтримання ентузіазму до подальшого вивчення й практики Буддадгарми, буддійські вчителі, зокрема майстри ваджраяни, стоять на передовій. Зараз, більш ніж будь-коли, ми потребуємо хороших вчителів. Мало хто з тибетських вчителів зміг достукатися до свідомості нетибетців, здебільшого через обмеженість власною тибетськістю. На відміну від канадських священиків-єзуїтів, чиє пристрасне бажання поширювати слово Боже привело їх аж до Перу та Центральної Африки, єдиною пристрасною тибетських лам є будівництво традиційних храмів та монастирів. Занадто часто інституційні обов'язки тибетських лам

затмарюють усі інші міркування. Нетибетські учні таких лам мають набагато більше шансів отримати нагороду за вільне володіння тибетською мовою, ніж за непохитне переконання в тому, що життя насправді є мінливим. Чи помічають тибетські лами, наскільки спрагло, навіть відчайдушно, їхні нетибетські учні прагнуть практикувати Дгарму?

Коли один досить високий лама зі своїм почтом якось відвідав Лераб Лінг на півдні Франції, він побачив там велику гомпу в тибетському стилі, й це відразу переконало його, що в Лераб Лінгзі вкоренилася Дгарма. Тож він негайно заявив, що Сог'ял Рінпоче — єдиний лама, який належно вкоренив Буддадгарму на Заході. Цей коментар говорить про все. Бо ж за ті кілька годин, які він та його товариство провели в цьому дгарма-центрі, вони навіть і не глянули на все інше, що міг запропонувати Лераб Лінг. Буддадгарма, зокрема ваджраяна, є самою основою тибетського життя. Ось чому тибетці продовжують породжувати найдивовижніших практиків. Ми не знаємо, де вони живуть і чим займаються, але ці практики щиро підтримують традицію ваджраяни й таким чином втілюють майбутнє шляху ваджраяни. Я хотів би, аби принаймні трохи людей змогли зрозуміти психологію таких книг, як «Ловець у житті», або збагнути, чому Ніцше любив буддизм, хоча й з хибних причин.

Випадково чи зумисно, але у XX столітті саме тибетські лами очолили процес впровадження Буддадгарми на Заході. Своїм успіхом вони багато в чому завдячували неабиякому ентузіазму, з яким західні люди прагнули вийти за межі дуальності. Проте, дні тибетських лам, як єдиних держателів традиції ваджраяни вже полічені. Я здивуюся, якщо через двадцять років тибетці збережуть хоч якийсь авторитет у тантраїні, особливо коли дивлюся на нове покоління вчителів, особливо тих, що мають тигули.

Попри це, нетибетцям не так то просто знайти можливість викладати навіть основи буддизму, не кажучи вже про ваджраяну. Коли нетибетці починають викладати ваджраяну, вони часто стикаються з несхваленням та протистоянням, але не з боку тибетців. Найбільша протидія йде від інших нетибетських вчителів. І оскільки нетибетці часто знають більше про кожен аспект Буддадгарми, ніж більшість тибетців, це рідко пов'язано з браком знань. Мені здається це дуже цікавим. Тибетці впадають в іншу крайність і розщедрюються на листи підтримки, ніби завтра ніколи не настане.

Якби ж то нетибетські вчителі-початківці мали таку ж пристрась до поширення Дгарми, яку мають священники-єзуїти до поширення Євангелія. Ентузіазм такий дієвий! Можливо, вчителі-початківці, які прочитають цю книжку, спробують спрямувати свої зусилля не лише на написання статей та створення курсів на

YouTube. Буддисти, які не є егоїстами та щиро дбають про те, щоб познайомити інших з Дгармою, завжди привертають до себе позитивну увагу й викликають довіру. Щира турбота вчителя про Дгарму часто є його найпривабливішою рисою. Експерти можуть захоплювати, коли йдеться про викладення фактів, теорій та складних філософських положень, проте найбільший вплив матиме невтомна волонтерка, яка подає каву після бесіди про Дгарму й робить все можливе, щоб познайомити нових людей з викладачем. Її потужний ентузіазм та віра в Дгарму заразливі, і більшість з нас краще реагують на неприхований, безкорисливий, щирий ентузіазм, ніж на нескінченні переліки та визначення.

Намагаючись привернути увагу більшої кількості людей до Дгарми, прошу, намагайтеся бути втіленням того непереборного ентузіазму та небайдужості, які так приваблюють інших. Я впевнений, що у майбутньому єдиною найважливішою рисою нетибетського вчителя буде його прагнення познайомити з Буддадгармою кожну істоту на планеті. Протягом років я зустрічав багато практиків, які втілюють цю якість, але вони рідко є буддійськими вчителями, письменниками, вчителями, професорами або вчителями йоги з буддійським ухилом. Найчастіше це мати-одиначка трьох дітей, що працює. Вона так прагне познайомити всіх, кого знає, з Буддадгармою, що охоче докладає додаткових зусиль, аби поширювати знання про неї. Цей ентузіазм робить для Буддадгарми більше, ніж усі буддійські професіонали на планеті. (Гут стають у пригоді переваги анонімності та відсутності дгармічних титулів, що тягнуть за собою відповідальність та обов'язки). Волонтери-ентузіастки здатні спілкуватися віч-на-віч із друзями та близькими, а проте не є зверхніми або догматичними. Я завжди згадую їх у своїх молитвах про довголіття хранителів Дгарми.

Майбутнє ваджраяни

Лами минулого часто розповідали про потужну навалу перешкод, яких зазнав Сіддгартха, коли сидів під деревом бодгі. Лють цих атак була найсильнішою з усіх, що він коли-небудь переживав, і вона наростала до останньої миті, допоки він сягнув просвітлення.

Протягом століть Буддадгарма в цілому стикалася з численними зовнішніми, внутрішніми й таємними перешкодами. Незалежно від того, з якою кількістю перешкод стикаються сучасні послідовники Буддадгарми й особливо практики ваджраяни, вам ніколи не слід зневірятися. Нагадуйте собі: що краще ви практикуєте, то більшими, сильнішими й ефективнішими будуть перешкоди. Кмітливі тантричні учні вирішують інтерпретувати

всі перешкоди як ознаки прогресу. Замість того, щоб дозволити негараздам себе розчавити, перешкоди надають учням чудову можливість покращити свій рівень практики.

Занепокоєння майбутнім буддизму в сучасному світі й страх, що Дгарма, зокрема ваджраяна, можуть незабаром застаріти, свідчать про негрунтовність знань про Буддадгарму. Тут немає про що турбуватися.

Від шравакаїни й до ваджраяни, кожне слово Дгарми Будди є динамічним і прогресивним. Усе, що, на перший погляд, здається регресивним, запозичене з культур, у які буддизм був привнесений: тибетської, японської, китайської та інших. А кому насправді є діло до культури? Культура, яка постійно змінюється, може надавати допомогу й підтримку, але зазвичай вона лише стає на заваді.

Будда сказав, що «всі сукупні речі непостійні». Цю мудрість неможливо оновити. «Те, який вигляд мають речі, не є тим, чим вони є насправді» не потребує змін. Вчення про шуньяту не є застарілим і не може бути модернізованим. Навпаки, всі вчення Будди одночасно є орієнтованими на майбутнє та сучасними.

Погляд ваджраяни та практика чистого сприйняття — наприклад, чистого сприйняття гуру — аж ніяк не застаріли й не потребують змін. Як ми вже бачили, краса в очах того, хто дивиться, тож цю істину ваджраяни ніяк не можна осучаснити. Будда бачив, що «я» — це ілюзія. І хоча деякі техніки, які ми використовуємо для усвідомлення цієї істини, можна дещо змінити — наприклад, під час медитації стояти, а не сидіти прямо, або навіть стояти зігнувшись, — будь-які зміни завжди мають сприяти усвідомленню того, що «я» є ілюзією.

Ваджраяна говорить нам, що ми є божеством, місце, де перебуваємо — це мандала, та всі інші істоти — це також божества. Щоб удосконалити практику чистого сприйняття, ми використовуємо техніку, запропоновану Ваджрадгарою, одвічним Буддою, намагаючись бачити гуру як втілення всіх будд. З моменту, коли ми ретельно дослідили вчителя ваджраяни, прийняли його чи її як гуру та отримали абгішеку, ми повинні підтримувати чисте сприйняття свого гуру. Це наша практика, наша техніка та наш шлях.

Кожен переживає злет та падіння у стосунках із гуру. У якийсь момент кожен ставить під сумнів вказівки свого гуру й навіть відмовляється робити те, що він каже. Але суть практики чистого сприйняття залишається незмінною. Завдання практика ваджраяни полягає в тому, щоб бачити гуру як втілення всіх будд, а себе та своє оточення — як мандалу. Ми не можемо сприймати гуру нечисто, і ми повинні виконувати всі його вказівки. Цю техніку та вправлення ваджраяни не можна змінювати чи переробляти. Той, хто будь-яким чином видозмінює практику чистого сприйняття

тя, вже не практикує ваджраяну.

Повторюю, Ваджрадгара ніколи не казав, що якщо цей шлях здається захопливим та веселим, то слід не вагаючись стрімголов на нього скочити. Він ніколи не казав: «Просто зроби це!». Він настійливо радив бути обачними. Настанови Ваджрадгари як слідувати за гуру ваджраяни не може бути зміненою, реформованою або адаптованою. Якщо ви адаптуєте, покращуєте або переглядаєте цей припис, результат вже не буде практикою ваджраяни. Це не моє особисте тлумачення, це чітко викладено в численних тантрах і багаторазово повторюється в текстах, шанованих усіма чотирма школами тибетського буддизму. Саме цей погляд я намагався відстоювати у своїх публічних заявах та вченнях після того, як вибухнув скандал 2017 року. Якщо для вас шлях ваджраяни звучить як повернення до феодалських часів, якщо ви не довіряєте йому або сумніваєтеся в будь-якому з аспектів шляху чи практики, для вашого ж блага вам слід уникати тантри, як чуми.

Буддисти — це люди. Споконвіку були хороші буддійські практики та вчителі, а також погані буддійські практики та вчителі. Безумовно, не можна сказати, що поганих вчителів зараз більше, ніж будь-коли — нам слід бути обережними з такими припущеннями.

Майбутні вчителі ваджраяни ніколи не повинні забувати про вчення шравакаяни та магаяни. Я б довірився вчителю ваджраяни, який на 90% викладає шравакаяну та магаяну, а на 10% — ваджраяну, бодай він лише міг ходити й говорити. Оскільки вчителі повинні жити згідно з тим, чого вони навчають, вони ніколи не повинні завдавати шкоди жодній істоті — навіть найменшій комашці, не те що своїм учням. Вчителі, безумовно, ніколи не повинні спалювати насіння прагнення людини дотримуватися Буддадгарми. І, звичайно ж, учитель ніколи не повинен прогинатися під сучасні соціальні очікування та політкоректність. Якщо він це робить, то це ознака того, що він піддається сторонньому впливу та переконанню, і не мислить нестандартно. Викладачеві, який прогинається, дуже легко застрягнути в межах умовностей, а його учням — застрягнути там разом з ним.

Від 2017 року, я дуже стурбований різними публічними заявами про ваджраяну. Не лише деякі спостерігачі та учні вчення ваджраяни, але й один чи два тибетські вчителі висловили припущення, що ваджраяну можна виправити та змінити. На жаль, формулювання цих тверджень неоднозначні — що саме собою небезпечно. Як нам відомо, кожне слово, яке ми завантажуюмо в Інтернет, зберігається в кіберпросторі назавжди. Ще гірше те, що ці вчителі створюють враження, ніби навіть після виконання всіх передумов ваджраяни, вправлянь та аналізу, після отримання

посвяти з чистим, свідомим і тверезим умом, якщо вчитель якось негідно поводить, учням «дозволено» припинити практику чистого сприйняття свого гуру та «дозволено» його критикувати. Але справа тут не в тому, що учням дозволено щось робити. Дозволено чи не дозволено — це суто мирські поняття. Якщо ви критикуєте свого гуру після того, як отримали від нього посвяту, ваш шлюб розірвано. У звичайному світі ви можете притягнути свого вчителя ваджраяни до суду й за бажанням знищити його репутацію. Не мені вирішувати, чи варто вам це робити. Ви вільні робити все, що вам заманеться. Проте притягнення лами до суду для здійснення мирського правосуддя не має нічого спільного з ваджраяною.

Знову ж таки, будь ласка, пам'ятайте, якщо ви отримали посвяту від гуру імпульсивно й тому не встигли ретельно його дослідити або не змогли свідомо вирішити про вступ на шлях ваджраяни, то ніде в текстах ваджраяни не сказано, що тепер ви повинні виконувати всі його вказівки та вважати його досконалим. Ніде!

Кінцевою метою знищення всіх нечистих уявлень є руйнування вашого дуалістичного ума. А як ми всі знаємо, дайте дуальності один сантиметр, і вона розтягнеться на кілометр — в цьому разі на кілометри, кілометри й кілометри. Завжди пам'ятайте: все, що ви сприймаєте, є вашою власною, індивідуальною проекцією. Коли так, постає питання: на чие сприйняття слід покладатися, щоб зрозуміти, чи виправдовує ваше нечисте сприйняття гуру його поведінка?

За жодних обставин ніхто з нас не повинен навіть намагатися змінювати сутнісне вчення ваджраяни. Змінивши лише одне слово, ви фактично берете на себе повну відповідальність за духовний шлях і просвітлення всіх майбутніх практиків. Я, наприклад, на таке не наважуюся.

Понад сорок років я спілкуюся та спостерігаю за тисячами учнів та практиків тибетського буддизму з Європи, Австралії, Південної Америки, Канади, Північної Америки, слов'янських країн та навіть із Близького Сходу. Ми разом пили чай та каву, вступали в запеклі дискусії та вели довгі, затяжні суперечки. Ми навіть ходили на побачення. Я й далі захоплююся фотографуванням та зніманням фільмів. Я намагаюся читати якомога більше книг — шедеври світової літератури, книжки з історії, науки, філософії тощо. Я навіть намагався зрозуміти, чому Пікассо вважають за художнього генія. І що більше я дізнаюся про людей, які народилися за межами мого власного тибетсько-бутанського буддійського світу, то цікавіше мені стає.

Зараз становище тантричних практиків має дещо похмурий вигляд. А втім, може, це ми занадто суворі до себе. Нехай нас

засмучують і бентежать скандали, які пов'язані з небайдужими нам людьми, однак, дискусії та роз'яснення, які викликають такі скандали, є безцінними, навіть життєво важливими. Відкриваючи свій ум для багатьох різних поглядів і прояснюючи непорозуміння, ми зростаємо та розвиваємося. Саме це слід робити сучасним практикам тантри. Буддадгарма, зокрема ваджраяна, все ще є новою для Заходу. Було б несправедливо очікувати, що така глибока традиція буде ідеально інтегрована в численні нові культури всього за кілька десятиліть. Так воно й буде, але на це потрібен час.

Де є люди, там завжди будуть непорозуміння, ускладнення, проблеми, невдачі та скандали. Неможливо уникнути перешкод. Проте, оскільки перешкоди живлять практика тантри наче питво та їжа, у ці часи занепаду вчення тантри не те, що виживе, — воно розквітне.

Попри скандали, хибне розуміння, невірну інтерпретацію, брак ресурсів та відверті помилки, які були допущені протягом багатьох років, я б сказав, що в балансі втрат та здобутків Буддадгарма на Заході ефективна десь на 80%. Такий високий рівень успіху досягнуто завдяки величезним благословенням неперевершеної традиції ваджраяни, великих держателів традицій передання та захисників Дгарми. І в мене немає жодного сумніву, що їхні благословення й надалі рясно проливатимуться на всіх істот, де б вони не були.

